

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

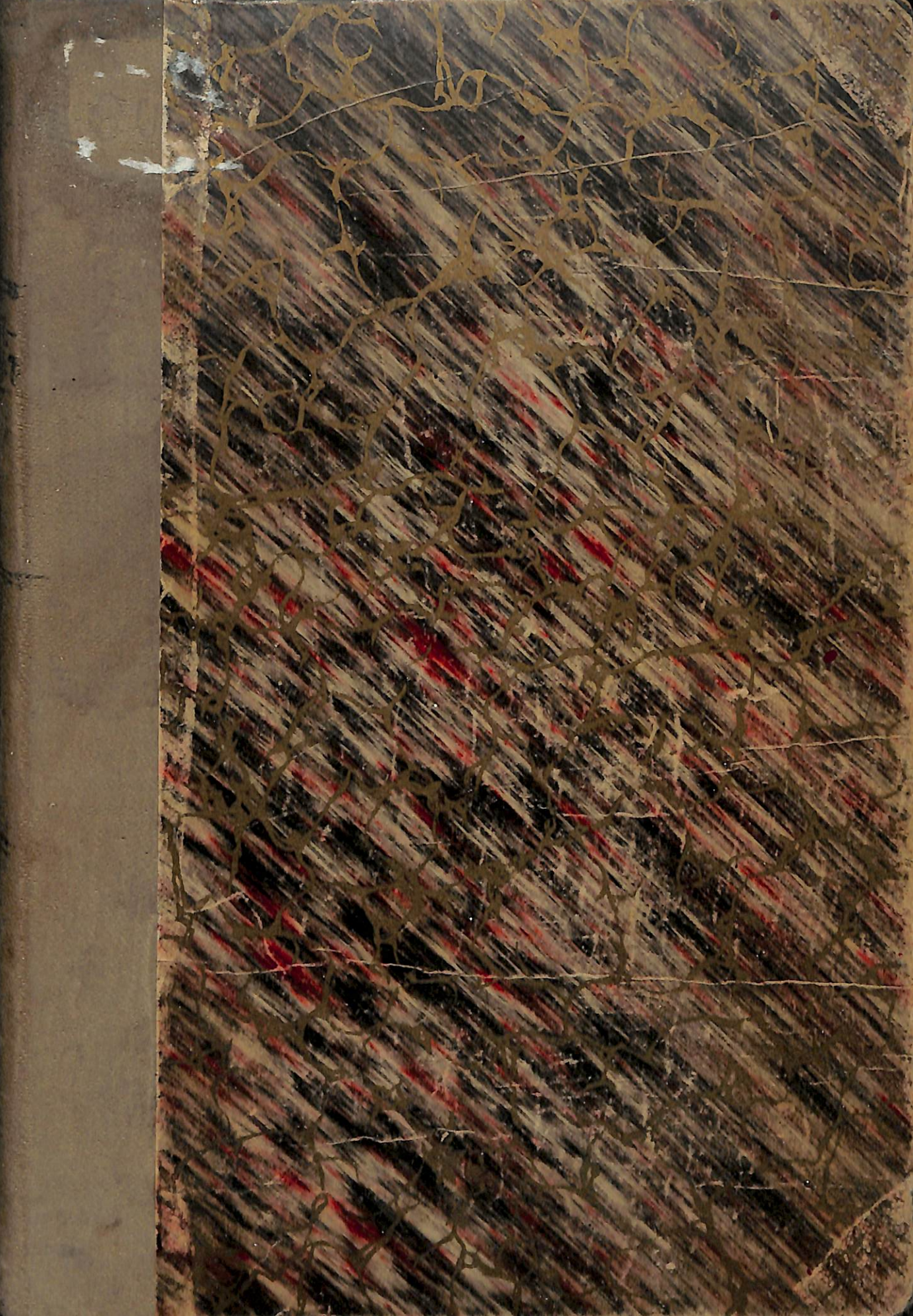
Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2-12.25
23-6

Օ Ր Ա Մ Ո Ւ Տ Ի Ն

Ի. Ա. Տուրգենևի

I

Բարձրահասակ լորենու շուաքում, Մոսկուա գետի ափին, կունցովօից ոչ այնքան հեռու, 1853 թուականի ամենատաք ամառային մի օր խոտի վրայ պառկած էին երկու երիտա-տարգններ։ Մէկը, տեւքով մօտ քսան երեք տարեկան, բարձր հասակի տէր, թխադէմ, սուր և փոքր ինչ ծուռ քթով, բարձր ճակատով, զսպուած ժպիտը լայն շրթունքներին, ընկած էր մէջքի վրայ և մտախոհ նայում էր դէպի հեռուն, փոքր ինչ կկոցելով իր փոքրիկ գորշ աչքերը։ միւսը ընկած էր կրծքի վրայ, առել էր իր գանգուր չիկաներ գլուխը երկու ձեռքի մէջ և նոյնպէս նայում էր հեռուն, մի ինչ որ կէտի։ Նա երեք տարով մեծ էր իր ընկերից, բայց աւելի ջանէլ էր երկուսը։ Նրա բե-խերը նոր էին ծլում, իսկ ծնօտի վրայ ոլորում էր քնքոյշ ազուամազը։ Մի ինչ որ սիրուն, ինչ որ գրաւիչ պերճութիւն կար նրա թարմ, կլորիկ դէմքի փոքրիկ գծերի մէջ, նրա քաղ-ցըր, շագանակագոյն աչքերի մէջ, գեղեցիկ, ուռուցիկ շրթունք-ների և սպիտակ ու փոքրիկ ձեռքերի մէջ։ Առողջ, բախտաւոր և ուրախ երիտասարդութեան բոլոր նշաններն էին երևում նրա մէջ։ դա մի անհոգ, ինքնավստահ, բախտից երես առած, ջա-հէլութեան չքնադութիւնը վայելող մարդ էր։ Նա աչքերը դէս ու դէն էր տանում, և՛ ժպտում էր, և՛ գլուխը դնում էր ձեռ-քերի վրայ, ինչպէս այդ անում են երեխաները, որոնք գիտեն թէ իրանց սիրով են նայում։ Նա հազած ունէր բլուզայի նման լայնարձակ սպիտակ վերարկու։ կապոյտ թաշկինակը բռնած էր նրա բարակ պարանոցը, ձխտուած յարդէ գլխարկը ընկած էր խոտի մէջ, նրա կողքին։

Ընկերը, նրա հետ համեմատած, ծեր էր երևում և նայելով

1002
6034

նրա մոռութիւն, ոչ ոք չէր կարծի, թէ նա էլ այդ րոպէին լաւ է գտում իրան, վայելում է քաղցրութիւն: Նա պառկած էր անձոռնի կերպով, նրա մեծ գլուխը, որ վերելից լայն էր, իսկ ներքեից սրածայր, անշնորհք կերպով էր նստած երկար պարանոցի վրայ: անշնորհքութիւն էր արտայայտում և այն դրութիւնը, որի մէջ գտնւում էին նրա ձեռքերը, նրա իրանը, որի վրայ պինդ նստած էր կարծիքի սև սիւրտուկը, նրա երկար ոտները, որոնց ծնկները բարձր ցցուած էին՝ ձգուածի ետևի ոտների նման: Բայց և այդպէս չէր կարելի չընդունել, որ դա լաւ կրթուած մարդ է: «Օրինաւորութեան» կնիքը նկատելի էր նրա ամբողջ ծանր ու անձոռնի էութեան վրայ, և նրա դէմքը, որ գեղեցիկ չէր և մինչև անգամ քիչ ծիծաղելի էր, արտայայտում էր մտածելու սովորութիւն և բարութիւն: Նրան կոչում էին Անդրէյ Պետրովիչ Բերսենեւ: Նրա ընկերը, խարտեաչ երիտասարդը, կոչւում էր Պաւել Եակովլիչ Շուբին:

— Ինչու դու էլ չես ինձ նման պառկում կրծքի վրայ, սկսեց Շուբին:

— Այսպէս աւելի լաւ է: Մանաւանդ երբ բարձրացնում ես ոտներդ և միմեանց ես խփում կրօնականներդ—անո՞ւ այսպէս: Քիչդ տակ է խոտը, երբ կը ձանձրանաս բնութեան տեսարանները դիտելուց—նայիր մի որ և է տողիկ բզէզին, տես ինչպէս է նա սողում ծղօտի վրայ, կամ թէ ինչպէս մըջիւնը ոտք ու ձեռք է ընկել: Հաւատացիր, այսպէս լաւ է: Թէ չէ դու այժմ ընդունել ես մի ինչ որ կեղծ-կրօնական դիրք, ճիշտ այնպէս, ինչպէս բալետում պարող դերասանուհի, երբ նա յենւում է կարածից շինած ժայռին: Միտդ բեր, որ դու այժմ հանգստանալու կատարեալ իրաւունք ունիս: Հանաք բան է, վերջացնող կանգիդատները մէջ երրորդը լինել: Հանգստացէ՛ք, սրբ, հերիք է, որքան լարուել էք, այժմ տարածեցէ՛ք ձեր անդամները:

Շուբին այս ձառը արտասանեց քթի մէջ, կիսով չափ ծոյլ: Կիսով չափ հանաքի կերպով (երես առած երեսները այսպէս են խօսում տան բարեկամների հետ, որոնք չաքարեղէն են բերում նրանց համար) և, չը սպասելով պատասխանի, շարունակեց:

— Ամենից շատ ինձ ապշեցնում է մըջիւնների, բզէզների և այլ պարոն միջատների զարմանալի լրջութիւնը, յետ ու առաջ են վազում և նրանց կերպարանքը այնքան վեհ է, կարծես թէ նրանց կեանքն էլ մի բան է: Շնորհ արէ՛ք, մարդը, արարածների թագաւորը, բարձր մի էակ, նայում է նրանց, իսկ նրանք գործ չունեն մարդու հետ. դեռ ով գիտէ, մի մոծակ կը

նստի արարածների թագաւորի քթին և նրան իր կերակուրը կը դարձնէ: Սա վիրաւորական է: Իսկ միւս կողմից, նրանց կեանքը ինչով է վատ մեր կեանքից: Եւ ինչու նրանք չը պիտի յոխորտան, եթէ մենք թոյլ ենք տալիս մեզ յոխորտալ: Հապա, փիլիսոփայ, բացատրիր ինձ այս խնդիրը: Ի՞նչ ես լռում, հը՞:

— Ի՞նչ... խօսեց, սթափուելով, Բերսենեւ:

— Ի՞նչ, կրկնեց Շուբին:—Քո բարեկամը քո առաջ խոր մտքեր է արծարծում, իսկ դու նրան չես լսում:

— Ես զմայլում էի այս տեսարանով: Տես ինչպէս այս գաշտերը ջերմ կերպով փայլում են արեգակի տակ (Բերսենեւ փոքր ինչ սուլելով էր խօսում):

— Օ՛, մեծ բան ես գտել, ասաց Շուբին: Մի խօսե՛ղ, բնութիւն...

Բերսենեւ գլուխը թափահարեց:

— Պէտք էր որ դու ինձանից աւելի շատ զմայլուէիր այս բոլորը տեսնելով: Դա քո մասնագիտութիւնն է. դու արտիստ ես:

— Ո՛չ, սա իմ մասը չէ, պատասխանեց Շուբին, և գլխարկը դրեց իր ծոծրակին:— Ես մասգործ եմ, իմ գործը—միսն է, միս կոլոլել, ծեփել, կպչնել ուսեր, ոտներ, ձեռքեր, իսկ այստեղ ձև չը կայ, վերջացրած սահմանագիծ չը կայ, ամեն ինչ այս ու այն կողմ է փախչում... Գնա՛, բռնիր:

— Բայց այստեղ էլ գեղեցկութիւն կայ, նկատեց Բերսենեւ:— Ի դէպ, վերջացրէ՛ք քո բարեկեֆը:

— Ո՞րը:

— Երեխան այժմ հետ:

— Կորչի, կորչի, բացականչեց Շուբին:— Տեսայ իսկական ստեղծագործութիւններ, հներին, և փչրեցի իմ անհեթեթ գործը: Դու ինձ ցոյց ես տալիս բնութիւնը և ասում ես. «Այստեղ էլ կայ գեղեցկութիւն»: Ի հարկէ, գեղեցկութիւն ամեն բանի մէջ կայ, մինչև անգամ քո քթի մէջ էլ, բայց ամեն տեսակ գեղեցկութեան ետևից չեն վազում: Արուեստագէտները չէին էլ վազում գեղեցկութեան ետևից, գեղեցկութիւնն ինքն էր մտնում նրանց ստեղծագործութիւնների մէջ. իսկ թէ որտեղից էր մտնում, Աստուած գիտէ, երկնքից, թէ որտեղից: Նրանց պատկանում էր ամբողջ աշխարհը. իսկ մենք այդքան լայն տարածուել չենք կարող, մեր ձեռքերը կարճ են: Մենք կարթ ենք դրում մի փոքրիկ կէտի վրայ և կանգնում հսկում ենք. եթէ մի բան կը բռնի, շատ լաւ, եթէ չի բռնի...

Շուբին դուրս հանեց իր լեզուն:

— Սպասիր, սպասիր, ասաց Բերսենեւ: Դա իրականութեան հակասող կարծիք է: Եթէ դու չես համակրի գեղեցկու-

թեանը, չես սիրի նրան ամեն տեղ, ուր որ հանդիպում ես նրան, նա քեզ մատչելի չի լինի քո արուեստի մէջ: Եթէ գեղիկ տեսարանը, գեղեցիկ երաժշտութիւնը ոչինչ չեն աւելում քո հոգուն, ես ուզում եմ ասել, եթէ դու նրանց չես համակրում...

—Ահ դու, համակրում... ասաց Շուբին և ինքն էլ ծիծաղեց այդ խօսքի վրայ, իսկ Բերսենեկ մտածութեան մէջ ընկաւ: —Ոչ, եղբայր, չարունակեց Շուբին, դու խելօք ես, փիլիսոփայ ես, Մոսկուայի համալսարանի երրորդ կանգնողատն ես, սարսուփելի բան է քեզ հետ վիճելը, մանաւանդ ինձ համար, որ ուսումը կիսատ թողած մի ուսանող եմ. բայց ահա թէ ինչ կասեմ քեզ. բացի իմ արուեստից, գեղեցկութիւնը ես սիրում եմ միայն կանանց մէջ... աղջիկների մէջ, այն էլ մի քանի ժամանակից ի վեր...

Նա շուռ եկաւ մէջքի վրայ և ձեռքերը դրեց գլխատակին: Մի քանի վայրկեաններ անցան անխօսութեան մէջ. Միջօրէի տօթի լռութիւնը բռնացած էր փայլող և քնած երկրի վրայ:

—Ի դէպ—կանանց մասին, նորից խօսեց Շուբին:—Ինչու ոչ ոք իր ձեռքը չէ առնում Ստախովին Դու տեսիլ ես նրան Մոսկուայում:

—Ոչ:

—Ծերուկը բոլորովին գոռել է: Ամբողջ օրերով նստում է իր Աւգուստինա Նրիստիանովնայի մօտ, սարսափելի կերպով տաղականում է, բայց էլի նստում է: Միմեանց մտիկ են անում. որքան յիմարութիւն... Մինչև իսկ զգուկի է նայել: Արի ու հասկացիր: Աստուած մարդուն ինչ ընտանիք է չնորհել. չէ, տուր նրան Աւգուստինա Նրիստիանովնային: Ես այդ բաղի կերպարանքից աւելի զգուկի բան չեմ ճանաչում: Այս քանի օրերը ես չիսեցի նրա ծաղրանկարը Դանտսօնի ոճով*): Վատ չէ գուրս եկել: Ես ցոյց կը տամ քեզ:

—Իսկ Ելենա Նիկոլաեվնայի կիսարձանը,—հարցրեց Բերսենեկ,—առաջ է գնում:

—Ոչ, եղբայր, առաջ չէ գնում: Այդ դէմքից կարելի է յուսահատուել: Նայում ես. գծերը մաքուր են, խիստ, ուղիղ. կարծում ես, դժուար չէ ըմբռնել նմանութիւնը: Բայց չէ... Անկարելի է ըմբռնել: Դու նկատել ես, ինչպէս է նա լսում: Դէմքի ոչ մի գիծը չէ չարժուում, միայն հայեացքի արտայայտու-

*) Դանտսօն—ֆրանսիական քանդակագործ, որ հռչակուեց մանաւանդ իր փոքրիկ անդրիներով, որոնք ներկայացնում էին նրա ժամանակակից չայտնի մարդկանց ծաղրանկարը:

թիւնն է անդադար փոխում, իսկ դրանից փոխում է ամբողջ կերպարանքը: Ի՞նչ անի այդ դէպքում քանդակագործը, այն էլ վատ քանդակագործը: Չարմանալի էակ... զարմանալի էակ, աւելացրեց նրա կարծատն լռութիւնից յետոյ:

—Այո, նա զարմանալի աղջիկ է, կրկնեց նրա ետևից Բերսենեկ:

—Բայց Նիկոլայ Արտեմովիչ Ստախովի աղջիկն է: Դրանից յետոյ արի ու դատողութիւններ արա արեան, ցեղի մասին: Եւ գուարճալին այն է, որ Ելենան ճիշտ որ նրա աղջիկն է, նման է նրան, և մօրը, Աննա Վասիլեվնային էլ նման է: Ես Աննա Վասիլեվնային յարգում եմ ամբողջ սրտով, չէ որ նա իմ բարեբարն է. բայց նա մի հաւ է: Ո՞րտեղից Ելենան ստացաւ այդ հոգին: Ո՞վ վառեց այդ կրակը: Ահա կրկին մի հարց քեզ համար, ով փիլիսոփայ:

Բայց «փիլիսոփայ» առաջուայ պէս ոչինչ չը պատասխանեց: Բերսենեկ, առհասարակ, շատախօսութեան մեղքը չունէր, և երբ խօսում էր, արտայայտում էր իր միաբն անյարմար կերպով, յաճախ դէմ ընկնելով, շարժելով իր ձեռքերը և այն ժամանակ, երբ հարկ չը կար, իսկ այս անգամ մի առանձին խաղաղութիւն իջաւ նրա հոգու վրայ, մի խաղաղութիւն, որ նման էր յոգնածութեան և վշտի: Նա նոր էր ընակութիւն հաստատել քաղաքից դուրս, հէնց որ վերջացրել էր երկար և դժուար աշխատանքը, որ օրեկան մի քանի ժամ էր խլում նրանից: Անգործութիւնը, օդի մաքրութիւնը և գուրգուրանքը, իրագործուած նպատակի գիտակցութիւնը, քմահաճ և անփոյթ խօսակցութիւնը բարեկամի հետ, սիրուն էակի յանկարծ դուրս քաշուած պատկերը, այս բոլոր զանազանակերպ և մի և նոյն ժամանակ ինչ որ պատճառով միմեանց նման տպաւորութիւնները ձուլուեցան նրա մէջ և դարձան մի ընդհանուր զգացմունք, որ նրան թէ հանգստացնում էր, թէ յուզում, թէ ուժաթափ անում: Նա մի շատ ջղային երիտասարդ էր:

Լօրենու տակը զով էր և հանգարտ. ճանձերը և մեղունքը, որոնք թռչում մտնում էին նրա շուաքի շրջանը, կարծես, աւելի մեղմ կերպով էին բղղում. զմրուխտի գոյն ունեցող և ոսկեգոյն ցոլքերից զուրկ մաքուր և մանր խոտը չէր շարժում. բարձր ցողունները կանգնած էին անշարժ, հիացածի նման. հիացածի, մեռածի նման էին կախուած գեղին ծաղիկների շարանները լօրենու ցածրի ճիւղերից: Քաղցր հոտը ամեն մի շնչառութեան հետ ներս էր խցկում կրծքի խորքը. բայց կուրծքը յօժարութեամբ էր ընդունում այդ հոտը: Հեռուում, գետի ետևում, մինչև հորիզոնը ամեն ինչ փայլում էր,

ամեն ինչ այրւում էր. երբեմն այնտեղ վազում էր թեթև քամին և կտրատում էր ու սաստկանում այդ փայլերը. երկրի վերայ տատանւում էր մի ճառագայթաւոր գոլորչի. Թռչունների ձայն էր լսւում. նրանք չոր ժամերին չեն երգում. բայց ծղրիդները չրթչրթում էին ամենուրեք, և ախորժելի էր զով տեղ նստած հանգիստ լսել կեանքի այդ կրակոտ ձայնը. նա քուն էր բերում և զարթեցնում էր ցնորքները:

— Դու նկատել ես, յանկարծ սկսեց Բերսենեւ, ձեռքերի շարժողութիւնները իր ձառի օգնութեան հրաւիրելով. — Թէ ինչ օտարոտի զգացմունք է յարուցանում բնութիւնը մեր մէջ: Ամեն ինչ բնութեան մէջ այնպէս կատարեալ է, այնպէս պարզ է, ես ուզում եմ ասել՝ այնպէս բաւական է ինքն իրանով, և մենք այս հասկանում ենք և զմայլւում ենք, և մի և նոյն ժամանակ բնութիւնը, գոնէ իմ մէջ, միշտ զարթեցնում է իմ մէջ ինչ որ անհանգստութիւն, ինչ որ շփոթութիւն, մինչև իսկ վիշտ: Ի՞նչ է դա նշանակում: Արդեօք աւելի զօրեղ կերպով ենք մենք զգում նրա առաջ, նրա դէմքի առաջ, մեր ամբողջ անկատարելութիւնը, մեր աղօտութիւնը, թէ մեզ համար քիչ է այն բաւարարութիւնը, որով նա բաւականանում է, իսկ միւս բանը, այսինքն ես ուզում եմ ասել՝ այն բանը, ինչ որ մեզ հարկաւոր է, նա չունի:

— Հըմ, պատասխանեց Շուրին, — ես քեզ կ'ասեմ, Անդրէյ Պետրովիչ, թէ ինչից է այդ ամենը առաջանում: Դու նկարագրեցիր մենակ մարդու զգացմունքները, այն մարդու, որ չէ ապրում, այլ միայն նայում է և ընդարմանում է. ինչու նայել: Ինքդ էլ ապրիր և տղամարդ կը լինես: Որքան և բաղխես բնութեան դուռը, նա հասկանալի խօսքով պատասխան չի տայ, որովհետև նա համր է: Նա ձայն կը հանի, կը գնդնչայ, ինչպէս լար, իսկ երգ նրանից մի սպասիր: Կենդանի հոգին — ահա նա կը պատասխանէ և այդ էլ առաւելապէս կնոջ հոգին: Ուստի, իմ ազնիւ բարեկամ, քեզ խորհուրդ եմ տալիս սրտի բարեկամուհի ձեռք բերել և քո բոլոր տխրագին զգացմունքները իսկոյն կ'օգնչանան: Ահա թէ ինչ է մեզ «հարկաւոր», ինչպէս դու ես ասում: Չէ որ այդ անհանգստութիւնը, այդ վիշտը, պարզապէս մի տեսակի սով է: Տուր ստամոքսին իրական կերակուր, և իսկոյն ամեն ինչ կարգի կը գայ: Բռնիք քո առջը տարածութեան մէջ, մարմին եղիր, եղբայր: Եւ ինչ է, ինչացո՞ւ է զբնութիւնը: Դու ինքդ լսիր. սէր... որպիսի ուժեղ, հրաշունչ խօսք: Բնութիւն... որպիսի ցուրտ, դպրոցական արտայայտութիւն: Ուրեմն (Շուրին երգեց). «կեցցէ՛ Մարիա Պետրովնա», կամ չէ, աւելացրեց նա, ոչ թէ Մարիա Պետրով-

նան... Բայց մի և նոյն է ով լինի... Վու մը քոմպրընէ (դուք ինձ հասկանո՞ւ եք):

Բերսենեւ քիչ բարձրացաւ և իր ծնօտով յենուեց միմեանց վրայ դարսած ձեռքերին:

— Ինչո՞ւ հեղնութիւն, ասաց նա, չը նայելով իր ընկերին, ինչու ծաղր անել: Այո, դու ճշմարիտ ես. սէր — դա մեծ խօսք է, մեծ զգացմունք է... Բայց որ սէրի մասին ես դու խօսում:

Շուրին նոյնպէս քիչ բարձրացաւ:

— Ո՞ր սիրոյ մասին: Որը և ուզես, միայն թէ առձեռն լինի: Խոստովանում եմ, ըստ իս, բոլորովին չը կան սիրոյ զանազան տեսակներ: Եթէ դու սիրում ես...

— Ամբողջ հոգով — ընդհատեց Բերսենեւ:

— Այո, այդ ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է. հոգին խընձոր չէ, նրան չես կարող բաժանել: Եթէ դու սիրեցիր, դու, ուրեմն, արդար ես իսկ ես չէի ուզում ծաղրել: Իմ սրտի մէջ այժմ այնքան քնքշութիւն կայ, իմ սիրտը այնքան փափկացել է... Ես միայն ուզում էի բացատրել թէ ինչու բնութիւնը, ինչպէս ասում ես, մեզ վրայ այդպէս է ազդում: Այն պատճառով որ նա մեր մէջ զարթեցնում է սիրոյ կարիք և ոյժ չունի բաւարարութիւն տալ այդ կարիքին: Նա մեզ հեղիկ փախցնում է դէպի ուրիշ, կենդանի գիրկ, իսկ մենք նրան չենք հասկանում և դեռ հէնց նրանից մի ինչ որ բան ենք սպասում: Ախ, Անդրէյ, Անդրէյ, գեղեցիկ է այս արեգակը, այս երկինքը, ամեն ինչ, ամեն ինչ մեր շուրջը գեղեցիկ է, իսկ դու տխրում ես. բայց եթէ այս վայկեանին դու բռնէիր քո ձեռքի մէջ սիրած կնոջ ձեռքը, եթէ այդ ձեռքը և այդ ամբողջ կինը քոնը լինէին, եթէ նոյն իսկ դու նայէիր այդ կնոջ աչքերով, զգայիր ոչ թէ քո, միայնակ, այլ նրա զգացմունքով, — տխրութիւն, Անդրէյ, անհանգստութիւն չէր զարթեցնի քո մէջ բնութիւնը, և դու չէիր նկատի նրա գեղեցկութիւնը. ինքը բնութիւնը կ'ուրախանար և կ'երգէր, նա ինքը կը կրկնէր քո օրհներգը, սրովհետև դու նրա մէջ, այդ համր բնութեան մէջ, այն ժամանակ լեզու կը գնէիր:

Շուրին թռաւ, ոտքի կանգնեց, մի երկու անգամ յետ ու առաջ գնաց, իսկ Բերսենեւ կախ գցեց իր գլուխը և նրա դէմքը ծածկուեց մի թույլ գոյնով:

— Ես ոչ բոլորովին համաձայն եմ քեզ հետ, սկսեց նա. — միշտ չէ բնութիւնը մեզ ակնարկում... սիրոյ մասին (նա միանման չէր շարաաւանեց այս խօսքը): Նա նոյնպէս սպառնում էլ է մեզ, յիշեցնում է սարսափելի... այո, անհասանելի դաղմակները: Մեթէ նա չը պիտի մեզ կլանէ, միթէ նա անդադար չէ

կլանում մեզ: Բնութեան մէջ է և կեանքը, և մահը. և մահը նրա մէջ նոյնպէս բարձր է խօսում, ինչպէս և կեանքը:

— Սիրոյ մէջ էլ է կեանք և մահ, ընդհատեց Շուբին:

— Եւ ապա, չարունակեց Բերսենեկ,— երբ ես, օրինակ, կանգնում եմ դարնանը ծմակում, կանաչ թաւուտի մէջ, երբ թւում է թէ լսում եմ Օբէրօնի եղջիւրի բոմանտիական ձայնները (Բերսենեկ քիչ ամօթ զգաց, երբ արտասանեց այս խօսքերը)— միթէ դա էլ...

— Սիրոյ ծարաւ, երջանկութեան ծարաւ է, ուրիշ ոչինչ, ասաց Շուբին:— ճանաչում եմ և ես այդ ձայները, ճանաչում եմ և՛ ես այդ յոգնածութիւնը և սպասողութիւնը, որոնք իջնում են հոգու վրայ ծմակի հովանու տակ, նրա խորքերում. կամ երեկոնները, ազատ դաշտերում, երբ արեգակը մայր է մտնում և գետը ծխում է թփերի ետեւում: Բայց թէ ծմակից, թէ գետից, թէ երկրից և՛ թէ երկնքից, իւրաքանչիւր ամպիկից, իւրաքանչիւր խոտից սպասում եմ, ես ուզում եմ երջանկութիւն, ես ամեն մի բանի մէջ զգում եմ երջանկութեան մօտենալը, լսում եմ նրա կոչը: «Իմ աստուածը—լուսատու և ուրախ աստուած է: Ես այսպէս էի ուզում սկսել մի բանաստեղծութիւն. խոստովանիր, առաջին օտը փառաւոր է, բայց երկրորդը ոչ մի կերպ չը կարողացայ գտնել: Երջանկութիւն, երջանկութիւն, քանի որ կեանքը չէ անցել, քանի որ մեր բոլոր անդամները մեր իշխանութեան տակ են, քանի որ մենք սարից չենք իջնում, այլ գնում ենք դէպի սարը: Սատանան տանի, չարունակեց Շուբին մի յանկարծակի աւելնով,— մենք երիտասարդ ենք, այլանդակ չենք, յիմար չենք. մենք երջանկութիւն կը նուաճենք մեզ համար:

Նա թափահարեց իր գանգուրները, համարեա թէ մէկին պայքարի կանչելով նայեց բարձր, դէպի երկինք, Բերսենեկ բարձրացրեց իր աչքերը և նայեց նրան:

— Կարծես երջանկութիւնից բարձր բան չը կայ, ասաց նա ցած ձայնով:

— Օրինակ, հարցրեց Շուբին և կանգ առաւ:

— Օրինակ, ես և դու, ինչպէս ինքդ ես ասում, երիտասարդ ենք, մենք, դենք թէ, մարդիկ ենք, ամեն մէկս իր համար երջանկութիւն է ուզում... Բայց այս խօսքը— «երջանկութիւն», այնպիսի խօսք է, որ միացնէր, հրդեհէր մեզ երկուսիս, հարկադրէր մեզ ձեռք տալ միմեանց: Ես ուզում եմ ասել, արդեօք ետական չէ, անջատող չէ այդ խօսքը:

— Իսկ դու գիտես այնպիսի խօսքեր, որոնք միացնում են:

— Այո, և քիչ չեն այդպիսի խօսքեր. դու էլ գիտես նրանց:

— Հապա, ասա, ինչ խօսքեր են դրանք:

— Վերցրու հէնց արուեստը—որովհետեւ դու էլ գեղարուեստագէտ ես,— հայրենիք, գիտութիւն, ազատութիւն, ճշմարտութիւն:

— Իսկ սէրը, հարցրեց Շուբին:

— Սէրն էլ միացնող խօսք է, բայց ոչ այն սէրը, որին դու այժմ ծարաւ ես. ոչ թէ սէր-վայելչութիւնը, այլ սէր-զոհը: Շուբին յօնքերը կիտեց:

— Դա գերմանացիների համար է լաւ. ուզում եմ սիրել ինձ համար. ես ուզում եմ առաջին համարը լինել:

— Առաջին համարը, կրկնեց Բերսենեկ:— Իսկ ինձ թւում է, որ ինքն իրան երկրորդ համար դարձնելը— մեր կեանքի ամբողջ նշանակութիւնն է:

— Եթէ ամենքը այդպէս վարուեն, ինչպէս դու ես խորհուրդ տալիս, ասաց Շուբին մի խղճալի դիմաժողովին անկողով,— աշխարհումս այլ ես ոչ ոք չի ուտի անանաս. ամեն մէկը ուրիշին կը մատուցանէ նրան:

— Նշանակում է որ անանասը հարկաւոր չէ. սակայն մի վախիր, միշտ կը գտնուեն մինչև իսկ հայր ուրիշի բերանից խելու սիրահարներ:

Երկու բարեկամները առժամանակ լռեցին:

— Այս քանի օրը ես կրկին հանդիպեցի Ինսարովին, սկսեց Բերսենեկ:— Ես նրան ինձ մօտ հրաւիրեցի. անպատճառ ուզում եմ ծանօթացնել նրան քեզ հետ... և Ստախովների հետ:

— Այդ ինչ Ինսարով է: Հա, այն սերբիացին թէ բողաբը, որի մասին դու պատմել ես ինձ: Այն ազգասէրը: Հօ նա չէ ներշնչել քո մէջ այդ փիլիսոփայական մտքերը:

— Գուցէ:

— Նա արտասովոր մէկն է, չէ:

— Այո:

— Խելօք է: Շնորհալի է:

— Խելօք... այո: Շնորհալի... չը գիտեմ, չեմ կարծում:

— Չէ, էլ ինչ նշանաւոր բան կայ նրա մէջ:

— Ահա կը տեսնես: Իսկ այժմ, կարծում եմ, գնալու ժամանակ է: Աննա վառիկիւնան, երևի, մեզ սպասում է: Ժամի քանիսն է:

— Երեքը, Գնանք: Որքան տօթ է: Այս խօսակցութիւնը կրակ տուեց արիւնս: Քո առաջ էլ եղել է բոսդ... Իզուր չեմ ես արտիստ... ես ամեն ինչ նկատող եմ: Խոստովանիր, քեզ գրաւում է կինը:

Շուրքին ուզեց նայել Բերսենեկի դէմքին, բայց նա երեսը չուռ տուեց և դուրս եկաւ լօրենու տակից: Շուրքին ճանապարհ ընկաւ նրա ետեւից, չնորհալի անխուժութեամբ փոխելով իր փոքրիկ ոտները: Բերսենեկ գնում էր ծանրաշարժ, քայլելիս բարձրացնում էր ուսերը, ձգում էր պարանոցը: Բայց էլի նա աւելի օրինաւոր մարդ էր երևում, քան Շուրքինը, աւելի ջենտլմեն էր, կ'աւելինք մենք, եթէ այս բառը մեզ մօտ այնքան անարդ դարձած չը լինէր:

II

Երիտասարդները իջան Մոսկուա գետի վրայ և գնացին նրա ափով: Գետից ըուրում էր թարմութիւն, և փոքրիկ ալիքներ ծփծփոյր գգուում էր լսողութիւնը:

— Ես նորից կը լողանայի, խօսեց Շուրքին, — բայց վախում եմ թէ կուշանանք: Նայիր դեռին. նա կարծես մեզ կանչում է: Հին յոյները նրա մէջ յաւերժահարս կը գտնէին: Բայց մենք յոյներ չենք, ով յաւերժահարս. մենք հաստամորթ սկիւթացիներ ենք:

— Մենք էլ ունենք ալքեր, նկատեց Բերսենեկ:

— Գնա դու էլ քո ալքերի հետ: Ինձ, քանդակագործիս, ինչ պէտք են վախեցած, ցուրտ երևակայութեան այդ ծնունդները, այդ պատկերները, որոնք ծնուել են խրճթի հեղձուկ օդի մէջ, ձմեռնային գիշերների խաւարի մէջ: Ինձ լոյս է հարկաւոր, լայնարձակութիւն է հարկաւոր: Ախ երբ, Աստուած իմ, կը գնամ ես Իտալիա: Ե՞րբ...

— Այսինքն դու ուզում ես ասել, Մօլորօսսիա:

— Ամօթ է, Անդրէյ Պետրովիչ, յանդիմանել ինձ այն չը նախամտայած յիմարութեան համար, որ առանց այդ էլ ինձ դառն ապաշխարանք է պատճառել: Այո, ես յիմարի պէս վարուեցայ. ամենաբարի Աննա Վասիլիւշինա ինձ փող տուեց Իտալիա գնալու համար, իսկ ես ճանապարհ ընկայ խօխօլների երկիրը, այնտեղ կարկանդակներ ուտելու և...

— Մի վերջացնիր, խնդրում եմ, ընդհատեց Բերսենեկ:

— Այնուամենայնիւ ես կ'ասեմ, որ այդ փողերը զուր չեն վառնուած: Ես այնտեղ տեսայ այնպիսի տիպեր, մանաւանդ կանայք... Ի հարկէ, ես գիտեմ. Իտալիայից դուրս փրկութիւն չը կայ:

— Դու կը գնաս Իտալիա, ասաց Բերսենեկ, երեսը չը դարձնելով դէպի նրան, — և ոչինչ չես անի: Միայն թեք թափ կը տաս և չես թռչի: Ծանաչում ենք ձեզ:

— Իսկ Ստավասէրը թռաւ, չէ... Եւ մենակ նա չէր: Իսկ եթէ ես չեմ թռչի, կը նշանակի որ ես ծովային խող եմ, առանց թեքի: Այստեղ ինձ համար խեղդուկ է օդը, Իտալիա գնալ եմ ուզում, շարունակեց Շուրքին, — այնտեղ է արեգակը, այնտեղ գեղեցկութիւնը...

Մի երիտասարդ աղջիկ, որ ծածկած ունէր յարդէ լայն գլխարկ և ուսին դրած էր վարդագոյն հովանոց, այդ ակնթարթում երևաց նոյն շաւիղի վրայ, որով գնում էին բարեկամները:

— Այս ինչ եմ տեսնում: Այստեղ էլ մեր առաջն է գալիս գեղեցկութիւնը: Ողջոյն խոնարհ գեղարուեստագէտից հմայիչ Զօեային, յանկարծ կանչեց Շուրքին, թատրոնական ձևով շարժելով իր գլխարկը:

Երիտասարդ աղջիկը, որին վերաբերում էր այս բացականչութիւնը, կանգ առաւ, մաշք թափ տուեց Շուրքինի վրայ և սպասելով որ երկու բարեկամները մօտենան իրան, ասաց հնչուն փոքրիկ ձայնով ու քիչ թլուտաւելով:

— Ինչո՞ւ, պարոններ, չէք գալիս ձաշելու: Սեղանը պատրաստ է:

— Ի՞նչ եմ լսում, ասաց, ձեռքերը տարածելով Շուրքին: Միթէ դուք, չքնաղ Զօեա, այսպիսի տօթին վճռեցիք գալ մեզ որոնելու: Այսպէս չը պիտի ես հասկանամ ձեր խօսքերի միտքը: Ասացէք, միթէ... Կամ չէ, աւելի լաւ այդ բառը մի տառանէք. մի ակնթարթում գղջումը կը սպանէ ինձ:

— Ախ, բաւական է, Պաւել Եակովլիչ, պատասխանեց աղջիկը ոչ առանց բարկութեան. — ինչո՞ւ դուք երբէք չէք խօսում ինձ հետ լրջօրէն: Ես կը բարկանամ, աւելացրեց աղջիկը մի հաճոյական շարժումով և փքրեց իր շրթուքները:

— Դուք մի բարկանաք ինձ վրայ, իդէալական Զօեա Նիկիտիչնա, դուք չէք ուզի ինձ գլորել կատաղի յուսահատութեան մոայլ անդունդը: Իսկ լրջօրէն խօսել ես չը գիտեմ, որովհետեւ ես լուրջ մարդ չեմ:

Աղջիկը վեր քաշեց ուսերը և դարձաւ Բերսենեկին:

— Ահա նա միշտ այդպէս է. ինձ հետ վարւում է ինչպէս մի երեխայի հետ. իսկ ես արդէն անցել եմ տասն ութ տարին: Ես արդէն մեծ եմ:

— Օ՜հ, Աստուած, հեծեծաց Շուրքին և աչքերը մոայլեցրեց, իսկ Բերսենեկ լուռ ծիծաղեց:

Աղջիկը ոտը գետնին խփեց:

— Պաւել Եակովլիչ, ես կը բարկանամ: — Հէլէնը դալիս էր ինձ հետ, շարունակեց նա — բայց մնաց այդու՜մ: Նրան տօթը վախեցրեց, բայց ես տօթից չեմ վախում: Գնանք:

Նա առաջ գնաց շաւիղով, թեթև կերպով օրօրելով իր բարակ իրանը ամեն մի քայլ փոխելիս և երեսից քաշելով կա-
կուղ ու երկար խոպտայները իր գեղեցիկ փաթերիկ ձեռքով, որի վրայ հագցրած էր սև ձեռնոց:

Բարեկամները գնացին նրա հետեից (Շուրին կամ անխօս սեղմում էր ձեռքերը սրտին, կամ բարձրացնում նրանց գլխից վերև) և մի քանի վայրկեանից յետոյ հասան Կուչոյովօն շրջա-
պատող բազմաթիւ ամարանոցներից մէկին: Մի փաթերիկ փայ-
տէ տուն, որին կպած էր վերնայարկ և ներկուած էր վարդի գոյնով, կանգնած էր այգու մէջ և մի կերպ միամտաբար նայ-
ում էր ծառերի կանաչների հետեից: Զօռն առաջինը բաց ա-
րաւ դուռը, ներս վազեց այգին և կանչեց. «Թափառականնե-
րին բերայ: Մի ջահէլ աղջիկ գունատ և արտայայտիչ գէմքով, վեր կացաւ ճանապարհի կողքին դրած նստարանից, իսկ տան շէմքում երևաց մի տիկին, որ հագած էր չուշանագոյն մետաքսէ գլխատ. սա, բարձրացելով իր գլխից վերև ասեղնագործ թաշ-
կինակը՝ արևից պաշտպանուելու համար, ժպտաց թոյլ և մեղկ կերպով:

III

Աննա Վասիլեվնա Ստախովա, ծնեալ Շուրինա, հօթը տա-
րեկան հասակում մնաց անոք որբ և ժառանգ բաւական նշա-
նաւոր կալուածքի: Նա ունէր շատ հարուստ և շատ աղքատ ազգականներ. աղքատները հօր կողմից էին, հարուստները մօր կողմից, այն է սենատօր Վօլգին, Զիկուրասով իշխանները, իշ-
խան Արդալիօն Զիկուրասով, որ խնամակալ էր նշանակուած, տուեց Աննային Մուկուայի մի լաւ գրչերթիկ զպրոց, իսկ երբ դուրս եկաւ գպրոցից, վերջերեց նրան և պահեց իր տանը: Նա լաւ էր ապրում և ձմեռը բալեր էր տալիս: Աննա Վասի-
լեվնայի ապագայ ամուսինը, Նիկօլայ Արտեմովիչ Ստախով, նուաճեց նրան այդ բալերից մէկի ժամանակ, ուր նա հագած էր
«չքնաղ վարդագոյն գգեստ, որ ունէր կուաֆուր փաթերիկ վար-
դերից»: Աննա Վասիլեվնան պահում էր այդ կուաֆուրան... Նիկօլայ Արտեմովիչ Ստախով, որդի պաշտօնաթող կապիտանի, որ վիրաւորուած էր տաաներկու թուին և ստացել էր արդիւ-
նաւոր պաշտօն Պետերբուրգում, տասն և վեց տարեկան հա-
սակում մտաւ զինուորական գպրոց և դուրս գալով, մտաւ գվարդիայի մէջ: Նա գեղեցիկ էր, լաւ կազմուած և համարեա ամենից լաւ կապալերն էր համարուում միջին դասակարգի երե-
կոյթներում. այդ տեսակ երեկոյթներն էր նա գլխաւորապէս

այցելում. բարձր դասակարգ մանելու ճանապարհ չունէր նա: Երիտասարդութիւնից երկու միտք էր նրան պաշարել. դառնալ կայսերական աղիւտանտ և ձեռնառլ կերպով ամուսնանալ: Ա-
ռաջինցն որքը նա չուտով թողեց, բայց դրա փոխարէն աւելի պինդ կպաւ երկրորդին: Այդ պատճառով էլ ամեն ձմեռ Մոս-
կուա էր գնում: Նիկօլայ Արտեմովիչը բաւական լաւ խօսում էր ֆրանսերէն և համարում էր փիլիսոփայ, որովհետեւ քէֆեր չէր անում: Դեռ պրապօրչիկի աստիճանում նա սիրում էր յամառ վէճեր անել, օրինակ, այն մասին՝ կարող է մարդը իր ամբողջ կեանքի ընթացքում երկրագնտի չուրջը ճանապարհոր-
դել, կարող է մարդը իմանալ թէ ինչ տեղի ունի ծովի յատա-
կում—և միշտ այն կարծիքին էր թէ չէ կարող:

Քսան և հինգ տարին լրացրել էր Նիկօլայ Արտեմովիչը, երբ «ճանկեց» Աննա Վասիլեվնային. նա թողեց ծառայութիւնը և գնաց գիւղ՝ անտեսութեամբ պարագելու: Գիւղական կեանքը չուտով ճանձրացրեց նրան, իսկ կալուածը վարձով տուած կալուած էր. նա բնակուեց Մոսկուայում, իր կնոջ տանը: Երիտասարդութեան ժամանակ նա չէր խաղում ոչ մի խաղ, իսկ այժմ տաքացաւ լօտօի վրայ. իսկ երբ լօտօն արգելեցին,—երաւաչի վրայ: Տանը տաղտ-
կանում էր. կապ հաստատեց գերմանական ծագում ունեցող մի այրու հետ և նրա մօտ էր անցկացնում համարեա ամբողջ ժա-
մանակը: Են թուականի ամառը նա Կուչոյովօ չը տեղափոխուեց, մնաց Մոսկուայում իբր թէ նրա համար, որ հանքային ջրերով օգտուի. իսկապէս, նա չուզեց բաժանուել այրուց: Սակայն նա այրու հետ էլ քիչ էր խօսում, նոյնպէս և շատ վիճում էր այն մասին՝ կարելի է գուշակել եղանակը և այն: Մի անգամ մէկը նրան անուանեց frondeur. դա շատ գիւր եկաւ նրան: «Այո», մտածում էր նա, ինքնաբաւական կերպով վայր թողելով իր չրթունքների անկիւնները և օրօրուելով, «հեշտ չէ ինձ բաւա-
րարութիւն տալ. ինձ խաբել չէ կարելի»: Նիկօլայ Արտեմովիչի frondeur-ութիւնը այն էր, որ նա գիցուք լսում է մի բառ՝ ջղեր, և ասում է. «բայց ինչ է ջղեր», կամ թէ մէկը նրա մօտ կը յիշէ աստղաբաշխութեան աջողութիւնների մասին, իսկ նա կ'ասէ. «իսկ դուք հաւատում էք աստղաբաշխութեան»: Իսկ երբ նա ուզում էր վերջնականապէս յաղթահարել հակառակորդին ասում էր. «այդ բոլորը միայն ֆրազներ են»: Պէտք է խոստո-
վանել, որ շատ մարդկանց այդպիսի ընդդիմախօսութիւնները թւում էին (և այժմ էլ թւում են) անհրեքելի. բայց Նիկօլայ Արտեմովիչը ոչ մի կերպ չէր ենթադրում որ Աւգուստինա Խրիստիանովնան իր կուզինա թէողութեան Պետերգիլիուսին գրած նամակներում անուանում էր նրան Mein Pinselchen.

Նիկոլայ Արտեմովիչի ամուսինը, Աննա Վասիլևնան, մի փոքրիկ և նիհար կին էր դեմքի բարակ գծերով, մի կին, որ տրամադիր էր յուզուելու և տխրելու Գիշերօթիկ դպրոցում նա պարապում էր նուագաժողովեամբ և կարդում էր վէպեր, բայց յետոյ թողնց այդ բոլորը. սկսեց գուգուել և այդ էլ թողնց. սկսեց պարապել իր աղջկայ կրթութեամբ, այդտեղ էլ թուլացաւ և տուեց աղջկան դաստիարակչուհու ձեռքը. վերջացաւ այդ բոլորը նրանով, որ նա միայն այն էր անում, որ տխրում էր և հանդարտ յուզուում: Ելենա Նիկոլայեւնայի ծնունդը քայքայեց նրա առողջութիւնը, և նա այլ ևս երեխայ ունենալ չէր կարող. Նիկոլայ Արտեմովիչը ակնարկում էր այս հանգամանքի վրայ, արդարայնելով իր ծանօթութիւնը Աւգուստինա Խրիստիանովնայի հետ: Ամուսնու անհաւատարմութիւնը շատ վշտացնում էր Աննա Վասիլևնային, մանաւանդ ջաւ էր նրա համար այն, որ ամուսինը մի անգամ խաբէութեամբ բախշեց իր գերմանուհուն մի գոյգ մոխրագոյն ձիաներ Աննա Վասիլևնայի սեփական երամակից: Դէմ առ դէմ նա երբէք չէր յանդիմանել իր ամուսնուն, բայց ծածուկ գանգատներ էր անում նրա մասին տանը ամենքի մօտ, մինչև իսկ իր աղջկայ մօտ: Աննա Վասիլևնան տանից դուրս գալ չէր սիրում. և գոհ էր լինում, երբ նրա մօտ նստում էր հիւրը և որ և է բան էր պատմում. մենակութեան մէջ նա իսկոյն տկարանում էր: Նա ունէր սիրող և փափուկ սիրտ. կեանքը նրան շուտ էր

Պաւել Եակովլեւիչ Շուբին նրա մօտիկ ազգականն էր: Նրա հայրը ծառայում էր Մոսկուայում: Եղբայրները մօտան գինուորական գիմնազիա: Պաւելը ամենից փոքրն էր և մօր սիրելին, ունէր մարմնի քնքոյշ կազմուածք. այդ պատճառով էլ մնաց տանը: Նրան նշանակել էին համալսարանի համար և դժժուարութեամբ էին պահում գիմնազիայում: Փոքր հասակից նա հակուումս ցոյց տուեց դէպի քանդակագործութիւն: Ծանրալիչիւ սենատոր Վօլգին մի անգամ տեսաւ նրա մի փոքրիկ արձանը մօրաքրոջ մօտ (այդ ժամանակ Պաւել տասն և վեց տարեկան էր) և յայտնեց, որ մտադիր է երիտասարդ տաղանդի հովանաւորը դառնալ: Շուբինի հօր յանկարծական մահը քիչ էր մնում որ փոփոխէ երիտասարդի ամբողջ ապագան: Սենատորը, տաղանդների հովանաւորը, ընծայեց նրան Հոմերոսի անդրին—և ուրիշ ոչինչ: Բայց Աննա Վասիլևնան օգնում էր նրան փող տալով, իսկ նա, մի կերպ մտաւ համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը, երբ տասներեք տարեկան էր: Պաւելը ոչինչ հակուումս չուներ դէպի բժշկականութիւնը, բայց այն ժամանակ համալսարանում գոյութիւն ունէր յայտնի շտատ և ու-

րիշ ֆակուլտետ մտնել անկարելի էր. բայց դրանից նա յոյս ունէր սովորել մարդակազմութիւն: Բայց չը սովորեց. երկրորդ կուրսը նա չանցաւ և, սպասելով մինչև քննութիւնը, դուրս եկաւ համալսարանից այն մաքով, որ բայառապէս իր կոչման նուիրուի: Նա աշխատում էր ջանասիրութեամբ, բայց ընդհատումներով, թափառում էր Մոսկուայի շրջակայքում, կաւից շինում էր գիւղական աղջիկների պատկերները, ծանօթանում էր զանազան մարդկանց հետ, թէ երիտասարդ և թէ ծեր, թէ բարձր և թէ ցած թոփքի մարդկանց հետ, իտալացի կաղապարագործների հետ և ուսու գեղարուեստագէտների հետ, ակադեմիայի անունը չէր էլ ուզում լսել և չէր ընդունում որ և է պրօֆեսոր: Նա ունէր դրական տաղանդ. Մոսկուայում սկսել էին նրան ձանաչել: Նրա մայրը, ծագումով Պարիզից, լաւ ընտանեկից, բարի և խելօք մի կին, սովորեցրեց նրան Ֆրանսերէն լեզու, օր ու գիշեր հոգ էր տանում նրա մասին, աշխատում էր, հպարտանում էր նրանով և դեռ երիտասարդ հասակում մեռնելով թողախտից, խնդրեց Աննա Վասիլևնային նրան իր ձեռքն առնել: Պաւելը այդ ժամանակ քսան և մէկ տարեկան էր: Աննա Վասիլևնան կատարեց մօր վերջին ցանկութիւնը. երիտասարդը բռնել էր մի փոքրիկ սենեակ ամառանոցի տան մէջ:

IV

— Գնանք ճաշելու, գնանք, ասաց տանտիկինը մի խղճալի ձայնով և ամենքը գնացին սեղանատուն:—Նստեցէք ինձ մօտ, Շօն, շարունակեց Աննա Վասիլևնան, իսկ դու, Helène, մեր հիւրին զբաղեցրու, իսկ դու, Paul, խնդրեմ շարութիւն մի տրաւ և մի գրգռի Շօնին: Այսօր իմ գլուխը ցաւում է:

Շուբին նորից բարձրացրեց իր աչքերը դէպի երկինք. Շօնն պատասխանեց նրան կիսատ ժպիտով: Այս Շօնն կամ աւելի ճիշտն ասելով—Չօնա Նիկիտիչնա Միլլեր, մի սիրունիկ, քիչ չիլ ոռոսագերմանուհի էր, որ ունէր ճիւղաւորուած վերջաւորութեամբ քիթ և կարմիր ու շատ փոքրիկ շրթունքներ, չէկ էր և փափլիկ: Նա շատ լաւ երգում էր ոռոսաց բօմանաներ, խնամքով ածում էր դաշնամուրի վրայ գանազան թէ ուրախ թէ գգայնական բաներ: Նա հագնւում էր ճաշակով, բայց մի կերպ մանկական կերպով և արդէն չափազանց մաքուր: Աննա Վասիլևնան նրան իր աղջկայ ընկերուհի էր ընդունել և համարեա միշտ իր մօտ էր պահում նրան: Ելենան այդ բանի վրայ չէր գանգատուում. նա բոլորովին չը գիտէր թէ ինչի մասին խօսէ

Զօհայի հետ, երբ պատահում էր միակ լինել նրա հետ: Զաշը բաւական երկար տևեց. Բերսենեկ խօսում էր Ելենայի հետ համալսարանական կեանքի մասին, իր դիտարկումներին ներքին ու յոյսերի մասին. Շուբին ականջ էր դնում, լուռ էր, ուտում էր չափազանց քիչ քանակությամբ, մի-մի ծաղրական տաղանդի հայեացքներ գցելով Զօհայի վրայ, որ նրան միշտ պատասխանում էր իր ֆիզիոնոմիական ժպիտով: Զաշից յետոյ Ելենան Բերսենեկի և Շուբինի հետ գնաց այգին. Զօհան նայեց նրանց ետևից և թեթև կերպով վեր քաշելով իր ուսը, նստեց դաշնամուրի առաջ: Աննա Վասիլևիչան ասաց. «Ինչու դուք էլ չէք գնում գրքաներ», բայց չը սպասելով պատասխանին, աւելացրեց. «Ինձ համար մի տխրագին բան նուազեցէք»:

— La dernière pensée de Weber?, հարցրեց Զօհան:

— Ախ, վերերը, այո, ասաց Աննա Վասիլևիչան, նստեց թիկնաթոռի վրայ և արտասուների կաթիլը կախ ընկաւ նրա թերթերունքներից:

Այն ինչ Ելենան երկու բարեկիմներին տարաւ ակացիաների հովանոցը, ուր մէջ տեղ դրած էր փայտի փոքրիկ սեղան և նրա շուրջը նստարաններ: Շուբին մտիկ արաւ իր չորս կողմը, մի քանի անգամ ցատկեց և շնչալով՝ «սպասեցէք», վազեց իր սենեակը, բերեց մի կտոր կաւ և սկսեց շինել Զօհայի պատկերը, գլուխը թափահարելով, մոմալով և ծիծաղելով:

— Էլի վաղեմի հանաքներ, արտասանեց Ելենան, նայելով նրա գործին և ապա դարձաւ Բերսենեկին, որի հետ շարունակում էր ճաշի ժամանակ սկսած խօսակցութիւնը:

— Վաղեմի հանաքներ, կրկնեց Շուբին:— Նիւթը չափազանց անսպառ է: Այսօր մանաւանդ նա համբերութիւնից դուրս է բերում ինձ:

— Ինչու, հարցրեց Ելենան:— Կարծել կարելի է, թէ դուք խօսում էք մի որ և է չար, անհաճելի պառաւի մասին: Նա մի սիրուն, ջանքէլ աղջիկ է:

— Ի հարկէ, ընդհատեց Շուբին, — նա սիրուն է, շատ սիրուն. ես համոզուած եմ որ ամեն մի անցորդ, նայելով նրան, անպատճառ պիտի մտածէ. ահա թէ ում հետ լաւ կը լինի... պօղկա պարել. ես համոզուած եմ նոյնպէս, որ նա գիտէ այդ բանը և այդ շատ ակործանի է նրա համար... Էլ ինչու: Ես այդ ամօթխած շարժողութիւնները, այդ համեստութիւնը: Բայց ձեզ յայտնի է թէ ինչ եմ ուզում ես ասել, աւելացրեց նա ատամների միջով:— Սակայն դուք այժմ ուրիշով էք զբաղուած:

Եւ կոտրելով Զօհայի կաւեայ անդրին, Շուբին սկսեց շատ պով և կարծես դժկամութեամբ կայնել կաւը և տրորել:

— Եւ այդպէս դուք ուզում էք պրօֆէսօր դառնալ, հարցրեց Ելենան Բերսենեկին:

— Այո, պատասխանեց նա, սեղմելով իր ծնկների մէջ իր կարմիր ձեռքերը:— Դա իմ սիրած տենչանքն է: Ի հարկէ, ես շատ լաւ գիտեմ թէ ինչն է ինձ պակասում, որպէս զի արժանանամ այդպիսի մի բարձր... ես ուզում եմ ասել, որ ես չափազանց քիչ եմ պատրաստուած, բայց յոյս ունեմ թոյլաութիւն ստանալ արտասահման գնալու. այնտեղ կը մնամ երեք-չորս տարի, եթէ հարկաւոր է, և այն ժամանակ...:

Նա կանգ առաւ, բութ կերպարանք ստացաւ, յետոյ արագութեամբ բարձրացրեց աչքերը և, տարօրինակ կերպով ժպտալով, ուղղեց իր մազերը: Երբ Բերսենեկ խօսում էր կնոջ հետ, նրա խօսքը աւելի դանդաղ էր դառնում և նա աւելի էր շուտացնում խօսելու ժամանակ:

— Դուք ուզում էք դառնալ պատմութեան պրօֆէսօր, հարցրեց Ելենան:

— Այո, կամ թէ փիլիսոփայութեան, աւելացրեց նա, ցածրացնելով իր ձայնը, — եթէ այդ հարկաւոր կը լինի:

— Նա այժմ էլ սատանայի պէս ուժեղ է փիլիսոփայութեան մէջ, նկատեց Շուբին, եղունգով խոր գծեր տանելով կաւի վրայ:— Ինչ պէտք ունի արտասահման գնալու:

— Եւ դուք ձեր դրութեամբ բաւական կը լինէք, հարցրեց Ելենան, յենուելով արմուշկի վրայ և ուղիղ նրա դէմքին նայելով:

— Կատարելապէս, Ելենա Նիկօլանիչա, կատարելապէս: Էլ ինչ աւելի լաւ կոչում կարող է լինել: Մի մտածեցէք, գնալ Տրոֆէյ Նիկօլանիչի հետքերով... Այդպիսի գործունէութեան մի միտքն անգամ լցնում է իմ մէջ ուրախութեամբ և շփոթութեամբ, այո... շփոթութեամբ, որին... որը գոյանում է այն գիտակցութիւնից, որ իմ մէջ էլ կան փոքրիկ ոյժեր: Իմ հանգուցեալ հայրը օրհնել է ինձ այս գործին գնալու համար... Ես երբէք չեմ մոռանայ նրա վերջին խօսքերը:

— Զեր հայրը մեռաւ այս անցած ձմեռը:

— Այո, Ելենա Նիկօլանիչա, փետրուարին:

— Ասում են, շարունակեց Ելենան, — նա թողել է մի նշանաւոր ձեռագիր հեղինակութիւն. ճշմարիտ է այդ:

— Այո, թողել է: Նա հիմնալի մարդ էր: Դուք նրան կը սիրէիք, Ելենա Նիկօլանիչա:

—Ես դրա մէջ համոզուած եմ: Իսկ այդ հեղինակութիւնը ինչ բովանդակութիւն ունի:

—Հեղինակութեան բովանդակութիւնը, Ելենա Նիկողանով-նա, մի քանի խօսքերով քիչ դժուար է ձեզ բացատրել: Իմ հայրը շատ գիտուն մարդ էր, Շելլինգական, նա միշտ հասկա-նալի նախադասութիւններ չէր գործ ածում...

—Անդրէյ Պետրովի, ընդհատեց Ելենան,—ներկեք իմ անգիտութեանը, ինչ է նշանակում Շելլինգական:

Բերսենեկ թեթև կերպով ժպտաց:

—Շելլինգական, դա նշանակում է գերմանացի փիլիսո-փայ Շելլինգին հետևող, իսկ թէ ինչ էր Շելլինգի վարդապե-տութիւնը...

—Անդրէյ Պետրովիչ, յանկարծ բացականչեց Շուբին.—ի սէր Աստուծո՛ւ. հօ չես ուզում դու Ելենա Նիկողանովայի հա-մար դասախօսութիւն կարդալ Շելլինգի մասին: Խնայիր...

—Ոչ թէ դասախօսութիւն, թոթովեց Բերսենեկ և կար-մրեց,—ես ուզում էի...

—Ինչո՞ւ և ոչ իսկ դասախօսութիւն, շարունակեց Ելենան,—ինձ և քեզ, Պաւել Եակովլեւիչ, դասախօսութիւնները շատ են հարկաւոր:

Շուբին իր աչքերը յառեց Ելենայի վրայ և յանկարծ ծի-ծաղեց:

—Ինչո՞ւ էք ծիծաղում, հարցրեց Ելենան սառն և համա-րեա կարուկ եղանակով:

Շուբին լռեց:

—Դէ՛հ, բաւական է, մի բարկանաք, ասաց նա քիչ ժա-մանակից յետոյ:—Ես մեղաւոր եմ: Բայց իսկապէս այդ ինչ ցանկութիւն է, այժմ, այսպիսի եղանակին, ծառերի տակ, խօ-սել փիլիսոփայութեան մասին: Աւելի լաւ է սկսենք խօսել սո-խակների, վարդերի մասին, երիտասարդ աչքերի և ժպիտների մասին:

—Այո՛, նոյնպէս և Փրանսիական վէպերի, կանանց փա-լանների մասին, շարունակեց Ելենան:

—Ինչո՞ւ չէ, կարելի է և փալանների մասին, եթէ նրանք գեղեցիկ են, պատասխանեց Շուբին:

—Կարելի է, Բայց եթէ մենք չենք ուզում խօսել փալա-ների մասին:—Դուք ձեզ անուանում էք ազատ գեղարուեստա-գէտ, ինչո՞ւ էք ուրիշների աղատութեան դէմ գնում: Եւ թոյլ տուէք հարցնել ձեզ, ունենալով այդպիսի մտքեր, ինչո՞ւ էք յարձակում Զօեայի վրայ: Մանաւանդ նրա հետ յարմար է խօ-սել թէ փալանների և թէ վարդերի մասին:

Շուբին յանկարծ բորբոքուեց և բարձրացաւ նստարանից:

—Այդպէս, սկսեց նա մի անհաստատ ձայնով:—Ես հասկա-նում եմ ձեր ակնարկը. դուք ինձ Զօեայի մօտ էք ուղարկում, Ելենա Նիկողանովա: Ուրիշ խօսքերով, ես այստեղ աւելորդ եմ:

—Ես չեմ ուզում ձեզ հեռացնել այստեղից:

—Դուք ուզում էք ասել, շարունակեց Շուբին բարկացկոտ ձայնով,—որ ես մի այլ հասարակութեան չարժեմ, որ ես Զօեայի զոյգն եմ, որ ես էլ նոյնպէս դատարկ և ցնորական և մանր բան եմ, ինչպէս այդ քաղցրահամ գերմանուհին: Այդպէս չէ:

Ելենան կիտեց յօնքերը:—Դուք միշտ այդպէս չէիք վկայ-ում նրան մասին, Պաւել Եակովլեւիչ, նկատեց նա:

—Ա՛, յանդիմանութիւն, այժմ յանդիմանութիւն, բացա-կանչեց Շուբին:—Այո՛, ես չեմ ծածկում, եղել է բոպէ, միայն մի բոպէ, երբ այդ թարմ, լպիր թշիկները... Բայց եթէ ես ու-զէի ձեզ հատուցում տալ նոյնպէս յանդիմանութեամբ և յիշե-ցնել ձեզ... Մնացէք բարով, աւելացրեց նա յանկարծ,—ես պատրաստ եմ ստեր էլ խօսել...

Եւ ձեռքը զարնելով գլխի ձև տուած կաւին, նա դուրս վազեց հովանոցից և գնաց իր սենեակը:

—Երեխայ, արտասանեց Ելենան նրա ետևից:

—Գեղարուեստագէտ, ասաց Բերսենեկ մի մեղմ ժպիտով:

—Բոլոր գեղարուեստագէտներն են այդպէս: Պէտք է ներել նրանց քմահաճութիւնները: Դա նրանց իրաւունքն է:

—Այո՛, պատասխանեց Ելենան,—բայց Պաւելը մինչև այժմ դեռ ոչ մի բանով չէ հաստատել այդ իրաւունքը իր վրայ: Ի՞նչ է արել նա մինչև այժմ: Տուէք ինձ ձեր ձեռքը և գնանք ծա-ռուղիով: Նա մեզ խանգարեց: Մենք խօսում էինք ձեր հօր շարադրութեան մասին:

Բերսենեկ բռնեց Ելենայի ձեռքը և գնաց նրա հետ այդու-մէջ, բայց սկսած խօսակցութիւնը, որ չափազանց շուտ էր ընդ-հատուել, չը նորոգուեց. Բերսենեկ նորից սկսեց բացատրել թէ ինչ հայեացքներ ունի պրօֆէսորական կոչման, իր ապագայ գործունէութեան վրայ: Նա հանդարտ շարժւում էր Ելենայի հետ մի շարքում, ծանր, անյարմար քայլուածքով, անյարմար կերպով բռնած էր նրա ձեռքը, երբեմն-երբեմն դիպչում էր նրան իր ուսով և ոչ մի անգամ չը նայեց նրան. բայց նրա խօսքը հոսում էր հեշտութեամբ. թէև ոչ բոլորովին ազատ, նա ար-տայայտում էր իր մտքերը հասարակ և ուղիղ կերպով և նրա հայեացքի մէջ, որ հանդարտ թափառում էր ծառերի բունների, ծառուղու աւազի, խոտերի վրայով, ցոլում էր ազնիւ զգաց-մունքների մեղմ հրճուանքը, իսկ հանգստացած ձայնի մէջ լըս-

ւում էր մի մարդու ուրախութիւնը, որ ունի այն գիտակցութիւնը, թէ իրան աջողւում է բաց անել իր մտքերը մի ուրիշ, նրա համար թանկագին մարդու առաջ: Ելնան նրան լսում էր ուշադրութեամբ, և կիսով չափ թեքուելով դէպի նրա կողմը, չէր հեռացնում իր հայեացքը նրա թեթեւ կերպով գունատուած դէմքից, նրա աչքերից, որոնք բարեացակամ էին և հեզ, թէև խուսափում էին իր աչքերի հետ հանդիպելուց: Ելնանյի հոգին բացուեց, և մի ինչ որ քնքոյշ, արդար, լաւ բան թւում էր թէ թափւում էր նրա սրտի մէջ, թէ աճում էր այդ սրտի մէջ:

V

Շուքին մինչև գիշեր դուրս չեկաւ իր սենեակից: Արդէն բոլորովին մթնել էր, կիսալուսինը բարձրացել էր երկնքում, յարդգողի ճանապարհը սպիտակին էր տալիս և աստղերը փալփալում էին, երբ Բերսենեմ, հրաժեշտ տալով Աննա Վասիլիւնային, Ելնանյին և Զօեային, մօտեցաւ իր բարեկամի դռներ: Նա տեսաւ որ դուռը փակուած է, թխթխկացրեց:

—Ո՞վ է, տարածուեց Շուքինի ձայնը:

—Ես եմ, պատասխանեց Բերսենեմ:

—Ի՞նչ ես ուզում:

—Ներս թողի՞ր ինձ, Պաւել, բաւական է որքան քմահաճութիւններ արի՞ր. չեմ հաւատում:

—Ես քմահաճութիւններ չեմ անում, ես քնած եմ և երազումս տեսնում եմ Զօեային:

—Թող, խնդրեմ: Դու երեխայ չես: Բաց արա դուռը: Ես ուզում եմ քեզ հետ խօսել:

—Դու մի՞թէ չես կշտացել Ելնանյի հետ խօսելուց:

—Բաւական է, բաւական. ներս թողի՞ր ինձ:

Շուքին պատասխանեց մի կեղծած խրխուղով, Բերսենեմ ուսերը թօթուեց ու գնաց տուն:

Գիշերը տաք էր և կարծես մի առանձին կերպով անխօս, կ'ասես թէ չորս կողմում ամեն ինչ ականջ էր դնում և հսկում. և Բերսենեմ, չըջապատուած մի անշարժ մթութեամբ, ակամայ կանգ առաւ և նոյնպէս ականջ էր դնում ու հսկում էր: Մեղմիկ շրշիւնը, որ նման էր կանաչի զգեստի խշխշոցին, երբեմն-երբեմն բարձրանում էր մօտիկ ծառերի գազաթների վրայ և գրգռում էր Բերսենեմի մէջ մի քաղցր և վախեցնող զգացմունք, կէս վախի զգացմունք: Մօղողներն էին վազում նրա թշերով, աչքերը ցրտանում էին յանկարծական արտասուքից. նա ուզում էր առաջ գնալ բոլորովին անլսելի կերպով, թագ-

նուել, ծածկուել: Սուր հողմիկը յարձակուեց նրա վրայ կողքից. նա հազիւ նկատելի կերպով ջնցուեց և առաւ տեղն ու տեղը, մի քնաթաթախ բզէզ ընկաւ ճիւղից և թրխկաց ճանապարհին. Բերսենեմ մեղմ կերպով բացականչեց՝ ա, և նորից կանգ առաւ: Բայց նա սկսեց մտածել Ելնանյի մասին և այս բոլոր արագաթռիչ զգացմունքները միանգամից անյայտացան. մնաց միայն գիշերային թարմութիւն և գիշերային զրօսանքի կենսատու տպաւորութիւնը. նրա ամբողջ հոգին գրաւեց երիտասարդ աղջկայ պատկերը: Բերսենեմ գնում էր գլուխը կախ յիշում էր Ելնանյի խօսքերը, հարցերը: Նրան թուաց թէ ետեւից արագ քայլերի ձայն է լսում. նա լարեց լսելիքը. մի ինչ որ բան վազում էր, ինչ որ մարդ հասնում էր նրան. լսուեց ընդհատուող շնչառութիւն, և յանկարծ նրա առաջ, մեծ ծառից ընկած շուքի սև չըջանից, առանց գլխարկի, խճճուած մազերով, լուսնի լոյսի տակ բոլորովին գունատուած՝ դուրս եկաւ Շուքին:

—Ես ուրախ եմ, որ դու այս ճանապարհով գնացիր, խօսեց նա դժուարութեամբ. —ես ամբողջ գիշերը չէի քնի, եթէ չը հասնէի քո ետեւից: Տուր ինձ ձեռքդ: Չէ՞ որ դու տուն ես գնում:

—Տուն:

—Ես քեզ ճանապարհ կը դնեմ:

—Բայց ինչպէս դու կը գնաս առանց գլխարկի:

—Ոչինչ: Ես փողպատս էլ վերցրել եմ: Այժմ տաք է:

Բարեկամները մի քանի քայլ փոխեցին:

—Ճշմարիտ չէ, այսօր ես չատ յիմար էի, յանկարծ հարցրեց Շուքին:

—Անկեղծ խօսելով, այո: Ես քեզ հասկանալ չը կարողացայ: Ես քեզ երբէք չեմ տեսել այդպէս: Եւ չորս արա, ինչո՞ւ բարկացար, ինչ գատարկ բանի համար:

—Հըմ, մռնչաց Շուքին: —Ահա թէ ինչ բառեր ես գործածում, իսկ ես դատարկ բաների հետ գործ չունեմ: Գիտես, աւելադրեց նա, —ես պիտի նկատեմ, որ ես... որ... ինչ ուզում ես՝ մտածիր իմ մասին, ես... այո, ես սիրահարուած եմ Ելնանյի վրայ:

—Դու սիրահարուած ես Ելնանյի վրայ, կրկնեց Բերսենեմ և կանգ առաւ:

—Այո, —մի բռնազրօսիկ անփութութեամբ շարունակեց Շուքին: —Դա քեզ զարմացնում է: Կ'ասեմ քեզ աւելին: Մինչև այս երեկոյ ես կարող էի յոյս ունենալ, որ նա էլ ժամանակով

կը սիրէ ինձ: Բայց այսօր ես համոզուեցայ, որ իզուր է յոյսը: Նա սիրեց ուրիշին:

—Ուրիշին: Ո՞ւմ:

—Ո՞ւմ: Քեզ, բացականչեց Շուբին և խփեց Բերսենեկի ուսին:

—Ի՞նչ:

—Քեզ, կրկնեց Շուբին:

Բերսենեկ մի քայլ յետ գնաց և անշարժացաւ: Շուբին սուր հայեացք գցեց նրա վրայ:

—Այս էլ քեզ զարմացնում է: Դու համեստ պատանի ես: Բայց Ելենան քեզ սիրում է: Այս կողմից կարող ես հանգիստ լինել:

—Ի՞նչ դատարկ բաներ ես դուրս տալիս, վերջապէս մի լայրացկոտութեամբ արտասանեց Բերսենեկ:

—Ոչ, դատարկ բաներ չեն: Սակայն, ինչու ենք մենք կանգնած: Առաջ գնանք: Գնալիս հեշտ է խօսելը: Ես Ելենային վաղուց եմ ճանաչում: Սխալուել ես չեմ կարող: Դու նրա սրտի ուզածն ես: Ժամանակ կար, ես էլ դուր էի գալիս նրան. բայց նախ, նա նրա համար չափազանց թեթևամիտ երիտասարդ եմ, իսկ դու մի լուրջ արարած ես, դու բարոյապէս և ֆիզիկապէս մաքուր անձնաւորութիւն ես, դու... սպասիր, ես չեմ վերջացրել, դու բարեխիղճ, չափաւոր էնտուզիաստ ես, ճշմարիտ, իսկական ներկայացուցիչ գիտութեան այն քուրմերի, որոնցով այնքան արդարացի հպարտանում է ուրեմն միջին ազնուականութեան դասակարգը: Իսկ երկրորդ, Ելենան այս քանի օրը տեսաւ ինձ՝ Զօհայի ձեռքերը համբուրելիս:

—Զօհայի:

—Այո, Զօհայի: Ի՞նչ արած: Այդ աղջկայ ուսերը այնքան լաւ են:

—Ուսերը:

—Այո, հէնց ուսերը, կամ ձեռքերը, միևնոյն չէ: Ելենան ինձ տեսաւ այս ազատ զբաղմունքների մէջ ճաշից յետոյ, իսկ ճաշից առաջ ես նրա ներկայութեամբ հայնոյել էի Զօհային: Ելենան, դժբախտաբար, չէ հասկանում որ այսպիսի հակասութիւնները բնական են: Յետոյ դու լոյս ընկար, հաւատում ես... ինչին ես հաւատում... դու կարմրում ես, չփոթւում ես, ճառում ես Շիլլերի, Շեկլինգի մասին (իսկ Ելենան միշտ նշանաւոր մարդկանց է որոնում), ահա դու յաղթեցիր, ես, թշուառս, աշխատում եմ հանաքներ անել և... և... սակայն...

Շուբին յանկարծ լաց եղաւ, քիչ հեռու գնաց, նստեց գետնի վրայ և բռնեց իր մազերից:

Բերսենեկ մօտեցաւ նրան:

—Պաւել, սկսեց նա,—այդ ինչ երեխայութիւն է: Շնորհ արաւ: Այսօր ինչ է պատահել քեզ: Աստուած գիտէ թէ ինչ յիմարութիւն է մտել քո գլուխը, և դու լաց ես լինում: Ինձ, ճիշտն ասած, թւում է թէ դու ձեռքդում ես:

Շուբին բարձրացրեց գլուխը: Արտասուքները լուսնի շողերի տակ փայլեցին նրա թշերի վրայ, բայց նրա դէմքը ժպտում էր:

—Անդրէյ Պետրովիչ, խօսեց նա,—դու կարող ես մտածել իմ մասին ինչ որ ուզում ես: Ես մինչև անգամ պատրաստ եմ համաձայնուել, որ ինձ հետ այժմ խտերիկա է պատահել, բայց ես, Աստուած է վկայ, սիրահարուած եմ Ելենայի վրայ, և Ելենան քեզ է սիրում: Սակայն ես խոստացայ ճանապարհ դնել քեզ մինչև տուն, և խոստումս կը կատարեմ:

Նա վեր կացաւ:

—Ի՞նչ գիշեր է. արծաթափայլ, մութ, երիտասարդ: Ինչքան լաւ է այժմ նրանց համար, որոնց սիրում են: Որքան ուրախալի է նրանց համար չը քնել: Դու կը քնես, Անդրէյ Պետրովիչ:

Բերսենեկ ոչինչ չէր պատասխանում եւ փութացրեց իր քայլերը:

—Ո՞ւր ես շտապում, շարունակեց Շուբին:—Հաւատա՛ իմ խօսքերին, այսպիսի գիշեր քո կեանքի մէջ մէկ էլ չի կրկնուելու, իսկ տանը քեզ սպասում է Շեկլինգ: Ճիշտ է, նա այսօր քեզ լաւ ծառայութիւն արաւ. բայց և այնպէս, մի շտապիր: Երգիր, եթէ երգել գիտես՝ երգիր աւելի բարձր, եթէ չը գիտես—վերցրու գլխարկդ, բարձրացրու գլուխդ եւ ժպտա աստղերին: Բոլոր աստղերը քեզ են նայում, միայն քեզ. նրանք միայն այն են անում, որ նայում են սիրահարուած մարդկանց,—գրանից է որ նրանք այնքան սքանչելի են: Հօ դու սիրահարուած ես, Անդրէյ Պետրովիչ: Դու ինձ չես պատասխանում... Ինչու չես պատասխանում, նորից խօսեց Շուբին:—Օ՛, եթէ դու զգում ես քեզ երջանիկ, լո՛իր, լո՛իր: Ես չափաւորում եմ, որովհետեւ ես վշտահար եմ, ես սիրում չեմ, ես ձեռնածու եմ, արտիստ եմ, ֆիզիկար եմ. բայց որպիսի անխօս սքանչալուսներ կը խմէի ես այս գիշերային չիթերից, այս աստղերի տակ, այս ալմաստների տակ, եթէ իմանայի, որ ինձ սիրում են... Բերսենեկ, դու երջանիկ ես:

Բերսենեկ առաջուայ պէս լուռ էր և արագ գնում էր հարթ ճանապարհով: Առջևում, ծառերի մէջ, պսպղացին այն գիւղի կրակները, ուր նա էր ապրում. նա ամբողջովին բաղ-

կացած էր մի տաճանակ փոքրիկ ամարանոցներից: Գիւղի սկզբում, ճանապարհի աջ կողքին, երկու լայն տարածուած կէշիների տակ, գտնոււմ էր մանրավաճառի խանութը, նրա բոլոր պատուհանները արդէն փակուած էին, բայց լոյսի մի լայն շերտ բաց դռնով հովհարի ձևով ընկած էր կոխկոտած խոտի վրայ և խփում էր դէպի բարձր ծառերի վրայով, պարզ լուսաւորելով միապաղաղ տերեւների աստաղը: Մի աղջիկ, ըստ երեւոյթին աղախին, կանգնած էր խանութում մէջքը դէպի չէմքը դարձրած և առետուր էր անում խանութպանի հետ. կարմիր թաշկինակի տակից, որը նա գցել էր իր գլխին և բռնել էր ծնօտի տակ մերկ թևով, հազիւ էր երեւում նրա կլորիկ թուշը և պարանոցը: Երիտասարդները մտան լոյսի շերտի մէջ. Ծուբին նայեց խանութի ներսը, կանգ առաւ և կանչեց. «Աննուշկա»: Աղջիկը արագ յետ դարձաւ: Երեւոյ սիրունիկ, մի քիչ լայն, բայց թարմ դէմքը ուրախ չախնակագոյն աչքերով և թուխ յօնքերով: «Աննուշկա», կրկնեց Ծուբին: Աղջիկը նայեց նրան, վախեց, ամաչեց—և, չը վերջացնելով առետուրը, ցած իջաւ սրահից, ժիր անցաւ մօտիկուց և հազիւ հազ համարձակուելով նայել, անցաւ ճանապարհը, դնաց դէպի ձախ: Խանութպանը, մի թխրիկ մարդ, որ անտարբեր էր դէպի աշխարհի ամեն մի բան, ինչպէս բոլոր մանրավաճառները, որոնք առետուր են անում քաղաքից դուրս, աղջկայ և տների ձայնեց և յօրանջեց, իսկ Ծուբին դարձաւ Բերսենեկին և ասաց. «Սա... սա, գիտես... այստեղ ես ունեմ մի ծանօթ ընտանիք... սա նրանց մօտ է լինում, դու չը կարծես»... և, չը վերջացնելով խօսքը, վազեց հեռացող աղջկայ ետևից:

—Գոնէ սրբիր արտասունքդ, կանչեց նրա ետևից Բերսենեկ և չը կարողացաւ պահել իր ծիծաղը: Բայց երբ վերադարձաւ տուն, նրա դէմքի վրայ չը կար ուրախ արտայայտութիւն. նա այլ ևս չէր ծիծաղում: Նա մի վայրկեան անգամ չը հաւատաց Ծուբինի ասածներին, բայց նրա արտասանած խօսքը Բերսենեկի հոգու խորքն ընկաւ: «Պաւելը ինձ յիմարացնում էր, մտածում էր նա... Բայց Ելենան երբ և իցէ կը սիրէ... Ո՞ւմ կը սիրէ նա»:

Բերսենեկի սենեակում դրած էր դաշնամուր, որ մեծ չէր, ոչ էլ նոր, բայց ունէր մեղմ ու ախորժելի, թէև ոչ բոլորովին մաքուր տօն: Բերսենեկ նստեց նրա առաջ և սկսեց ակկորդներ վերցնել: Ինչպէս բոլոր ոռւս ազնուականները, նա պատանեկութեան ժամանակ սովորել էր երաժշտութիւն, և, ինչպէս համարեա բոլոր ոռւս ազնուականները, ածում էր շատ վատ. բայց նա սաստիկ սիրում էր երաժշտութիւնը: Իս-

կապէս, երաժշտութեան մէջ նա սիրում էր ոչ թէ արուեստը, ոչ թէ այն ձևերը, որոնց մէջ արտայայտոււմ է նա (սիմֆօնիաները և սօնատաները, նոյն իսկ օպերաները նրան վնասութիւն էին ազդում), այլ երաժշտութեան հոգին էր սիրում. սիրում էր այն անորոշ ու քաղցր, անստարկայ և ամեն ինչ գրկող զգացումները, որոնք յարուցանում են հոգու մէջ ձայների ներգաշակութեամբ և ելեէջներով: Մի ժամից աւել նա չէր հեռանում դաշնամուրից, շատ անգամ կրկնելով մի և նոյն ակկորդները, անաջող որոնելով նորերը, կանգ առնելով նուազացրած սեպտիմների վրայ: Սիրտը նրա մէջ մրմնջում էր և աչքերը մի քանի անգամ լցուեցան արտասուներով: Նա չէր ամաչում այդ արտասուներէից, որովհետև թափում էր մթութեան մէջ: «Ծշմարիտ է Պաւելը, մտածում էր նա, ես զգում եմ. այս երեկոն այլ ևս չի կրկնուի»: Վերջապէս նա վեր կացաւ, վառեց մօմը, խալաթը վրան գցեց, դարակից վերցրեց Բառաբեի՝ Զօհեմեսաուֆեհեհեի պատմութեան երկրորդ հատորը—և, մի երկու անգամ հոգոց հանելով, ջանասիրութեամբ զբաղուեց ընթերցանութեամբ:

VI

Մինչ այս, մինչ այն, Ելենան վերադարձաւ իր սենեակը, նստեց բաց պատուհանի առաջ և գլուխը դրեց ձեռքերի վրայ: Ամեն երեկոյ մի քառորդ ժամ ժամանակ անցկացնել իր սենեակի պատուհանի առաջ նրա սովորութիւնն էր դառել: Նա այդ ժամանակ խօսում էր ինքն իր հետ, անցած օրուայ հաշիւն էր տալիս իրան: Մօտ ժամանակները լրացել էր նրա քսան տարին: Հասակով նա բաւձր էր, ունէր գունատ և թուխ դէմք, մեծ, գորշ աչքեր կոլոր յօնքերի տակ, որոնք չը ջապատուած էին շատ մանր մօններով, ճակատն ու քիթը բոլորովին ուղիղ, սեղմած բերան ևւ բաւական սուր ծնօտ: Նրա մոյգ ծամը ցած էր ընկնում բարակ պարանոցի վրայ:—Նրա ամբողջ գոյութեան մէջ, ուշադիր և մի փոքր վախկոտ դէմքի արտայայտութեան մէջ, պարզ, բայց փոփոխական հայեացքի մէջ, նրա ժպիտի մէջ, որ կարծես լարուած էր, մեղմ ու անհաւասար ձայնի մէջ կար մի ինչ որ ջղային, ելեքտրական բան, ինչ որ յորձանուտ և շտապողական բան, մի խօսքով, մի ինչ որ բան, որ չէր կարող ամենքին հաճելի թուալ, որ նոյն իսկ դէն էր հրում մի քանիսներին: Նրա ձեռքերը նեղ էին, վարդապոյն, ունէին երկար մատներ, նեղ էին նոյնպէս և ոտները. նա գնում էր արագ, համարեա սրընթաց, քիչ դէպի առաջ

թերութեամբ նա շատ տարօրինակ կերպով էր մեծացել. առաջ աստուածացնում էր իր հօրը, յետոյ ջերմ կերպով կպաւ մօրը, և սառաւ երկուսից էլ, մանաւանդ հօրից: Վերջին ժամանակ իր մօր հետ վարւում էր, ինչպէս հիւանդ տատի հետ. իսկ հայրը, որ հպարտանում էր նրանով, երբ նա դեռ համարւում էր մի արտասովոր մանուկ, սկսեց վախենալ նրանից, երբ նա մեծացաւ և ասում էր թէ նա մի ինչ որ յափշտակուած հանրապետական է, Աստուած գիտէ թէ ում նման: Թուլութիւնը վրդովեցնում էր Ելենային, յիմարութիւնը զայրացնում էր, ստույգութիւնը նա չէր ներում «յաւիտեանս յաւիտենից»: Նրա պահանջները ոչ մի բանի առաջ կանգ չէին առնում, նոյն իսկ աղօթքները յաճախ խառնւում էին յանդիմանութիւնների հետ: Բաւական էր որ մի մարդ կորցնէր նրա յարգանքը, — իսկ դատաւիճիչը նա կայացնում էր շուտ, յաճախ չափազանց շուտ, — և այդպիսի մարդը այլ ևս գոյութիւն չունէր նրա համար: Բոլոր տպաւորութիւնները խոր ազդում էին նրա հոգու վրայ. կեանքը նրան հեշտ չէր հպատակւում:

Դատարարակշուհին, որին Աննա Վասիլիւնան յանձնել էր վերջացնել իր աղջկայ կրթութեան գործը, — մի կրթութիւն, նկատենք փակագծերի մէջ, որը չէր սկսել տաղտկացող տիկիներ, — ուս էր, մի սնանկացած կաշառակերի աղջիկ, ինստիտուտ վերջացրած, շատ զգայուն, բարի և կեղծ արարած էր. նա մի գլուխ սիրահարւում էր և վերջացրեց նրանով, որ յիսուն տարեկան հասակում (երբ Ելենան լրացրել էր տասնեօթ տարին) ամուսնացաւ մի ինչ որ օֆիցերի հետ, որ իսկոյն թողեց նրան: Այս դատարարակշուհին շատ էր սիրում գրականութիւնը և ինքն էլ ոտանաւորներ էր գրում. նա զարթեցրեց Ելենայի մէջ սէր դէպի ընթերցանութիւնը, բայց լոկ ընթերցանութիւնը նրան բաւարարութիւն չէր տալիս: Ելենան երեսայութիւնից ծարաւ էր գործունէութեան, գործնական բարութեան. աղքատները, քաղցածները, հիւանդները նրան զբաղեցնում էին, չփոթում էին, տանջում էին. Ելենան տեսնում էր նրանց երազի մէջ, նրանց մասին հարց ու փորձ էր անում իր բոլոր ծանօթներին. ողորմութիւն նա տալիս էր խնամքով, մի ակամայ հանգիստւորութեամբ, համարեա չփոթուած: Բոլոր ճնշուած կենդանիները, նիհար դռնապահ չները, մահուան դատապարտուած կատու ձագերը, բոյնից թափուած ծաւերը, մինչև իսկ միջատներն ու զեռունները Ելենայի հովանաւորութիւնը և պաշտպանութիւնն էին գտնում. նա ինքը կերակրում էր նրանց, չէր զզւում: Մայրը չէր խանգարում նրան. բայց հայրը շատ էր զայրանում իր աղջկայ վրայ, նրա, ինչպէս ինքն էր աս-

սում, փծուն քնքշութեան համար և հաւատացնում էր որ չների և կատունների ձեռքից տանը շարժուելու տեղ չը կայ: «Լենոչկա, կանչում էր նա երբեմն, շուտ եկ, սարդը մի ճանձ է ծծում, ազատիր թշուառին»: Եւ Լենոչկան, ամբողջովին յուզուած, վազում էր, ազատում էր ճանձը, նրա թաթիկները ազատում էր: «Էհ, հիմա թող որ սարդը քեզ խածնի, եթէ դու աչքքան բարի ես», հեգնարար նկատում էր հայրը. բայց աղջիկը չէր լսում նրան: Տասն տարեկան հասակում Ելենան ծանօթացաւ մի մուրացիկ աղջկայ հետ, որի անունը Կատիա էր և ծածուկ գնում էր նրա հետ տեսակցելու այգում, քաղցրաւունք էր տալիս նրան, պարգևում էր նրան թաշկինակներ, տասն կոպէկանոցներ, — Կատիան խաղալիքներ չէր սիրում: Ելենան նրա հետ նստում էր չոր գետնի վրայ, մի խուլ անկիւնում, բանջարի թփերի ետևում. մի ուրախարար հեղութեան զգացմունքով ուտում էր մուրացիկի հին հացը, լսում էր նրա պատմութիւնները: Կատիան ունէր մի մօրաքոյր, որ մի շար պնդաւ էր և յաճախ ծեծում էր նրան. Կատիան ասում էր պնդաւ և միշտ այն էր ասում, թէ ինչպէս ինքը կը փախչէ նրանից, ինչպէս կ'ապրի Աստուծու ազատ աշխարհում. մի գաղտնի յարգանքով ու երկիւղով ականջ էր դնում Ելենան այս անձանօթ, նոր խօսքերին, ուշադրութեամբ նայում էր Կատիային և նրան թւում էր թէ ամեն ինչ այդ աղջկայ մէջ, ամեն ինչ — սև, արագափաղ, համարեա գազանային աչքերը, արեւից այրուած ձեռքերը, խուլ ձայնը, մինչև իսկ նրա պատառտած զգեստը, մի առանձին, համարեա թէ սրբազան բաներ են: Ելենան վերադառնում էր տուն և երկար մտածում էր մուրացիկանների մասին, Աստուծու ազատութեան մասին. մտածում էր այն մասին, թէ ինչպէս ընկուզենուց կը կտրէ իր համար ձեռնափայտ, քսակը ճիտը կը գցէ և կը փախչէ Կատիայի հետ և ինչպէս կը թափառէ ձանապարհներին, կրելով իր վրայ կուպոյտ ծաղիկներից կազմած պսակը. նա միանգամ տեսել էր Կատիայի վրայ այդպիսի պսակ: Եթէ այդպիսի ժամանակ ազգականներից մէկը սենեակ էր մտնում, Ելենան քաշւում էր նրանից վայրենու նման և յօնքերը կիտում էր: Մի անգամ Ելենան անձրև ժամանակ վազում էր Կատիայի հետ տեսնուելու և ցեխոտեց իր զգեստը. հայրը տեսաւ նրան և անուանեց կեղտոտ, գեղջկուհի: Ելենան բորբոքուեց, — և նրա սիրտը սարսափ զգաց: Կատիան յաճախ երգում էր մի ինչ որ կէս-վայրենի, զինուորական երգ. Ելենան սովորեց այդ երգը... Աննա Վասիլիւնան լսեց այդ երգը և զայրացաւ:

—Ո՞րտեղից ես դու վերցրել այդ զգուելի բանը, հարցրեց նա իր աղջկան։

Ելենան միայն նայեց իր մօրը և մի խօսք անգամ չասաց, նա զգաց, որ աւելի հեշտ է թոյլ տալ որ իրան մաս-մաս ծուլատեն, քան թէ յայտնել իր գաղտնիքը, և նորից նա իր սրտում մի ինչ որ սարսափեցէ և քաղցր բան զգաց։ Սակայն նրա ծանօթութիւնը կատիւայի հետ երկար չը տևեց. խեղճ աղջիկը ջերմախտից բռնուեց և մի քանի օրից յետոյ մեռաւ։

Ելենան շատ տխրեց, և երկար ժամանակ գիշերները քնել չէր կարողանում, երբ իմացաւ կատիւայի մահը։ Մուրացիկ աղջկայ վերջին խօսքերը անդադար հնչում էր նրա ականջներում և նրան թւում էր թէ իրան կանչում են...

Իսկ տարիները գնում էին ու գնում, արագ ու անշշուկ, ինչպէս ջուրը ձիւների տակ, անցաւ Ելենայի երիտասարդութիւնը մի արտաքին անգործութեան մէջ և ներքին կռուի ու յուզմունքների մէջ։ Բարեկամութիւններ նա չուներ. Ստախովի տանը այցելող բոլոր աղջիկների և ոչ մէկի հետ չը մտերմացաւ։ Ծնողական իշխանութիւնը երբեք չէր ծանրացած Ելենայի վրայ, իսկ տասն և վեց տարեկան հասակից նա համարեա բոլորովին անկախ էր. նա սկսեց վարել իր սեփական, առանձին կեանքը։ Նրա հոգին վառւում էր և հանգչում էր առանձնութեան մէջ, նա թրպրտում էր ինչպէս թռչունը վանդակում, իսկ վանդակ չը կար. ոչ ոք չէր ճնշում նրան, ոչ ոք չէր բռնած նրան, իսկ նա ձգտում էր դուրս թռչել և տանջւում էր։ Երբեմն նա ինքն իրան չէր հասկանում, մինչև իսկ վախում էր ինքն իրանից։ Այն ամենը, ինչ չըջապատում էր նրան, թրւում էր նրան թէ անմիտ և թէ անհասկանալի։ «Ի՞նչպէս ապրել առանց սէրի, իսկ չը կայ մէկը, որին սիրես», մտածում էր նա. այդ մտքերը, այդ զգացումները սարսափ էին պատճառում նրան։ Տասն և ութ տարեկան հասակում նա քիչ էր մնում որ մեռնէր մի վատ ջերմախտից. նրա ամբողջ կազմուածքը, ի բնէ առողջ և պինդ, հիմնովին քայքայուել էր և երկար ժամանակ չէր կարողանում կազդուրուել։ Կրեանդութեան վերջին հետքերը վերջապէս կորան, բայց Ելենա Նիկոլաեւնայի հայրը զեռ էլի առանց բարկութեան չէր կարողանում խօսել նրա ջղերի մասին։ Մի-մի Ելենայի գլուխն էր մտնում, որ ինքը մի բան ուզում է, որի նմանը ոչ ոք չէ ուզում, որի մասին ոչ ոք չէ մտածում ամբողջ Ռուսաստանում։ Յետոյ նա հանդարտւում էր, մինչև իսկ ծիծաղում էր իր վրայ, անհոգ կերպով անց էր կացնում օր օրի ետևից, բայց յանկարծ մի ինչ որ հզօր, անանուն բան, որին յաղթահարել չէր կարողանում նա,

կռում էր նրա մէջ, ուզում էր դուրս ժայթքել։ Փոթորիկն անցնում էր, ցած էին ընկնում յողմած, չը բարձրացած վարժ թևերը, բայց այս գրգիռները անօգուտ չէին անցնում։ Որքան և աշխատում էր նա շարտայայտել այն, ինչ որ կար իր մէջ, կոծկուած հոգու վիշտը յայտնագործւում էր նրա արտաքին հանգըստութեան մէջ, և նրա աղքատիւները յաճախ իրաւունք ունէին վեր քաշել իրանց ուսերը, և չը հասկանալ նրա «օտարուտի» ձևերը։

Այն օրը, երբ սկսուեց մեր պատմութիւնը, Ելենան սովորականից երկար ժամանակ չէր հեռանում պատուհանից։ Նա շատ էր մտածում Բերսենեվի մասին, այն խօսակցութեան մասին, որ ունեցել էր նրա հետ։ Երիտասարդը դուր էր գալիս նրան, նա հաւատում էր Բերսենեվի զգացմունքների ջերմութեան, դիտաւորութիւնների մաքրութեան։ Երբեք նա իր հետ չէր խօսել այնպէս, ինչպէս այդ երեկոյ։ Ելենան մտաբերեց նրա հեզ աչքերի արտայայտութիւնը, նրա ժպիտները—և ինքն էլ ժպտաց ու մտածութեան մէջ ընկաւ, բայց մտածում էր ոչ թէ Բերսենեվի մասին։ Նա սկսեց նայել «գիշերին» բաց պատուհանի միջով։ Երկար նա նայում էր մութ, ցած կախուած երկնքին. ապա վեր կացաւ, գլխի շարժմամբ երեսից հեռացրեց մազերը և ինքն էլ չիմանալով թէ ինչու, տարածեց դէպի նրան դէպի այդ երկինքը, իր հոլանի ու սառած ձեռքերը. յետոյ նա ցած գցեց թևերը, ծունկ չոքեց իր անկողնի առաջ, երեսը սեղմեց բարձի վրայ և չը նայելով որ շատ ջանք էր տնում չը հրպատակուել իրան գերած զգացմունքին, բայց եղաւ, թափեց ինչ որ օտարուտի, անհասկանալի, բայց այրող արտասունքների։

VII

Միւս օրը, ժամի մօտ տասներկուսին, Բերսենեվ Մոսկուա գնաց մի յետ դարձող կառքով։ Նրան հարկաւոր էր փող ստանալ պօստից, մի քանի զրքեր գնել և ի դէպ, ուզում էր տեսնուել Ինսարովի հետ և խօսել։ Բերսենեվ, Շուբինի հետ ունեցած վերջին խօսակցութեան միջոցին միտք յղացաւ հրաւիրել Ինսարովին իր մօտ ամառանոց։ Բայց նա չուտ չը գտաւ Ինսարովին, իր վերջին բնակարանից սա տեղափոխուել էր ուրիշ բնակարան, որին հասնելը այնքան էլ հեշտ չէր. այդ բնակարանը գտնւում էր մի անձոռնի քարաշէն տան յետին բակում. այդ տունը Պետերբուրգի ձևով չինուած էր Արբատի և Պովարսկայեա փողոցի մէջ։ Բերսենեվ ապարդիւն կերպով գրնաց մի կեղտոտ պատշգամբից միւսը, ի դուր կանչեց դռնա-

պանին կամ որ և իցէ մէկին: Դժնապանները Պետերբուրգում էլ աշխատում են խոյս տալ այցելուներին հայեացքից, իսկ Մոսկուայում հօ միշտ այդպէս է: Ոչ ոք չը պատասխանեց Բերսենսկին, միայն մի հարցասէր դերձակ, որ միայն ժիւեռ ունէր հագին, իսկ ուսի վրայ գցած էր գորշ թելի մի վիլա, լուսամտի բարձր օղանքից դուրս հանեց իր աղօտ և չածիլած դէմքը, որի մի աչքը ուռած էր, իսկ սև, եղջիւրներից զրկուած այծը, որ բարձրացել էր աղբակոյտի վրայ, յետ հայեց, ցաւալի ձայնով մկկաց և սկսեց աւելի եռանդով որոճալ: Մի ինչ որ կիսարմատ, որ հագած էր հին սալօպ և հնամաշ կօշիկներ, վերջապէս, խղճաց Բերսենսկին և յոյց տուեց Ինսարովի բնակարանը: Բերսենսկի նրան գտաւ տանը: Ինսարով սենեակ էր վարձել այն իսկ դերձակից, որ այնքան անտարբեր կերպով նայում էր օղանքից մոլորուած մարդու դէս ու դէն ընկնելուն. դա մի մեծ, համարեա դատարկ սենեակ էր մութ կանաչ պատերով, երեք քառակուսի պատուհաններով. մի անկիւնում դրած էր մի շատ փոքրիկ մահճակալ, միւս անկիւնում մի կաշեայ բազմոց, իսկ առաստաղից կախ ընկած էր մի անագին վանդակ. այդ վանդակում մի ժամանակ ապրել էր մի սոխակ: Ինսարովը գնաց Բերսենսկի առաջ, հէնց որ սա շէմքն անցաւ, բայց չը բացականչեց, «ա, դուք էք» կամ թէ «այդ ո՞ր խաչից է», մինչև անգամ բարև չասաց, այլ պարզապէս սեղմեց նրա ձեռքը և մօտեցրեց նրան սենեակում գտնուող միակ աթոռին:

— Նստեցէք, ասաց նա, իսկ ինքը նստեց սեղանի ծայրին:

— Ինձ մօտ, տեսնում էք, դեռ անկարգութիւն է տիրում, աւելացրեց Ինսարով, ցոյց տալով յատակի վրայ թափուած զրքերի և թղթերի կոյտը. — դեռ կարգի չեմ բերել, ինչպէս հարկն է: Ժամանակ չունէի:

Ինսարով խօսում էր ոռւսերէն բոլորովին կանոնաւոր, իւրաքանչիւր բառը արտասանելով ամուր և մաքուր. բայց նրա կոկորդային, բայց և այդպէս՝ ախորժելի ձայնը մի ինչ որ ոչ ոռւսական շեշտ ունէր: Ինսարովի օտար ծագումը (նա ազգով բօլգար էր) էլ աւելի պարզ արտայայտուած էր նրա արտաքինի մէջ. դա մօտ քսան և հինգ տարեկան մի երիտասարդ էր, նիհար և ջղոտ, ներս ընկած կրծքով, ծուռ ձեռքերով. նրա դէմքի գծերը խիստ էին, քիթը սապատ ունէր, կապտագոյն տուռղ սև, ուղիղ մազեր, փոքրիկ ճակատ, փոքրիկ յառած, խորասուզուած աչքեր, թաւ յօնքեր. երբ նա ժպտում էր, մի ակնթարթում գեղեցիկ սպիտակ առամները երևում էին բարակ, կոշտ, չափազանց որոշ գծագրուած շրթունքների տակից: Նա հագած էր հին, բայց մաքուր սիւրտուկ, որ կոճկուած էր մինչև վեր:

— Ինչո՞ւ տեղափոխուեցաք ձեր նախկին բնակարանից, հարցրեց նրան Բերսենսկի:

— Սա էժան է, համալսարանն էլ մօտ է:

— Բայց հիմա արձակուրդ է... Եւ ինչ հաճոյք է ամառը ապրել քաղաքում: Կը վարձէիք ամարանոց, քանի որ վճեղ էիք տեղափոխուել:

Ինսարով ոչինչ չը պատասխանեց այս նկատողութեան և առաջարկեց Բերսենսկին չիբուխ, ասելով. «ներեցէք, պապիրոս և սիգար չունեմ»:

Բերսենսկի ծխեց չիբուխ:

— Ես, շարունակեց նա, վարձել եմ մի սնակ կուչցօփօ մօտ. Շատ էժան է և շատ յարմար: Մինչև իսկ մի աւելորդ սենեակ կայ վերևում:

Ինսարով դարձեալ ոչինչ չէր պատասխանում:

Բերսենսկի ձգեց չիբուխը:

— Ես մինչև անգամ մտածում էի, ասաց նա նորից, բայց թողնելով ծուխը բարակ չերտերով, — որ եթէ, օրինակ, մէկը գտնուէր, օրինակ, հէնց դուք, ես մտածում էի, որ եթէ կամե՛նար... եթէ համաձայնուէր բնակուել վերևի սենեակում... որքան լաւ կը լինէր: Ի՞նչ էք կարծում, Դմիտրիյ Նիկանօրիչ:

Ինսարով նրա վրայ դարձրեց իր փոքրիկ աչքերը. — Դուք առաջարկում էք որ ես ապրեմ ձեր ամարանոցում:

— Այո. ինձ մօտ, վերևում, մի աւելորդ սենեակ կայ:

— Շատ չնորհակալ եմ, Անդրէյ Պետրովիչ, բայց ես կարծում եմ, որ իմ միջոցները չեն ների այդ բանն անել:

— Այսինքն ինչպէս չեն ներում:

— Չեն թոյլ տալիս ապրել ամարանոցում: Ես չեմ կարող երկու բնակարան պահել:

— Չէ որ ես... սկսեց Բերսենսկի և կանգ առաւ. — Դրանից ձեզ համար աւելորդ ծախք չէր լինի, շարունակեց նա. — Այստեղի բնակարանը դենք թէ ձեզ վրայ կը մնար. բայց այնտեղ ամեն ինչ շատ էժան է. կարելի է նոյն իսկ այնպէս յարմարուել, որ մենք ձաշենք միասին:

Ինսարով լուռ էր: Բերսենսկի զգաց մի անյարմար դրութիւն:

— Գոնէ, երբ և իցէ այցելեցէք ինձ, սկսեց նա, քիչ սպասելուց յետոյ: Ինձանից երկու քայլ հեռու ապրում է մի ընտանիք, որի հետ ես շատ ուզում եմ ծանօթացնել ձեզ: Այնտեղ ինչ մի հրաշալի աղջիկ կայ, եթէ իմանայիք, Ինսարով: Այնտեղ էլ ապրում է իմ մի մօտիկ ծանօթը, մի մարդ, որ մեծ տաղանդի տէր է. ես համոզուած եմ, որ դուք նրա հետ կը

մտերմանալ (Ռուս մարդը սիրում է հիւրասիրել, եթէ մի ուրիշ բան չը կայ, դոնէ իր ծանօթներով)։ Ճշմարիտ, եկէք։ Իսկ աւելի լաւն է, տեղափոխուեցէք մեզ մօտ, ճշմարիտ։ Մենք կարող էինք միասին աշխատել, կարգաւ... Յա, ինչպէս գիտէք, պարագում եմ պատմութեամբ, փիլիսոփայութեամբ։ Այս բոլորը ձեզ հետաքրքրում է, եւ շատ զրբեր էլ ունեմ։

Ինսարով վեր կացաւ և ման եկաւ սենեակում։—Թոյլ տուէք իմանալ, հարցրեց նա վերջապէս, —ինչ վարձ էք տալիս ձեր ամարանոցի համար։

—Հարիւր ուրբլի։

—Իսկ քանի սենեակ կայ այնտեղ։

—Հինգ։

—Ուրեմն հաշուով գալիս է մի սենեակը քսան ուրբլի։

—Հաշուով... Բայց չնորհ արէք, սենեակը ինձ բոլորովին հարկաւոր չէ։ Դատարկ մնում է։

—Շատ կարելի է. բայց լսեցէք, աւելացրեց Ինսարով գլխի մի կտրուկ և միևնոյն ժամանակ բարեհոգի շարժում գործելով.—եւ միայն այն ժամանակ կարող եմ օգտուել ձեր առաջարկութիւնից, եթէ դուք կը համաձայնուէք վերցնել ինձանից փող, որքան էլ գայ հաշուով։ Քսան ուրբլի տալու ոյժ ունեմ, մանաւանդ որ, ինչպէս ասում էք, եւ այնտեղ միւս ծախքերի մէջ խնայողութիւն կ'անեմ։

—Ի հարկէ. բայց ճշմարիտ, եւ խղճահարում եմ։

—Ուրիշ կերպ անկարելի է, Անդրէյ Պետրովիչ։

—Դէհ, ինչպէս ուզում էք. միայն ինչքան յամառ էք։

Ինսարով դարձեալ ոչինչ չը պատասխանեց։

Երիտասարդները պայմանաւորուեցին թէ որ օր պիտի տեղափոխուի Ինսարով։ Կանչեցին բնակարանի տիրոջը. բայց նա նախ ուղարկեց իր աղջկան, որ եօթը տարեկան մի երեխայ էր և գլխին գցած ունէր մի ահագին խայտաղէտ թաշկինակ, աղջիկը ուշի ուշով, համարեա սարսափով, լսեց այն ամենը, ինչ ասաց Ինսարովը և լուռ հեռացաւ. յետոյ երևաց նրա մայրը, մի յղի կին, որ նոյնպէս թաշկինակ ունէր գցած, բայց մի շատ փոքրիկ թաշկինակ։ Ինսարով բացատրեց, որ ինքը տեղափոխում է ամարանոց Կոնցովօի մօտ, բայց բնակարանը թողում էր իր վրայ և նրան, այդ կնոջն, է յանձնում իր իրերը. դերձակի կինն էլ կարծես թէ վախեց և հեռացաւ։ Վերջապէս եկաւ ինքը, դերձակը. սա սկզբից կարծես հակադրաւ ամեն բան և միայն մտքի մէջ խորատուգուած ասաց, «Կոնցովօի մօտ», իսկ յետոյ յանկարծ բաց արաւ դուռը և կանչեց. «Իսկ բնակարանը ձեզ վրայ է մնում, չէ»։ Ինսարով միա-

մտացրեց նրան. «Պէտք է իմանալ», կրկնեց դերձակը խիստ ոճով և հեռացաւ։

Բերսենով իր գործին գնաց և շատ բաւական էր որ իր առաջարկութիւնը այդպիսի հետեանք ունեցաւ։ Ինսարով ձանապարհ դրեց նրան մինչև դուռը մի սիրալիր քաղաքավարութեամբ, որ Ռուսաստանում քիչ գործածական է. և մնալով մենակ, խնամքով հանեց սիրտուկը և զբաղուեց իր թղթերը դարսելով։

VIII

Նոյն օրը երեկոյեան Աննա Վասիլեւնան նստած էր իր հիւրասենեակում և պատրաստում էր լաց լինել։ Բացի նրանից սենեակում գտնուում էր նրա ամուսինը և մի ոմն Ուվար Իւանովիչ Ստախով, Նիկոլայ Արտեմիւիչի ազգականը, պաշտօնաթող մի կօրնէտ մօտ վաթսուս տարեկան, մի մարդ, որ չաղութիւնից անշարժութեան աստիճանին էր հասել, ունէր քնատ դեղին մանր աչքեր և անգոյն հաստ չրթունքներ՝ դեղին ուռուցիկ դէմքի վրայ։ Նա պաշտօնը թողնելու օրից մշտապէս ապրում էր Մոսկուայում այն փոքրիկ դրամագլխի տոկոսներով, որ մնացել էր նրա կնոջից. կինը վաճառական դասակարգից էր։ Նա ոչինչ չէր անում և հազիւ թէ մտածելիս լինէր, իսկ եթէ մտածում էլ էր, իր մտքերը պահում էր իր մօտ։ Իր կեանքում միայն մի անգամ նա յուզուեց և գործունէութիւն ցոյց տուեց. նա կարգաց լրագիրներում Լօնդօնի համալսարնային ցուցահանդէսում դրած մի նոր գործիքի մասին, որ կոչւում էր «Կօնտրօբօմբարդօն» և ուղեց բերել տալ այդ գործիքը, մինչև անգամ հարց ու փորձ արաւ թէ ուր պէտք է ուղարկել փողերը և ուր գրասենեակի միջոցով։ Ուվար Իւանովիչը կրում էր ծխախոտի գոյնի լայնարձակ սիրտուկ և սպիտակ թաշկինակ պարանոցի վրայ, ուտում էր յաճախ և շատ, և միայն դժուար դէպքերում, այսինքն ամեն անգամ, երբ նրան հարկաւոր էր որ և է կարծիք յայտնել, դողալով շարժում էր աջ ձեռքի մատները օդի մէջ, նախ բթամատից դէպի ձկոյթը, ապա ձկոյթից դէպի բթամատը, դժուարութեամբ արտասանելով. «պէտք էր... մի կերպ... իբր»...

Ուվար Իւանովիչը նստած էր բազկաթոռում պատուհանի մօտ և չնչում էր դժուարութեամբ։ Նիկոլայ Արտեմիւիչը խոշոր քայլերով անցուդարձ էր անում սենեակում, ձեռքերը գրպաններում դրած. նրա դէմքը անբաւականութիւն էր արտայայտում։

Նա վերջապէս կանգ առաւ և շարժեց իր գլուխը։—Այո, սկսեց նա, մեր ժամանակ երիտասարդները ուրիշ կերպ էին կրթուած։ Երիտասարդները իրանց թոյլ չէին տալիս արհամարհել մեծերին։ Իսկ այժմ ես միայն նայում եմ և զարմանում։ Գուցէ անարդարը ես եմ, իսկ նրանք արդարացի։ այդ կարելի է։ Բայց և այնպէս ես ունեմ սեփական հայեացք իրերի վրայ։ ես յիմար չեմ մտած։ Ի՞նչ էք կարծում այս մասին, Ուվար Իվանովիչ։

Ուվար Իվանովիչը միայն նայեց նրան և խաղացրեց իր մատները։

—Ելենա Նիկոլաեւնային, օրինակ, շարունակեց Նիկոլայ Արտեմիւիչը, —Ելենա Նիկոլաեւնային ես չեմ հասկանում, այդ ճշմարիտ է։ Նրա համար ես բաւականաչափ բարձր չեմ։ Նրա սիրտը այնքան լայնարձակ է, որ ընդգրկում է ամբողջ բնութիւնը մինչև ամենափոքրիկ հայիպիտին կամ գորտը, մի խօսքով ամեն ինչ, բայց իր հարազատ հօրից։ Շատ լաւ, այդ գիտեմ և չեմ խառնում։ Որովհետև այդտեղ կան և ջղեր, և գիտնականութիւն, և թռիչք դէպի երկինք, այս բոլորը մեր մասնագիտութիւնը չէ։ Բայց պ. Շուբին... նա զարմանալի անսովոր արտիստ է, ես այդ մասին չեմ էլ վիճում։ սակայն արհամարհել մեծին, մի մարդու, որին նա, որքան էլ լինի, կարելի է ասել, շատ բաներ է պարտական, —այդ, խոստովանում եմ, dans mon gros bon sens, թոյլատրել չեմ կարող։ Ի բնէ ես խստապահանջ չեմ, չէ. բայց ամեն ինչ չափ ունի։

Աննա Վասիլեւնան չփոթուած զանգահարեց։ Ներս մտաւ սպասաւոր տղան։

—Ինչո՞ւ Պաւել Եակովլեւիչը չէ գալիս, ասաց նա. —Ինչ է այս, չեմ կարողանում բերել տալ նրան։

Նիկոլայ Արտեմիւիչը թօթուեց իր ուսերը։—Ի՞նչ հարկ կայ, ասացէք խնդրեմ, բերել տալ նրան։ Ես բոլորովին չեմ պահանջում այդ բանը, մինչև իսկ չեմ ցանկանում։

—Ի՞նչպէս թէ ինչ հարկ կայ, Նիկոլայ Արտեմիւիչ։ Նա ձեզ անհանգիստ է արել. գուցէ խանգարել է ձեր բժշկութեան ընթացքը։ Ես ուզում եմ բացատրութիւն ստանալ նրանից։ Ես ուզում եմ իմանալ թէ ինչով է նա ձեզ բարկացրել։

—Ես կրկնում եմ, որ այդ բանը ես չեմ պահանջում։ Եւ ինչ հաճոյք է... devant les domestiques...

Աննա Վասիլեւնան թեթեւ կերպով կարմրեց։—Իզուր էք այդպէս ասում, Նիկոլայ Արտեմիւիչ։ Երբեք ես... devant... les domestiques... Գնա, Ֆէդիւշկա, և նայիր տես որ իսկոյն այստեղ բերես Պաւել Եակովլեւիչին։

Սպասաւորը դուրս գնաց։

—Եւ բոլորովին հարկաւոր չէ այդ բոլորը, ասաց Նիկոլայ Արտեմիւիչը ատամների արանքով և նորից սկսեց քայլել սենեակում։

—Բոլորովին այդ միտքը չունէի սկսելով իմ խօսքը։

—Ի՞նչ էք ասում, Paul-ը պիտի ներողութիւն խնդրէ ձեզնից։

—Է՛հ, ինչի՞ս է նրա ներողութիւնը։ Եւ ի՞նչ բան է ներողութիւնը։ Միայն ֆրազա։

—Ի՞նչպէս թէ... նրան պէտք է խրատել։

—Խրատեցէք դուք ինքներդ։ Նա ձեզ չուտ կը լսի։ Իսկ ես նրանից դժգոհ չեմ։

—Ո՛չ, Նիկոլայ Արտեմիւիչ, դուք այսօր գալուց յետոյ քէֆ չունիք։ Մինչև անգամ դուք վերջին ժամանակ ինձ նիհարացած էք երևում։ Վախում եմ, թէ մի գուցէ բժշկութիւնը ձեզ չէ օգնում։

—Բժշկութիւնը ինձ հարկաւոր է, նկատեց Նիկոլայ Արտեմիւիչը. —Իմ փայծաղը կարգին չէ։

Այդ վայրկեանին ներս մտաւ Շուբին։ Նա յոգնած էր երևում։ Մի թեթեւ, հազիւ հազ նկատելի հեղնական ժպիտ խաղում էր նրա չրթունքների վրայ։

—Դուք ի՞նչ էիք ուզում, Աննա Վասիլեւնա, ասաց նա։

—Այո, ի հարկէ, ուզում էի։ Ի՞նչ է սա, Paul, դա սարսափելի է։ Ես շատ անբաւական եմ քեզանից։ Ի՞նչպէս դու կարող ես արհամարհել Նիկոլայ Արտեմիւիչին։

—Նիկոլայ Արտեմիւիչը զանգատուել է ձեզ իմ մասին, հարցրեց Շուբին և նոյն հեղնութիւնը պահպանելով չրթունքների վրայ, նայեց Ստախօվին։ Սա երեսը դարձրեց, չուտ եկաւ և աչքերը ցած գցեց։

—Այո, զանգատուել է։ Ես չը գիտեմ թէ ինչով ես դու մեղաւոր նրա առաջ, բայց դու իսկոյն պիտի ներողութիւն խնդրես, որովհետև նրա առողջութիւնը այժմ շատ քայքայուած է, և վերջապէս մենք ամենքս երիտասարդ տարիներում պարտաւոր ենք յարգել մեր բարերարներին։

«Է՛հ, սա էլ լօգիկա է», մտածեց Շուբին և դարձաւ դէպի Ստախօվը. —Ես պատրաստ եմ ներողութիւն խնդրել, Նիկոլայ Արտեմիւիչ, ասաց նա քաղաքավարի կերպով կիսով չափ գլուխ տալով, —եթէ ես իսկապէս ձեզ վիրաւորել եմ մի բանով։

—Ես բոլորովին... այդ մտքով չեմ, պատասխանեց Նիկոլայ Արտեմիւիչը, առաջուայ պէս խոյս տալով Շուբինի հայեացք։

բից:—Սակայն ես յօժարութեամբ ներում եմ ձեզ, որովհետեւ գիտէք դուք, ես խստապահանջ մարդ չեմ:

—Օ՛հ, այդ բանը ոչ մի կասկածի ենթակայ չէ, ասաց Շուբին:—Բայց թոյլ տուէ՛ք հետաքրքրուել, արդեօք յայտնի է Աննա Վասիլեւիչային այն, թէ որն է իմ մեղք:

—Ո՛չ, ես ոչինչ չը գիտեմ: Եկատեց Աննա Վասիլեւիչան և վիզը երկարացրեց:

—Օ՛հ, Աստուած, շտապով բացականչեց Նիկոլայ Արտեմեւիչը, —բանի անգամ խնդրեցի, աղաչեցի, քանի անգամ ասացի, որքան ինձ ատելի են այս բոլոր բացատրութիւնները և տեսարանները: Մի-մի գալիս ես տուն, ուզում եմ հանգստանալ, —ասում են. ընտանեկան շրջան, intérieur, եղբի տնարար, —իսկ այստեղ տեսարաններ, անախորժութիւններ: Հանգստութեան մի րոպէ էլ չը կայ: Ակամայ կը գնաս կլուբ կամ... կամ մի որ և է տեղ: Մարդը կենդանի է, նա ունի ֆիզիկա իր յատուկ պահանջներով, իսկ այստեղ...

Եւ չը վերջացնելով սկսած խօսքը, Նիկոլայ Արտեմեւիչը արագ դուրս գնաց և թրխկացրեց դուռը: Աննա Վասիլեւիչան նայեց նրա ետեւից:—Կլուբ, դառնութեամբ շշնջաց նա. —դու կլուբ չես գնում, թեթևօրիկ մարդ: Կլուբում չը կայ այնպիսին, որին պարզեցս սեփական երամակի ձիւները, այն էլ մոխրագոյնը: Իմ սիրած գոյնը: Այո, այո, թեթևամիտ մարդ, աւելացրեց նա, բարձրացնելով իր ձայնը, —կլուբ չէ՞ր գնում: Իսկ դու, Paul, շարունակեց նա տեղից վերկենալով, —չես ամաչում: Կարծեմ երեխայ չես: Ահա այժմ իմ գլուխը ցաւեց: Ո՛ւր է Զօհան, չը գիտես:

—Կարծեմ իր սենեակումն է, վերնում: Այդ բանիմաց աղուէսը այսպիսի եղանակին միշտ ծածկւում է իր որջի մէջ:

—Դէ, բաւական է, բաւական:—Աննա Վասիլեւիչան որոնեց իր շուրջը:—Իմ բաժակը, որի մէջ կայ քերուած խրէն, դու չես տեսել: Paul, խնդրեմ, այսուհետեւ ինձ մի բարկացի:

—Է՛հ, ինչպէս ես կը բարկացնեմ ձեզ, մօրաքոյր: Տուէ՛ք ինձ համբուրել ձեր ձեռքը: Իսկ ձեր խրէնը ես տեսայ առանձնասենեակում, սեղանի վրայ:

—Դարեան միշտ նրան մոռանում է, թողնում մի տեղ, ասաց Աննա Վասիլեւիչան և հեռացաւ խշխշացնելով իր մետաքսեայ զգեստը:

Շուբին ուղեց գնալ նրա ետեւից, բայց կանգ առաւ, լսելով իր ետեւում Ուլար Իվանովիչի դանդաղկոտ ձայնը:

—Այդպէս չը պէտք էր քեզ, կաթնակերիդ... ասում էր պաշտօնաթող կօրնէտը ընդհատումներով:

Շուբին մօտեցաւ նրան:—Իսկ ինչու այդպէս չը պէտք էր ինձ, յարգոյապատիւ Ուլար Իվանովիչ:

—Ինչու: Դու ջանէլ ես, և յարգիր: Այո:

—Ո՛ւմ:

—Ո՛ւմ: Յայտնի է թէ ում: Ատամներդ ցոյց տուր:

Շուբին ձեռքերը խաչեց կրծքի վրայ:

—Ահ, դուք, խմբական սկզբունքի ներկայացուցիչ, բացականչեց նա, —արգաւանդ ոյժ, հասարակական շէնքի հիմք:

Ուլար Իվանովիչը խաղացրեց իր մատները:—Բաւական է, եղբայր, ինձ փորձանքի մէջ մի գցիր:

—Այ ձեզ, շարունակեց Շուբին, ջանէլ չէ, ագնուական է կ'սես, բայց նրա մէջ որքան երջանիկ, մանկական հաւատ կայ թագնուած: Յարգել: Բայց գիտէ՞ք դուք, տարերական մարդ, ինչ պատճառով է Նիկոլայ Արտեմեւիչը բարկանում ինձ վրայ: Չէ որ ես այսօր ամբողջ առաւօտը անցկացրի նրա գերմանուհու մօտ. չէ որ այսօր մենք երեքս երգում էինք՝ «մի հեռանար ինձանից», այ թէ դուք լսէիք: Կարծեմ այս բանը ձեզ հասկանալի է: Երգեցինք մենք, իմ պարոն, երգեցինք, —և ես ձանձրացայ. տեսնում եմ բանը լաւ չէ, քնքշութիւն չատ կայ: Ես էլ սկսեցի երկուսին շարացնել: Լաւ աջողուեց: Գերմանուհին նախ բարկացաւ ինձ վրայ, յետոյ նրա վրայ. ապա Նիկոլայ Արտեմեւիչը բարկացաւ նրա վրայ և ասաց թէ ինքը միայն տանն է երջանիկ և թէ տունը մի դրախտ է: Իսկ գերմանուհին ասաց որ նա բարոյականութիւն չունի. իսկ ես ասացի գերմանուհուն. Ախ, գերմանեքէն. Նիկոլայ Արտեմեւիչը դնաց, իսկ ես մնացի. նա եկաւ այստեղ, այսինքն դրախտը, իսկ դրախտում նա զզւում է: Ահա և նա սկսեց մրթմրթալ: Դէ հիմա ով է, ձեր կարծիքով, մեղաւորը:

—Ի հարկէ դու, պատասխանեց Ուլար Իվանովիչը:

Շուբին յառեց իր աչքերը նրա վրայ:—Համաձակում եմ հարցնել ձեզանից, յարգելի ասպետ, սկսեց նա մի շողոքորթ ձայնով. —այդ հանելուկային խօսքերը դուք հաճեցիք արտասանել ձեր մտածողական ընդունակութեան որ և է ըմբռնողութեան չնորձիւ, թէ՛ ունենալով մի վայրկեանական ցանկութիւն առաջացնել օգի մէջ մի ցնցում, որ ձայն է անուանում:

—Փորձանքի մէջ մի գցիր, ասում եմ, հեծեծաց Ուլար Իվանովիչը...

Շուբինը ծիծաղեց և դուրս վազեց:

—է՛յ, կանչեց, քառորդ ժամ անցած, Ուվար Իվանովիչը.
իբրեւ... մի բաժակ արաղ...

Ծառան բերեց արաղ և ուտելիք մատուցարանի վրայ:
Ուվար Իվանովիչը հանդարտ վերցրեց բաժակը մատուցարանից
և երկար, լարուած ուշադրութեամբ նայում էր նրան, կար-
ծես լաւ չէր հասկանում թէ ինչ է բռնած իր ձեռքում: Ապա
նայեց ծառային և հարցրեց՝ արդեօք Վասիլա չէ՞ նրա անունը:
Ապա նա վշտալից կերպարանք ընդունեց, խմեց արաղը, վրան
մի բան կերաւ և ձեռքը տարաւ որ գրպանից թաշկինակ հանէ:
Բայց ծառան վաղուց տարել էր մատուցարանն ու չիչը, և
կերել էր տառելի մնացորդը, նոյն իսկ կարողացաւ քիչ քնել,
քիթը դնելով աղայի վերարկուի մէջ, իսկ Ուվար Իվանովիչը
դեռ բռնած էր թաշկինակը իր առաջ միմեանցից հեռացրած
մատներով և նոյն լարուած ուշադրութեամբ նայում էր կամ
պատուհանին, կամ յատակին և պատերին:

IX

Շուբինը վերադարձաւ իր սենեակը և բաց էր արել մի
գիրք: Նիկողայ Արտեմովիչի սենեկապանը զգուշութեամբ ներս
մտաւ և տուեց նրա մի փոքրիկ, եռանկիւնի տոմսակ, որ կըն-
քուած էր խոշոր զինանշան կրող կնքով: «Ես յոյս ունեմ, զըր-
ուած էր այդ տոմսակի մէջ, որ դուք, ինչպէս ագնիւ մարդ,
թոյլ չէք տայ ձեզ նոյն իսկ մի հատ խօսքով ակնարկել մի
մուրհակի մասին, որի վերաբերմամբ խօսք եղաւ այսօր առա-
ւօտեան: Ձեզ յայտնի են իմ յարաբերութիւնները և իմ կանոն-
ները, գումարի ոչնչութիւնը և ուրիշ հանգամանքներ, վերջա-
պէս կան ընտանեկան գաղտնիքներ, որոնց պէտք է յարգել, և
ընտանեկան անդորրութիւնը այնպիսի մի սրբութիւն է, որը
միայն *êtres sans coeurs*-երն են մերժում. իսկ ես պատճառ
չունեմ ձեզ այդպիսիների թւում դասելու (Այս տոմսակը վե-
րադարձրէք): Ն. Ս.»

Շուբինը ներքեւում մատիտով աւելացրեց. «Մի անհան-
գրատանք, ես առ այժմ գրպաններից թաշկինակներ չեմ գո-
ղանում: Վերադարձրեց տոմսակը սենեկապանին և նորից
ձեռքն առաւ գիրքը: Բայց գիրքը շուտով դուրս սողաց նրա
ձեռքերից: Նա նայեց շառագունած երկնքին, երկու ջահէլ ու-
ժեղ սօճիներին, որոնք միւս ծառերից առանձնակի էին կանգ-
նած, մտածեց. «ցերեկը սօճիները կապտագոյն են լինում, իսկ
երեկոնները՝ սրպիսի փառահեղ կանաչութիւն են ստանում» և
ուղևորուեց դէպի այգին, ունենալով գաղտնի յոյս թէ այնտեղ

կը հանդիպի Ելենային: Նա խաբուած չէր: Առջևում, թփերի
մէջ անցնող ճանապարհի վրայ, երևաց Ելենայի զգեստը: Շու-
բինը հասաւ նրա ետևից և գնալով նրա հետ մի շարքում, ա-
սաց.

— Դէպի իմ կողմը մի նայէք, ես արժանի չեմ:

Ելենան հարևանցի նայեց նրան, հարևանցի ժպտաց և
շարունակեց ճանապարհը, գնաց այգու խորքը: Շուբինը քայլեց
նրա ետևից:

— Ես ձեզ խնդրում եմ չը նայել ինձ, սկսեց նա—և խօս-
քի եմ բռնում ձեզ հետ. հակասութիւնը բացարձակ է: Բայց
դա միևնոյն է. առաջին անգամը չէ, որ ես այսպէս եմ: Ես այս
րոպէին յիշեցի, որ դեռ ձեռանից ինչպէս հարկն է սերողու-
թիւն չեմ խնդրել երէկուայ իմ յիմար վարմունքի համար: Դուք
ինձ վրայ չէք բարկանում, Ելենա Նիկողայեւնա:

Օրիորդը կանգ առաւ և իսկոյն չը պատասխանեց.— ոչ թէ
այն պատճառով որ նա բարկացած էր, այլ որովհետեւ նրա մըտ-
քերը հեռու էին գնացել:

— Ո՛չ, առաջ նա վերջապէս,— ես բոլորովին չեմ բարկա-
նում:

Շուբինը կծեց չրթունքը:

— Ո՛րպիսի բաղմահոգ... և որպիսի անտարբեր դէմք,
թնթիւնից նա:— Ելենա Նիկողայեւնա, շարունակեց նա, բար-
ձրացնելով ձայնը.— թոյլ տուէք ինձ պատմել ձեզ մի փոքրիկ
անեկդօտ: Ես մի բարեկամ ունեմ, իսկ այդ բարեկամն էլ մի
բարեկամ ունէր, որ սկզբում պահում էր իրան ինչպէս վայել
է օրինաւոր մարդուն, բայց յետոյ սկսեց խմել: Եւ ահա մի
անգամ, վաղ առաւօտեան, իմ բարեկամը հանգիպում է նրան
փողոցում (նկատեցէք, որ նրանք արդէն այլ եւ ծանօթ չէին
միմեանց), հանգիպում է և տեսնում, որ նա հարբած է: Իմ
բարեկամը ուղղակի երես է դարձնում նրանից: Իսկ նա մօ-
տենում է և ասում. «Ես չէի բարկանայ, եթէ դուք չը բարեկէք,
բայց ինչո՞ւ երես դարձնել: Գուցէ ես վշտից եմ խմում: Հան-
գիստ իմ ոսկորներին»:

Շուբինը լռեց:

— Եւ ուրիշ ոչինչ, հարցրեց Ելենան:

— Ոչինչ:

— Ես չեմ հասկանում: Ի՞նչ էք դուք ակնարկում: Այս րո-
պէին ասացիք ինձ որ ես չը նայեմ դէպի ձեր կողմը:

— Այո, իսկ հիմա ես ձեզ պատմեցի թէ ինչպէս վատ է
երես դարձնելը:

— Միթէ ես... սկսեց Ելենան:

—Բայց միթէ ոչ:

Ելենան թեթի կերպով կարմրեց և ձեռքը մեկնեց Շուբին: Սա պինդ սեղմեց այդ ձեռքը:

—Թուում է ձեզ թէ ինձ բռնեցիք մի վատ զգացմունքի մէջ—ասաց Ելենան—բայց ձեր կասկածը անարդար է: Իմ մըտքով անգամ չէր անցնում խորթանալ ձեզնից:

—Դիցուք թէ այդպէս է: Բայց խոստովանեցէք, որ ձեր գլխում այս բոլորին հաղարաւոր մտքեր կան, որոնցից մէկն էլ ինձ չէք հաւատայ: Ի՞նչ է, միթէ ես ճիշտ չասացի:

—Գուցէ:

—Ինչիցն է այդ, ինչից:

—Իմ մտքերը պարզ չեն նոյն իսկ ինձ համար, ասաց Ելենան:

—Հէնց այդ պատճառով էլ պէտք է հաւատալ նրանց ուրիշներին, վրայ բերեց Շուբին: Բայց ես կ'ասեմ թէ բանը ինչու մն է: Դուք վատ կարծիք ունիք իմ մասին:

—Ե՞ս:

—Այո, դուք: Դուք երեակայում էք թէ իմ մէջ ամեն ինչ կիսով չափ կեղծուած է, որովհետեւ ես գեղարուեստագէտ եմ. թէ ես անընդունակ չեմ ոչ միայն որ և է գործի—այդ բանի մէջ դուք երևի, ճշմարիտ էք—այլ և ոչ մի իսկական, խոր զգացմունքի. թէ ես անկեղծ կերպով լաց լինել էլ չեմ կարող. թէ ես շատախոս և բամբասող եմ—և այդ բոլորը այն պատճառով, որ ես գեղարուեստագէտ եմ: Եւ ինչ դժբախտ, Աստուծուց սպանուած մարդիկ ենք: Դուք, օրինակ, ես պատրաստ եմ երգուել, չէք հաւատում իմ զղջման:

—Ո՛հ, Պաւել Եակովլևիչ, ես հաւատում եմ ձեր զղջման, ձեր արտասուքներին էլ հաւատում եմ: Բայց ինձ թուում է, որ ձեր զղջումը ձեզ զուարճացնում է, նոյնպէս և արտասուքները:

Շուբինը ցնցուեց:

—Է՛, ես տեսնում եմ որ դա, ինչպէս ասում են բժիշկները, անբուժելի կազուս է, casus incurabilis: Այդտեղ մնում է միայն գլուխը շարժել և հնազանդուել: Բայց, Տէր Աստուած, միթէ դա ճշմարիտ է, միթէ ես միայն ինձանով եմ զբաղուած, երբ իմ կողքին ապրում է այսպիսի հոգի: Եւ հասկանալ որ երբէք չեմ մտնի այդ հոգու մէջ, երբէք չեմ ըմբռնի թէ ինչու է նա թախծալից, ինչից է նա ուրախանում, ինչ է թափառում նրա մէջ, ինչ է նա ուզում, ուր է գնում... Ասացէք, արտասանեց նա փոքր ինչ լռելուց յետոյ.—դուք երբէք, ոչ մի կերպ, ոչ մի դէպքում չէիք սիրի գեղարուեստագէտին:

Ելենան ուղիղ նայեց նրա աչքերին:

—Ձեմ կարծում, Պաւել Եակովլևիչ, ոչ:

—Հէնց այդ էլ պէտք էր ապացուցանել, ասաց Շուբինը մի ծիծաղաշարժ վնասութեամբ:—Այսուհետեւ, ես կարծում եմ ինձ համար աւելի քաղաքավարի բան կը լինի չը խանդարել ձեր մենաւոր զրօսանքը: Պրօֆէսորը կը հարցնէր ձեզ, ինչ հիմքերի վրայ դուք ասացիք՝ ոչ, Բայց ես պրօֆէսոր չեմ, ես երեսայ եմ, ձեր հասկացողութեամբ. սակայն երեսաներից երես չեն դարձնում, յիշեցէք այս բանը: Մնացէք բարով: Հանգիստ իմ ոսկորներին:

Ելենան ուզում էր կանգնեցնել նրան, բայց մտածեց և նոյնպէս ասաց:

—Մնացէ՛ք բարով:

Շուբինը դուրս եկաւ բակից: Ստախովները ամարանոցից քիչ հեռացած նա հանդիպեց Բերսենկին: Սա զալիս էր աշխոյժ քայլերով, գլուխը կախ արած և գլխարկը քաշած դէպի չլինքը:

—Անդրէյ Պետրովիչ, կանչեց Շուբինը:

Նա կանգնեց:

—Գնա՛, գնա՛, շարունակեց Շուբինը.—եւ հէնց այնպէս ձայն տուի, եւ քեզ չեմ պահում—և ուղիղ մտիւր այդին. այնտեղ դու կը գտնես Ելենային: Նա, կարծեմ, քեզ է սպասում... յամենայն դէպս մէկին նա սպասում է... Հասկանում ես դու այս խօսքերի ոյժը. նա սպասում է: Բայց գիտես, եղբայր, ինչ զարմանալի հանգամանք կայ: Երեակայի, ահա երկու տարի է, ինչ ես ապրում եմ Ելենայի հետ մի տան մէջ, սիրահարուած եմ նրա վրայ, և միայն այժմ, այս բոլորին ոչ թէ հասկացայ նրան, այլ տեսայ: Տեսայ և զարմացայ: Մի նայիր ինձ, խնդրեմ, այդ կեղծ-խայթաւոր հեղինակութեամբ, որ չէ գալիս քո լրջամիտ գծերին: Այո, հասկանում եմ, դու ուզում ես ինձ յիշեցնել Աննուշկայի մասին: Եւ ինչ: Ես չեմ հրաժարուում: Մեզ պէս մարդկանց Աննուշկաներն են մատչելի: Ուրեմն կեցցեն Աննուշկաներն ու Զօհաները, նոյն իսկ Աւգուստինա Խրիստիանովնաները: Դու այժմ գնա Ելենայի մօտ, իսկ ես կը գնամ... կարծում ես Աննուշկայի մօտ: Ո՛հ, եղբայր, աւելի վատ տեղ—իշխան Զիկուրասովի մօտ: Կայ մի այսպիսի մեկենաս Ղազանի թաթարներից, Վօլգինի նման: Տեսնում ես այս հրաւէրը, այս առոհերը. R. S. V. P. *) Գիւղումն էլ ինձ համար հանգստութիւն չը կայ: Addio!

*) «Բարեհաճեցէք պատասխանել» խօսքերի սկզբնատառերը ֆրանսերէն լեզուով:

Բերսենեկը լսեց Շուբինի ճառը լուռ և կարծես մի քիչ ա-
մաչելով նրա տեղ. յետոյ նա մտաւ Ստախովի ամարանոցի բա-
կը: Իսկ Շուբինը ճիշտ որ գնաց իշխան Չիկուրասովի մօտ և
նրան ամենասիրալից կերպով շատ կծու համարձակ խօսքեր ա-
սաց: Ղազանի թաթարներից դուրս եկած մեկենասը քրքջում էր,
մեկենասի հիւրերը ծիծաղում էին, բայց ոչ ոք ուրախ չէր, և
երբ ամենքը հրաժեշտ տուին միմեանց, ամենքը չարացած էին:
Այսպէս երկու միմեանց քիչ ծանօթ պարոններ, հանդիպելով
Նեվսկի պրօպեկտում, յանկարծ միմեանց առաջ բաց են անում
ատամները, քաղցրամիզը կերպով կծկում են աչքերը, քիթը
և այտերը և իսկոյն, բաժանուկով միմեանցից, ընդունում են
իրանց նախկին, անտարբեր կամ տխուր արտայայտութիւնը:

X

Ելնան բարեկամարար ընդունեց Բերսենեկին, բայց ոչ
թէ այգում, այլ հիւրասենեակում, և իսկոյն, համարեա անհամ-
բերութեամբ, վերանորոգեց երէկուայ խօսակցութիւնը: Նա մե-
նակ էր. Նիկօլայ Արտեմիւիչը կամայուկ թաղնուել էր մի ինչ
որ տեղ, Աննա Վասիլեւնան պառկած էր վերնում և գլուխը
կապել էր թաց շորով: Զօհան նստած էր նրա մօտ, սարքին-
կարգին դրսեւելով իւրական և ձեռքերը դարսելով ծնկների վրայ.
Ուվար Իվանովիչը ննջում էր վերնայարկի մի սենեակում, լայն
և յարմար դիւանի վրայ, որ ստացել էր «ինքնանինջ» անունը:
Բերսենեկը նորից յիշատակեց իր հօրը. նա սրբութեամբ պաշ-
տում էր նրա յիշատակը: Մենք էլ մի քանի խօսք ասեմք նրա
մասին:

Ութսուն երկու ճորտերի տէր, որոնց նա ազատեց իր մա-
հից առաջ, իլլիւմինատ, *) Գեօտտինգենի հին ուսանող, հեղի-
նակ ձեռագիր աշխատութեան «Ոգու յեղաճրջութիւնները կամ
նախակերպութիւնները աշխատութիւն, որի մէջ
Շելլինգականութիւնը, Սվետինբորգականութիւնը և հանրապե-
տականութիւնը խառնուած էին ամենատարօրինակ կերպով—
Բերսենեկի հայրը բերեց նրան Մոսկուա, նրա մօր մահուանից
յետոյ, երբ նա դեռ երեխայ էր և ինքը զբաղուեց նրա կրթու-
թեամբ: Հայրը պատրաստում էր իւրաքանչիւր դասի համար,
աշխատում էր անսովոր բարեխղճութեամբ և կատարելապէս
ապարդին կերպով. նա մտադրեալ էր, գրքի մարդ. միստիկ, խօ-
սում էր դէմ ընկնելով, մի խուլ ձայնով, միտք էր արտայայտում
մութ կերպով, պաճուճուած ոճով, աւելի խորթ էր նոյն իսկ իր

*) Այս անունով յայտնի էր մի գաղտնի ընկերութիւն:

որդուն, որին սաստիկ սիրում էր: Զարմանալի չէ, որ որդին
միայն բաց ու խուփ էր անում աչքերը նրա դասերի ժամանակ
և մազի չափ առաջադիմութիւն չէր ցոյց տալիս: Ծերունին
(նա մօտ յիսուն տարեկան էր, ամուսնացել էր շատ ուշ) հաս-
կացաւ վերջապէս, որ բանը լաւ չէ գնում և տուեց իր Անդ-
րիւշային գիշերօթիկ դպրոց: Անդրիւշան սկսեց սովորել, բայց
ծնողական հսկողութեան տակ էր. հայրը այցելում էր նրան
անդադար, ձանձրացնում էր դպրոցի տիրոջը իր խրատներով և
զրոյցներով. վերակացուները նոյնպէս նեղանում էին անկոչ
հիւրից. նա բերում էր նրանց համար ինչ-որ, նրանց ասելով,
խիստ խրթին գրքեր կրթութեան մասին: Մինչև իսկ դպրոցա-
կան աշակերտներն էլ քաշւում էին, տեսնելով ծերունու մօայլ
և ծաղկատար գէմքը, նրա վտիտ կազմուածքը, որ միշտ պա-
տած ունէր ինչ-որ սուր փէշերաւոր մոխրագոյն ֆրակով: Աշա-
կերտները այն ժամանակ չը գիտէին որ այդ նօթերը կիտած,
երբէք չը ժպտող պարոնը, որ կռուակի քայլուածք ունէր և եր-
կար քիթ—սրտանց ցաւում էր ամեն մէկի համար, համարեա
այնպէս, ինչպէս մտածում էր իր սեփական որդու մասին: Նա
մի անգամ ուղեց խօսել երեխաների հետ Վալինգտօնի մասին.
«Պատանի սաներ», սկսեց նա, բայց նրա օտարօտի ձայնի ա-
ռաջին հնչիւններից բոլոր պատանի սաները փախան: Ազնիւ
գեօտտինգենացին վարդերի վրայ չէր ապրում. նա միշտ ճն-
շում էր պատմութեան ընթացքի տակ, զանազան հարցերի և
խորհրդածութիւնների տակ: Երբ երիտասարդ Բերսենեկը մտաւ
համալսարան, հայրը նրա հետ գնում էր դասախօսութիւնների,
բայց առողջութիւնը սկսել էր դաւաճանել նրան: 48 թուակա-
նի դէպքերը *) ցնցեցին նրան հիմնաւորապէս (պէտք էր փո-
փոխել ամբողջ գիրքը) և նա մեռաւ 53 թուականի ձմեռը, չը
սպասելով իր որդու համալսարանից դուրս գալուն, բայց
վաղօրօք չորհաւորելով նրա կանգիտատութիւնը և օրհնելով
նրան ծառայելու գիտութեան «Տալիս եմ քեզ ջահը»—ասում
էր նա մահից երկու ժամ առաջ, «ես կրում էի նրան, որքան
կարողացայ, դու էլ ձեռքից չը տաս այս ջահը մինչև վերջ»:

Բերսենեկը երկար խօսում էր Ելնայի հետ իր հօր մա-
սին: Այն անյարմարութիւնը, որ նա զգում էր օրիորդի ներ-
կայութեանը, չքացաւ, և խօսելիս նա այժմ այնքան սաստիկ
չէր սկսվացնում Խօսակցութիւնն անցաւ համալսարանին:

—Ասացէք, հարցրեց նրան Ելնան—ձեր ընկերների մէջ
կային նշանաւոր մարդիկ:

*) Յեղափոխութիւնները արեմտեան Եւրոպայում:

Բերսենեկը յիշեց Շուբինի խօսքերը:

—Ո՛հ, Ելենա Նիկոլայեւնա, ճիշտն ասած, մեր մէջ մի հատ նշանաւոր մարդ չը կար: Եւ որտեղից: Եղել է, ասում են, մի ժամանակ Մոսկուայի համալսարանում: Բայց ոչ այժմ: Այժմ դա դպրոց է, ոչ թէ համալսարան: Ինձ համար ծանր էր իմ ընկերների մէջ, աւելացրեց նա, ցածացնելով իր ձայնը:

—Ծանր էր... չնչաց Ելենան:

—Սակայն, շարունակեց Բերսենեկ,—ես պէտք է մի բան աւելացնեմ: Ես ճանաչում եմ մի ուսանողի—նա իմ կուրսից չէ. դա, ճիշտ որ, նշանաւոր մարդ է:

—Ի՞նչպէս է նրա անունը, աշխոյժ կերպով հարցրեց Ելենան:

—Ինսարով, Դիմիտրի Նիկանօրովիչ: Նա բոլղար է:

—Ռո՛ւս չէ:

—Ո՛հ, ռո՛ւս չէ:

—Ինչո՞ւ է նա Մոսկուայում ապրում:

—Եկել է ուսում առնելու: Եւ գիտէ՞ք ինչ նպատակով է ուսում ստանում: Նա մի միտք ունի. իր հայրենիքի տղատութիւնը: Եւ նրա ձակատագիրն էլ անսովոր է: Նրա հայրը բաւական հարուստ վաճառական էր, Տիրնովից: Տիրնով այժմ փոքրիկ քաղաք է, իսկ հին ժամանակները դա Բոլգարիայի մայրաքաղաքն էր, երբ Բոլգարիան անկախ թագաւորութիւն էր: Հայրը առևտուր էր անում Սօֆիայում, յարաբերութիւններ ունէր Ռուսաստանի հետ. նրա քոյրը, Ինսարովի հարազատ հօրաքոյրը, մինչև այժմ ապրում է Կիեւում, ամուսնացած է այն տեղի գիմնազիայի՝ պատմութեան աւագ ուսուցչի հետ: 1835 թուին, ուրեմն տասնութ տարի սրանից առաջ, տեղի ունեցաւ մի սարսափելի եղեռնագործութիւն. Ինսարովի մայրը յանկարծ անհետ կորաւ. մի շաբթից յետոյ նրան գտան մորթուած:

Ելենան ցնցուեց: Բերսենեկը կանգ առաւ:

—Շարունակեցէք, շարունակեցէք, ասաց օրորողը:

—Լուրեր էին պատում, թէ մօրը առևանգել և սպանել էր թիւրք աղան. նրա ամուսինը, Ինսարովի հայրը, իմացաւ ճշմարտութիւնը, ուղեց վրէժ հանել, բայց խէնջարով միայն վիրաւորեց աղային: Նրան հրաքանի բռնեցին:

—Հրաքանի բռնեցին: Առանց դատաստանի:

—Այո: Ինսարովը այն ժամանակ մտել էր ութ տարեկան հասակը: Նա մնաց հարևանների ձեռքին: Քոյրը իմացաւ իր եղբոր ընտանիքի վիճակը և կամեցաւ իր մօտ ունենալ եղբոր որդուն: Ինսարովին հասցրին Օդեսսա, իսկ այնտեղից Կիեւ: Կիե-

ւում նա ամբողջ տասներկու տարի ապրեց: Դրանից է որ նա այնպէս լաւ է խօսում. ուսներէն:

—Նա խօսում է ուսներէն:

—Ինչպէս մենք ձեզ հետ: Երբ լրացաւ նրա քսան տարին (դա 48 թուականի սկզբումն էր), նա ուղեց վերադառնալ հայրենիք: Եղաւ Սօֆիայում և Տիրնովում, չրջեց ամբողջ Բոլգարիան աջ ու ձախ, երկու տարի մնաց այնտեղ, նորից սովորեց իր մայրենի լեզուն: Թիւրքաց կառավարութիւնը հալածում էր նրան և նա, երևի, այդ երկու տարին մեծ վտանգների էր ենթարկուած. ես մի անգամ տեսայ նրա վզի վրայ մի լայն սպի, պէտք է որ վէրքի հետք լինի. բայց նա այդ մասին խօսել չէ սիրում: Նա էլ իր տեսակի մի լռակեաց է: Ես փորձեցի նրան հարց ու փորձ անել ամեն ինչի մասին—բայց չեղաւ: Պատասխանում է ընդհանուր ֆրազներով: Նա սարսափելի յամառ մարդ է: 50 թուականին նորից եկաւ Ռուսաստան, Մոսկուա, ունենալով նպատակ լիակատար կրթութիւն ստանալ, մօտենալ ուսաներին, իսկ յետոյ, երբ դուրս կը գայ համալսարանից...

—Ի՞նչ կ'անէ այն ժամանակ, ընդհատեց Ելենան:

—Ինչ որ Աստուած կը տայ: Հեշտ չէ առաջուց գուշակել: Ելենան երկար ժամանակ իր աչքերը չէր հեռացնում Բերսենեկից:

—Դուք ինձ շատ հետաքրքրեցիք ձեր պատմութեամբ, ասաց նա: Ի՞նչպիսի տեսք ունի ձեր այդ, ինչպէս անուանեցիք... Ինսարովը:

—Ինչ ասեմ. իմ կարծիքով, տղեղ չէ: Բայց անա դուք ինքներդ նրան կը տեսնէք:

—Ի՞նչպէս:

—Ես նրան կը բերեմ այստեղ, ձեզ մօտ: Վաղը չէ, միւս օրը նա կը տեղափոխուի մեր գիւղը և կ'ապրէ ինձ հետ մի բնակարանում:

—Մի՞թէ: Բայց կ'ուզենայ մեզ մօտ գալ:

—Ի՞նչպէս չէ: Նա շատ ուրախ կը լինի:

—Նա հպարտ չէ:

—Նա: Ամենևին: Այսինքն եթէ կամենում էք՝ նա հպարտ է, բայց ոչ թէ այն մաքով, ինչպէս դուք էք հասկանում: Օրինակ, նա փող պարտք չի վերցնի ոչ մէկից:

—Իսկ նա աղքատ է:

—Այո, հարուստ չէ: Գնալով Բոլգարիա, նա հաւաքել է մի քանի փշրանքներ, որոնք մնացել էին հայրական կարողութիւնից, և հօրաքոյրն էլ նրան օգնում է. բայց այս բոլորը չնչին բաներ են:

—Նա, երևի, ուժեղ բնաւորութիւն ունի, նկատեց Եւսեբիոսը:

—Այո: Դա երկաթի մարդ է: Եւ մի և նոյն ժամանակ, դուք կը տեսնէք, նրա մէջ կայ ինչ որ մանկական, անկեղծ բան, չը նայած իր մտախոհութեան և նոյն իսկ ծածկամտութեան: Ծշմարիտ է, նրա անկեղծութիւնը մեր անպէտք անկեղծութիւնը չէ, այն մարդկանց անկեղծութիւնը, որոնք ծածկելու ոչ մի բան չունեն... Ահա ես կը բերեմ նրան, սպասեցէք:

—Եւ ամօթխած էլ չէ, նորից հարցրեց Եւսեբիոսը:

—Ոչ, ամօթխած չէ: Միայն ինքնասէր մարդիկ են ամօթխած լինում:

—Բայց միթէ դուք ինքնասէր էք:

Բերսենսիւնը շփոթուեց և ձեռքերը լայն բացեց:

—Դուք գրգռում էք իմ հետաքրքրութիւնը, շարունակեց Եւսեբիոսը: Ասացէք, նա վրէժ չէ հանել այդ թիւրք աղայից:

Բերսենսիւնը ժպտաց:

—Վրէժ հանում են միայն վէպերի մէջ, Եւսեբիոսը Նիկիոյանովնա. բայց դրանից տասներկու տարուայ մէջ այդ աղան կարող էր մեռնել:

—Բայց սակայն պարոն Ինսարովը ձեզ այդ մասին ոչինչ չէ ասել:

—Ոչինչ:

—Ինչո՞ւ էր նա գնացել Սօփիա:

—Այնտեղ էր ապրում նրա հայրը:

Եւսեբիոսը մտածմունքի մէջ ընկաւ:

—Աղաւթի իր հայրենիքը—ասաց նա:—Այս խօսքերը արտասանել անգամ սարսափելի է, այնքան նրանք մեծ են...

Այդ վայրկեանին սենեակը մտաւ Աննա Վասիլիւնան, և խօսակցութիւնը վերջացաւ:

Օտարոտի զգացմունքներ էին յուզում Բերսենսիւնին, երբ նա տուն էր վերադառնում նոյն երեկոյեան: Նա չէր փոշմանում որ գիտաւորութիւն ունէր ծանօթացել Եւսեբիոսին Ինսարովի հետ, նա շատ բնական էր համարում այն խոր տպաւորութիւնը, որ գործեցին օրիորդի վրայ իր պատմութիւնները երիտասարդ բոլորի մասին... միթէ ինքը չէր, որ աշխատում էր ուժեղացնել այդ տպաւորութիւնը: Բայց մի գաղտնի և մութ զգացմունք գաղտագողի բոյն էր դնում նրա սրտի մէջ. նրան մի վատ թախիծ էր գրկում: Բայց այդ թախիծը չարդիւնեց նրան վերցնել «Հօհենշտաուֆենների Պատմութիւնը» և նա սկսեց կարդալ նոյն էջից, որի վրայ կանգ էր առել նախընթաց օրը:

XI

Երկու օրից յետոյ Ինսարովը, ինչպէս խոստացել էր, եկաւ Բերսենսիւնի մօտ իր ծանրոյքով: Մտաւ նա չունէր, բայց առանց մէկի օգնութեան կարգի բերեց իր սենեակը, շարեց կահ-կարասիքը, սրբեց փոշին և լուացաւ յատակը: Մանաւանդ շատ քաջքնեց նա իր գրասեղանը, որ ոչ մի կերպ չէր ուղղում տեղաւորուել նշանակուած անկիւնում: Բայց Ինսարովը, իրան յատուկ լուռ հաստատակամութեամբ իրանն առաւ: Կարգի բերելով ամեն ինչ, նա խնդրեց Բերսենսիւնին վերցնել իրանից տասը ռուբլի այս գլխից և, զինուելով մի հաստ մահակով, գնաց տեսնելու իր նոր բնակարանի շրջակայքը: Նա վերադարձաւ մօտ երեք ժամից յետոյ. Բերսենսիւնը հրաւիրեց նրան ընկերանալ իր ճաշին և նա ասաց որ չի հրաժարուի ճաշել նրա հետ այսօր, բայց արդէն խօսել է տանտիկնոջ հետ և այսուհետեւ նրանից պիտի ստանայ իր կերակուրը:

—Ի՞նչ էք ասում, պատասխանեց Բերսենսիւնը:—ձեզ շատ վատ կը կերակրեն. այդ կինը բոլորովին չը գիտէ պատրաստել: Ինչո՞ւ չէք ուղղում ճաշել ինձ հետ. մենք ծախսը կէս կահէինք:

—Իմ միջոցները չեն ներում ճաշել այնպէս, ինչպէս դուք էք ճաշում, պատասխանեց Ինսարովը մի հանդարտ ժպտով:

Այդ ժպտի մէջ կար մի բան, որ չէր թոյլ տալիս ստիպել. Բերսենսիւնը մի խօսք էլ չաւերացրեց: Ծաշից յետոյ նա առաջարկեց Ինսարովին տանել նրան Ստախովների մօտ. բայց նա պատասխանեց, որ ուղղում է նուիրել ամբողջ երեկոն իր բօլգարներին նամակներ գրելուն, ուստի խնդրում է յետաձգել Ստախովներին այցելելը մինչև միւս օրը: Ինսարովի անյողողղ կամքը առաջուց յայտնի էր Բերսենսիւնին. բայց միայն այժմ, գտնուելով նրա հետ մի յարկի տակ, նա կարողացաւ վերջնականապէս համոզուել, որ Ինսարովը երբէք չէր յետաձգում տուած խոստման կատարումը: Բերսենսիւնին, ինչպէս մի բուն ռուս մարդուն, այս աւելի քան գերմանական ճշտապահութիւնը սկզբում թուում էր վայրենի, նոյն իսկ մի քիչ ծիծաղելի. բայց նա չուսում սովորեց այդ ճշտապահութեան և վերջապէս համարում էր նրան եթէ ոչ յարգելի, գոնէ շատ յարմար բան:

Իր տեղափոխութեան երկրորդ օրը Ինսարովը վեր կացաւ առաւօտեան ժամի չորսին, համարեա ամբողջ կունցովոն ծայրէ ծայր ման եկաւ, լողացաւ գետում, խմեց մէկ բաժակ պղպեղ:

կաթ և գործի կալաւ. իսկ գործ նա քիչ չունէր. նա սովորում էր և ուստաց պատմութիւն, և իրաւագիտութիւն, և քաղաքական տնտեսութիւն, թարգմանում էր բօլգարական երգերը և տարեգրութիւնները, հաւաքում էր նիւթեր արեւելեան հարցի մասին, յօրինում էր ուստաց քերականութիւն բօլգարների համար, բօլգարական քերականութիւն ուստների համար: Բերսենեկը մտաւ նրա մօտ և խօսեց ֆէյերբախի մասին: Ինստրովը լսում էր նրան ուշադրութեամբ, պատասխանում էր սակաւ, բայց խելացի կերպով. նրա պատասխաններից երևում էր, որ նա աշխատում է ինքն իրան հաշիւ տալ թէ արժէ արդեօք զբաղուել ֆէյերբախով, թէ կարելի է առանց նրան էլ եօլայ գնալ: Բերսենեկը յետոյ խօսք սկսեց նրա պարապմունքների մասին և հարցրեց. արդեօք նա ցոյց չի տայ մի բան: Ինստրովը կարգաց երկու թէ երեք բօլգարական երգերի իր կատարած թարգմանութիւնը և կամեցաւ իմանալ նրա կարծիքը: Բերսենեկը գտաւ թարգմանութիւնը կանոնաւոր, բայց ոչ բաւականաչափ կենդանի. Ինստրովը ընդունեց այդ նկատողութիւնը: Երգերից Բերսենեկը անցաւ Բօլգարիայի այժմեան դրութեան և այդտեղ նա առաջին անգամ նկատեց թէ ինչ փոփոխութիւն կատարեց Ինստրովի մէջ նրա հայրենիքի մի հատ յիշատակութիւնը. ոչ թէ նրա դէմքը բռնկուեց կամ ձայնը բարձր հնչեց — ոչ. բայց նրա ամբողջ գոյութիւնը կարծես պնդանում էր և առաջ էր սլանում, չրթունքների գծագրութիւնը աւելի խիստ և անողոր էր նշմարւում, իսկ աչքերի խորքում վառւում էր ինչ որ խուլ, անշէջ կրակ: Ինստրովը չէր սիրում երկար խօսել հայրենիքում կատարած իր ճանապարհորդութեան մասին, բայց Բօլգարիայի մասին առհասարակ յօժարութեամբ էր խօսում ամեն մէկի հետ: Նա խօսում էր, չը չտապելով, թիւրքերի, նրանց ճնշումների մասին, իր հայրենակիցների վշտի և դժբախտութիւնների, նրանց յոյսերի մասին. նրա իւրաքանչիւր խօսքի մէջ լսւում էր նրա մշտական մտածողութեան նիւթ դարձած վաղեմի մի կիրքը:

«Ո՞վ գիտէ, — մտածում էր Բերսենեկը — թիւրք աղան, երեւի, սրա ձեռքով կեանքից զրկուեց հօր և մօր սպանութեան համար: Ինստրովը դեռ չէր լսել, երբ դուռը բացուեց և չէմբում երևաց Շուրինը:

Նա սենեակը մտաւ արձակ-համարձակ, բարեհոգ տեսքով. Բերսենեկը, որ նրան լաւ էր ճանաչում, իսկոյն հասկացաւ որ նրան մի ինչ-որ բան նեղում է:

— Յանձնարարւում եմ առանց արարողութիւնների, սկսեց նա դէմքի մի պայծառ և բաց արտայայտութեամբ. — իմ ազգա-

նունը Շուրին է. ես այս երիտասարդի բարեկամն եմ (նա ցոյց տուեց Բերսենեկին): Դուք պարոն Ինստրովը էք, այնպէս չէ:

— Ես Ինստրովը եմ:

— Ուրեմն տուէք ձեր ձեռքը և ծանօթանա՛նք: Ձը գիտեմ, արդեօք Բերսենեկը խօսել է իմ մասին, բայց ինձ նա չատ բան է ասել ձեր մասին: Դուք այստեղ բնակութիւն հաստատեցիք: Ծառ լաւ: Մի բարկանաք ինձ վրայ, որ ես այսքան ուշադրութեամբ եմ ձեզ նայում: Արհեստով ես քանդակագործ եմ և նախատեսում եմ, որ շուտով կը խնդրեմ թոյլ տաք որ ձեր գլխի արձանը պատրաստեմ:

— Իմ գլուխը պատրաստ է ձեզ ծառայելու, ասաց Ինստրովը:

— Այսօր ինչ ենք անում մենք, հը՞, խօսեց Շուրինը, յանկարծ նստելով ցածրիկ աթոռի վրայ և երկու ձեռով յենուելով միմեանցից հետաքրած ծնկների վրայ: — Անդրէյ Պետրովիչ, ձեր աղնութիւնը որեւէ ծրագիր ունի այսօրուայ համար: Եղանակը հիանալի է. չոր խոտերի և չոր մորենու հոտը այնպէս է փչում... Կարծես կուրծք կակղացնող չայ ես խմում: Պէտք է մի որեւէ հնարք գտնել: Յոյց տանք Կունցովօի նոր բնակչին այստեղի բազմաթիւ գեղեցկութիւնները (բայց նա կարծես փշերի վրայ լինի նստած, չարունակում էր ինքն իրան մտածել Բերսենեկը): Հը՞, ինչ ես լսել, իմ բարեկամ Հօրացիօ: Բնց արա քո պատգամախօս չրթունքները: Մի հնարք կը գտնենք մենք թէ ոչ:

— Ես չը գիտեմ, նկատեց Բերսենեկը. — ինչպէս ուղում է Ինստրովը: Նա, կարծեմ, ուղում է աշխատել:

Շուրինը շուռ եկաւ աթոռի վրայ:

— Դուք ուղում էք աշխատել, հարցրեց նա քթի մէջ:

— Ո՛չ, պատասխանեց նա. — այսօրուայ օրը կարող եմ նուիրել զբօսանքի:

— Ա՛, արտասանեց Շուրինը: — Ծառ գեղեցիկ: Գնացէք, իմ բարեկամ Անդրէյ Պետրովիչ, ծածկեցէք ձեր իմաստուն գլուխը գլխարկով և գնանք, ուր մեր աչքերն են տեսնում: Մեր աչքերը ջհէլ են — հեռուն են տեսնում: Ես գիտեմ մի ամենավատ պանդուկ, ուր մեզ կը տան ամենաանպէտք ճաշ, բայց մենք շատ ուրախ կը լինենք: Գնանք:

Կէս ժամ անցած՝ նրանք երեքով գնում էին Մոսկուա գետի եզերքով: Ինստրովը մի բաւական օտարոտի, ականջաւոր գտակ ունէր, որը Շուրինին ոչ բոլորովին բնական մի հրճուանք էր պատճառում, Ինստրովը քայլում էր չը չտապելով, նայում էր, շնչում էր, խօսում և ժպտում հանգիստ կերպով. նա այդ օրը

— Դա ուրիշ բան է: Հայրենակիցները համար նա հերոս է, բայց ես, խոստովանում եմ, ուրիշ կերպ եմ երևակայում հերոսներին. հերոսը չը պիտի իմանայ խօսել. հերոսը բառաչում է ինչպէս եզ. բայց եթէ եղջիւրը շարժէ, պատերը կը թափուեն: Նա ինքն էլ չը պիտի իմանայ թէ ինչու է եղջիւրը շարժում, բայց շարժում է: Իայց գուցէ մեր ժամանակներում պահանջւում են ուրիշ չափի հերոսներ:

— Այդ ինչո՞ւ է ինսարօլը քեզ այդքան հետաքրքրում, հարցրեց Բերսենսիլը:— Միթէ գուցէ նրա համար ես վազել այստեղ, որ նկարագրես նրա բնաւորութիւնը:

— Ես եկայ այստեղ, սկսեց Շուրինը, — որովհետեւ տանը շատ տխուր էի:

— Հա՛: Հօ էլ չես ուզում լաց լինել:

— Ծաղրիր. ես եկայ այստեղ, որովհետեւ պատրաստ եմ իմ սրմունքները կրծել, որովհետեւ յուսահատութիւնը ինձ կրծում է, վիշտը, խանդատութիւնը...

— Խանդատութիւնը. դէպի ո՞ւմ:

— Դէպի քեզ, դէպի նրան, դէպի ամենքը: Ինձ կեղեքում է այն միտքը, որ եթէ ես Ելենային առաջուց հասկանայի, եթէ ես լաւ գործին կպչէի... Բայց ինչ խօսել. Բանը նրանով կը վերջանայ, որ ես միշտ կը ծիծաղեմ, յիմարութիւններ կ'անեմ, կը կոտորատուեմ, ինչպէս Ելենան է ասում, և ապա վեր կ'առնեմ ու կը խեղդուեմ:

— Խեղդուելը ասենք չես խեղդուի, նկատեց Բերսենսիլը:

— Այսպիսի գիշերը ի հարկէ ոչ. բայց թող հասնենք աշնան: Այսպիսի գիշերը մարդիկ նոյնպէս մեռնում են, բայց միայն երջանկութիւնից: Ախ, երջանկութիւն. Իւրաքանչիւր ծառի ստուեր, որ ճանապարհի վրայով երկարացած է, կարծես այժմ շնչում է. «Գիտեմ ես թէ ուր է երջանկութիւնը... Ուզում ես ասեմ»: Ես քեզ կը կանչէի ման գալու, բայց գուցէ այժմ պրօզայի ազդեցութեան տակ ես Քնիք, և թող մաթեմատիկական ձևեր երևան քեզ քնում: Իսկ իմ մէջ հոգիս պատառ-պատառ է դառնում: Դուք, պարոններ, տեսնում էք որ մարդը ծիծաղում է, ուրեմն, ձեր կարծիքով, նա դարձ չունի: Դուք կարող էք ապացուցանել, որ նա ինքն իրան հակասում է, ուրեմն և չէ տանջւում: Տէրը ձեզ հետ:

Շուրինը արագ քայլերով հեռացաւ պատուհանից: «Աննուշկա», ուզում էր կանչել Բերսենսիլը նրա ետևից, բայց պահեց իրան. Շուրինը, ճիշտ որ, սաստիկ այլայլուած էր: Երկու բոպէ անցած, Բերսենսիլին թուաց թէ լսում է հեծեծանքներ. նա վեր կացաւ, բաց արեց պատուհանը. ամեն ինչ հանդարտ էր,

միայն հեռում մի ինչ որ տեղ մի, երևի, ճանապարհորդ գիւղացի, երգում էր «Մօզդօկի դաշտավայրը»:

XIII

Կունցօլօի մօտ տեղափոխուելուց առաջին երկու շաբաթների ընթացքում ինսարօլը չորս թէ հինգ անգամից աւել չէր այցելել Ստաօխիւներին, Բերսենսիլը գնում էր նրանց մօտ օրա-մէջ: Ելենան միշտ ուրախանում էր նրանով. միշտ երկուսի մէջ սկսւում էր աշխոյժ և հետաքրքրական խօսակցութիւն, բայց դարձեալ Բերսենսիլը վերադառնում էր տուն յաճախ տխուր դէմքով. Շուրինը համարեա չէր երևում. նա տենդային եռանդով պարապում էր իր արուեստով. կամ նստում էր իր փակ սենեակում և դուրս էր վազում այնտեղից բլուզայի մէջ, ամբողջովին կաւոտ դառած, կամ օրեր էր անցնում Մոսկուայում. այնտեղ ունէր արհեստանոց, ուր գալիս էին իտալացի կաղապարագործները, նրա ծանօթները և ուսուցիչները: Ելենան ոչ մի անգամ խօսք չը սկսեց ինսարօլի հետ այնպէս, ինչպէս ինքն էր ուզում. քանի երիտասարդը բացակայ էր, Ելենան պատրաստւում էր հարց ու փորձ անել շատ բանի մասին, բայց երբ ինսարօլը գալիս էր, նա ամաչում էր իր պատրաստութիւններից: Ինսարօլի հանգստութիւնը չփոխեցնում էր նրան. նրան թւում էր թէ իրաւունք չունի հարկադրել երիտասարդին խօսել, և վճռեց դեռ սպասել. այնուամենայնիւ, նա զգում էր, որ երիտասարդի իւրաքանչիւր այցելութեան ժամանակ, որքան էլ աննշան լինէին նրանց մէջ փոխանակուած խօսքերը, ինսարօլը աւելի և աւելի գրաւում էր նրան. բայց դէպք չը պատահեց, որ Ելենան նրա հետ առանձնանայ, իսկ մի մարդուն մօտենալու համար հարկաւոր է գոնէ մի անգամ խօսել նրա հետ երես առ երես: Ելենան շատ էր խօսում Բերսենսիլի հետ նրա մասին: Բերսենսիլը հասկանում էր որ Ելենայի երևակայութիւնը յափշտակել է ինսարօլը և ուրախ էր որ իր բարեկամը չէ խորտակուել, ինչպէս հաստատում էր Շուրինը. նա կրակ կտրած, ամենափոքր մանրամասնութիւններով, պատմում էր Ելենային այն ամենը, ինչ գիտէր ինսարօլի մասին (մենք յաճախ, երբ ինքներս ուզում ենք գուր գալ մի ուրիշ մարդուն, սաստիկ գովում ենք նրա հետ խօսելիս մեր բարեկամներին, համարեա երբեք չը կասկածելով, որ դրանով մենք մեզ ենք գովում): Եւ երբեմն, երբ Ելենայի գունատ թշերը թեթև կերպով կարմրում էին, իսկ աչքերը փայլում և

լայնանում էին, այն վատ թախիծը, որ արդէն յայտնի էր Բեր-
սենսկին, սեղմում էր նրա սիրտը:

Մի անգամ Բերսենսկիը եկաւ Ստախովներին մօտ ոչ սովորական ժամանակին, առաւօտեան ժամի տասնևմէկին մօտ: Ե-
լենան գնաց նրա մօտ դահլիճը:

— Երեւակայեցէք, սկսեց Բերսենսկիը մի բռնազբօսիկ ժը-
պիտով—մեր Կոստրովը կորել է:

— Ի՞նչպէս թէ կորել է, ասաց Ելենան:

— Կորել է: Անցեալ օրը երեկոյեան գնացել է մի ինչ որ
տեղ և մինչև այժմ չը կայ:

— Նա ձեզ չառաց թէ ուր է գնում:

— Ո՛չ:

Ելենան նստեց աթոռի վրայ:

— Նա, երեւի, Մոսկուա է գնացել, ասաց նա, աշխատե-
լով անտարբեր երեւալ և միևնոյն ժամանակ ինքն էլ զարմա-
նալով որ աշխատում է անտարբեր երեւալ:

— Չեմ կարծում, պատասխանեց Բերսենսկիը—Նա մենակ
չէր:

— Ո՞ւմ հետ էր:

— Անցեալ օրը, ճաշից առաջ, նրա մօտ եկան ինչ որ եր-
կու մարդիկ, երեի նրա հայրենակիցները:

— Բօլզարներ, ինչո՞ւ էք այդպէս կարծում:

— Այն պատճառով, որ որքան ևս կարողացայ լսել, նրանք
խօսում էին նրա հետ մի լեզուով, որ ինձ անծանօթ էր, բայց
սլաւոնական... Այ դուք, Ելենա Նիկոլաւնա, չարունակ ասում
էք թէ Խոսարովի մէջ խորհրդաւոր բան քիչ կայ. այս այցելու-
թիւնից աւել ինչ խորհրդաւոր բան: Երեւակայեցէք. մտա՞ն
նրա մօտ—և սկսեցին աղաղակել ու վիճել և այնպէս վայրենի,
կատաղի կերպով... Նա էլ էր աղաղակում:

— Նա էր:

— Նա էլ: Բղաւում էր նրանց վրայ: Նրանք կարծես գան-
գաւում էին միմեանցից: Եւ եթէ դուք նայէիք այդ այցելու-
ներին: Թուխ, լայն այտոսկրաւոր դէմքեր, բուլթ, բազէի քթե-
րով, ամեն մէկը քառասուն տարեկանից աւել կը լինէր, հագ-
նուած են վատ, փոշու, քրտինքի մէջ են: Արտաքին տեսքով
արհեստաւորներ են և արհեստաւորներ չեն, ոչ էլ պարոններ...
Աստուած գիտէ, թէ ինչ մարդիկ են:

— Եւ նա գնաց դրանց հետ:

— Դրանց հետ: Կերակրեց, ապա դուրս գնաց դրանց հետ:
Տանիկինն ինձ ասում էր—երկուսով մի ամբողջ ահագին կը-

ձու՞ն կաշա կերան: Այնպէս միմեանց ետևից կուլ էին տալիս,
կարծես գայլեր լինեն:

Ելենան թոյլ կերպով ծիծաղեց:

— Դուք կը տեսնէք, ասաց նա.—այս բոլորը կը վերջա-
նայ մի շատ պրօզաիկ բանով:

— Աստուած տայ, Բայց դուք դուր գործ ածեցիք այդ բա-
ռը: Խոսարովի մէջ պրօզաիկ բան չը կայ, թէև Շուբինը հաւա-
տացնում է...

— Շուբինը, ընդհատեց Ելենան և թոթուեց ուսերը:—Բայց
խոստովանեցէք, այդ երկու պարոնները, որոնք կլանում են
կաշան...

— Թեմիստոկլէսն էլ Սալամինեան պատերազմի նախըն-
թաց օրը ուտում էր, ժպտալով նկատեց Բերսենսկիը:

— Այդպէս է. բայց միւս օրն էլ պատերազմ կար:—Բայց
դուք էլի ինձ իմաց տուէք, երբ նա կը վերադառնայ, աւելա-
ցրեց Ելենան և փորձեց փոխել խօսակցութիւնը, սակայն խօ-
սակցութիւնը չէր կապում: Երեւաց Զօեան և սկսեց ման գալ
սենեակում ոտների մատների վրայ, իմաց տալով դրանով, թէ
Աննա Վասիլևնան դեռ քնից չէ զարթնել:

Բերսենսկիը գնաց:

Նոյն օրը երեկոյեան բերան նրա մի առմասկը Ելենային:
«Վերադարձաւ, գրում էր նա.—արեւակէզ, փոշիի մէջ թա-
թախուած մինչև յօնքերը. բայց ինչու և ուր էր գնացել, չը գի-
տեմ. արդեօք չէք իմանայ դուք»:

— Չէք իմանայ դուք, չչնչաց Ելենան:—Միթէ նա խօսում
է ինձ հետ:

XIV

Միւս օրը, ժամի մօտ երկուսին, Ելենան կանգնած էր այ-
դում մի փոքրիկ բոյնի առաջ, ուր նա կրթում էր գամփոփ եր-
կու լակոտներ (Այգեպանը գտել էր նրանց ցանկապատի տակ
գցած և բերել էր օրիորդին, որի մասին նրան ասել էին լուա-
ցարարները, թէ նա ամեն գազաններին և անասուններին սի-
բում է: Նա չը սխալուեց. Ելենան նրան 25 կոպէկ տուեց): Ե-
լենան նայեց բոյնին, համոզուեց որ լակոտները ողջ և առողջ
են և նրանց տակ թարմ, չոր յարդ են փռել, շուռ եկաւ և քիչ
մնաց որ աղաղակէ. ուղիղ դէպի նրան, ծառուղիով, գալիս էր
Խոսարովը մենակ:

— Բարե ձեզ, ասաց նա, մօտենալով օրիորդին և վերջնե-
լով գդակը: Ելենան նկատեց որ ճիշտ է, վերջին երեք օրերում

նրա դէմքը արեակէզ է դարձել:—Ես ուզում էի դալ այստեղ Անդրէյ Պետրովիչի հետ, բայց նա ուշացաւ: Եւ ահա եկայ առանց նրան: Ձեր տանը ոչ ոք չը կայ. ամենքը քնած են կամ զբոսնում են, ուստի ես եկայ այստեղ:

—Դուք, կարծես, ներողութիւն էք խնդրում, պատասխանեց Ելենան: Այդ բոլորովին հարկաւոր չէ: Մենք շատ ուրախ ենք ձեզ տեսնել... Նստե՛ք այս նստարանի վրայ, շուաքում:

Նա նստեց: Ինսարովը տեղաւորուեց նրա կողքին:

—Դուք կարծեօք տանը չէիք այս վերջին օրերը, սկսեց Ելենան:

—Այո, պատասխանեց նա.—ես գնացել էի... Ձեզ Անդրէյ Պետրովիչն ասաց, չէ:

Ինսարովը նայեց օրիորդին, ժպտաց և սկսեց խաղաղօնել զգալով: Ժպտալով, նա արագ ճգնաւոր էր և շրթունքները առաջ էր ձգում և այս բանը նրան շատ բարեհոգի կերպարանք էր տալիս:

—Անդրէյ Պետրովիչը, երևի, ձեզ նոյնպէս ասաց որ ես գնացի ինչ որ... անճոռնի մարդկանց հետ, ասաց նա, շարունակելով ժպտալ:

Ելենան փոքր ինչ շփոթուեց, բայց իսկոյն զգաց, որ Ինսարովին միշտ ճշմարիտը պէտք է ասել:

—Այո, ասաց նա վճռական ձևով:

—Իսկ դուք ինչ մտածեցիք իմ մասին, հարցրեց նա յանկարծ:

Ելենան բարձրացրեց աչքերը, նրան նայեց:

—Ես մտածում էի, ասաց նա... ես մտածում էի, որ դուք միշտ գիտէք թէ ինչ էք անում և որ դուք որ և է վատ բան անելու ընդունակ չէք:

—Շնորհակալ եմ ձեզնից դրա համար: Գիտէք, Ելենա Նիկօլանֆեա, սկսեց նա մի առանձին, կարծես, վստահ կերպով մօտ նստելով նրան.—մերօնցից այստեղ մի փոքրիկ ընտանիք կայ. կան նրանց մէջ քիչ կրթուած մարդիկ. բայց ամենքը թունդ նուիրուած են ընդհանուր գործին: Դժբախտաբար, առանց վէճերի, կռիւների չէ լինում, իսկ ինձ ամենքն են ճանաչում, ինձ հաւատում են. ահա ինձ կանչեցին որ մի այդպիսի կռուի վերահասու լինեմ: Ես գնացի:

—Հեռու այստեղից:

—Ես վաթսուն վերստից աւել գնացի, Տրօիցկի պօսադը: Այնտեղ, վաճառում, նոյնպէս կան մերօնցից: Գոնէ աշխատանքս դուք չը կորաւ. գործը շտկեցի:

—Դա զօռնար էր ձեզ համար:

—Դժուար էր: Մէկը շարունակ յամառում էր: Փողը չէր տալիս:

—Ինչպէս: Կոխը փողի համար էր:

—Այո. և փողն էլ մեծ փող չէր: Իսկ դուք ինչ էիք ենթադրում:

—Եւ դուք այդպիսի դատարկ բաների համար վաթսուն վերստ ճանապարհ գնացիք. երեք օր կորցրիք:

—Դատարկ բան չէ, Ելենա Նիկօլանֆեա, երբ հայրենակիցներդ են խառնուած: Այդ դէպքում մերժելը մեղք է: Դուք, ահա տեսնում եմ, նոյն իսկ լակոտներին չէք մերժում ձեր օգնութիւնը, և ես ձեզ գովում եմ դրա համար: Բայց թէ ես ժամանակ կորցրի, դա ցաւ չէ, ես յետոյ էլի կ'անեմ: Մեր ժամանակը մեզ չէ պատկանում:

—Իսկ ո՞ւմ է պատկանում:

—Ամենքին, որոնք կարօտ են մեր օգնութեան: Այս ամենը ես ձեզ պատմեցի վայրիվերոյ, որովհետեւ ինձ համար թանկ է ձեր կարծիքը: Ես երեակայում եմ թէ Անդրէյ Պետրովիչը ինչպէս կը լինի ձեզ զարմացրած:

—Ձեզ համար թանկ է իմ կարծիքը, ասաց Ելենան կիսատ ձայնով.—ինչո՞ւ:

—Որովհետեւ դուք լաւ օրիորդ էք, արիստօկրատուհի չէք... ահա և ամենը:

Փոքրիկ լռութիւն տիրեց:

—Դիմիտրի Նիկանօրովիչ, ասաց Ելենան.—գիտէք դուք որ առաջին անգամն էք ինձ հետ այդքան սրտաբաց:

—Ո՞նց թէ: Ինձ թւում է, թէ միշտ եմ ձեզ ասել այն, ինչ մտածում եմ:

—Ոչ, սա առաջին անգամն է, և ես դրանով շատ ուրախ եմ,—եւ էլ ուզում եմ ձեզ հետ սրտաբաց լինել: Կարելի է:

Ինսարովը ծիծաղեց և ասաց.

—Կարելի է:

—Նախազգուշացնում եմ ձեզ, որ ես շատ հետաքրքրւում եմ:

—Ոչինչ, ասացէք:

—Անդրէյ Պետրովիչը ինձ շատ բան է պատմել ձեր կեանքից, ձեր երիտասարդութիւնից: Ինձ յայտնի է մի հանգամանք, մի սարսափելի հանգամանք... Ես գիտեմ որ դուք յետոյ գնացել էք ձեր հայրենիքը... Մի պատասխանէք ինձ, ի սէր Աստուծու, եթէ իմ հարցը ձեզ անհամեստ կը թուայ, բայց ինձ տանջում է մի միտք... Ասացէք, դուք հանդիպեցիք այն մարդուն...

Ելենայի չնչառութիւնը կանգ առաւ։ Նա թէ ամաչեց և թէ սարսափեց իր համարձակութիւնից, Ինսարօյը յառել էր նրա վրայ իր կիսախուփ աչքերը և մատներով իր ծնօտն էր չօշափում։

— Ելենա Նիկօլանձեա, սկսեց նա վերջապէս, և նրա ձայնը սովորականից էլ հանդարտ էր, որ և համարեա վախեցրեց Ելենային։ — Ես հասկանում եմ թէ ինչ մարդու մասին յիշատակեցիք այս բոլորին։ Ոչ, ես նրան չը հանդիպեցի, և փնտրեալ տուածու։ Ես նրան չէի որոնում ոչ թէ այն պատճառով, որ իրաւունք չէի համարում սպանել նրան։ — Ես շատ հանդիսատ կերպով կը սպանի նրան։ — այլ այն պատճառով, որ այնտեղ մասնաւոր վրէժի բան չէ կարող լինել, ուր ժողովրդի, ընդհանուրի վրէժի գործ կայ... ոչ, այս խօսքը անպէտք է... երբ մի ժողովուրդ ազատելու գործ կայ Մէկը միւսին կը խանգարէր։ Ժամանակին այն մարդն էլ չի պրծնի... Նա էլ չի պրծնի, կրկնեց նա և շարժեց գլուխը։

Ելենան նրան նայեց կողքից։

— Դուք շատ էք սիրում ձեր հայրենիքը, արտասանեց նա հեզութեամբ։

— Այդ դեռ յայտնի չէ, պատասխանեց նա։ — Ահա երբ մեզանից մէկը կը մեռնէ հայրենիքի համար, այն ժամանակ կարելի կը լինի ասել թէ նա սիրում է հայրենիքը։

— Այնպէս որ եթէ ձեզ զրկէին Բօլզարիա վերադառնալու կարողութիւնից, շարունակեց Ելենան։ — ձեզ համար շատ ծանր կը լինէր Ռուսաստանում։

Ինսարօյը գլուխ կախ արաւ։

— Ինձ թւում է, որ ես չէի կարող տանել այդ բանը, ասաց նա։

— Ասացէք, նորից սկսեց Ելենան։ — դժուար է բօլզարական լեզուն սովորելը։

— Ամենին։ Ռուսի համար ամօթ է բօլզարերէն չիմանալը։ Ռուսը պիտի իմանայ բոլոր սլաւօնական բարբառները։ Կամենում էք, ես ձեզ համար բօլզարական գրքեր կը բերեմ։ Դուք կը տեսնէք թէ որքան հեշտ է։ Ո՛րպիսի երգեր ունենք մենք, սերբիականներից փառ չեն։ Սպասեցէք, ես հիմա ձեզ համար կը թարգմանեմ զբանցից մէկը։ Բայց դուք գոնէ քիչ ծանօթ էք մեր պատմութեան։

— Ոչ, ես բոլորովին ծանօթ չեմ, պատասխանեց Ելենան։

— Սպասեցէք, ես կը բերեմ ձեզ մի գիրք։ Դուք նրանից գէթ գլխաւոր փաստերը կ'իմանաք։ Ուրեմն լսեցէք երգը... Բայց աւելի լաւ է, ես կը բերեմ գրած թարգմանութիւնը։ Համոզ-

ուած եմ, որ դուք կը սիրէք մեզ։ Դուք բոլոր ճշդուածներին էք սիրում։ Եթէ դուք իմանաք, ինչ օրհնուած երկիր է մեր երկիրը։ Եւ սակայն նրան կոխկոտում են, նրան ծուռտում են, աւելացրեց նա ձեռքի մի ախամայ շարժումներով և նրա դէմքը մթաղնեց։ — մեզինից խլեցին ամեն ինչ, ամեն ինչ, մեր եկեղեցիները, մեր իրաւունքները, մեր հողերը, նախրի պէս են մեզ քշում անիծուած թիւրքերը, մեզ մորթում են...

— Դժբախտի Նիկանօրովիչ, բացականչեց Ելենան։

Ինսարօյը կանգ առաւ։

— Ներեցէք ինձ։ Ես չեմ կարող այդ մասին խօսել սառնասրտութեամբ։ Բայց դուք այս բոլորին հարցնում էիք ինձ՝ սիրո՞ւմ եմ ես իմ հայրենիքը։ Ել ուրիշ ինչ բան կարելի է սիրել աշխարհում։ Ի՞նչն է միակ անփոփոխը, ինչն է բոլոր կասկածներից բարձրը, ինչն է, որին չէ կարելի չը հաւատալ Աստուծոց յետոյ։ Եւ երբ այդ հայրենիքը կարօտ է քեզ... Նկատեցէք, բօլզարիայի վերջին դիւղացին, վերջին մուրացիկանը և ես։ — մենք մի և նոյն բանն ենք ցանկանում։ Մենք ամենքս մի նպատակ ունենք։ Հասկացէք թէ դա ինչ փտահութիւն և ոյժ է տալիս։

Ինսարօյը մի վայրկեան լռեց, և նորից էլի խօսեց Բօլզարիայի մասին։ Ելենան լսում էր նրան մի լափող, խոր և տխուր ուշադրութեամբ։ Երբ Ինսարօյը վերջացրեց, նա մի անգամ էլ հարցրեց նրան։

— Ուրեմն դուք ոչ մի կերպ չէիք մնայ Ռուսաստանում։

Իսկ երբ Ինսարօյը գնաց, նա երկար նայում էր նրա հետեից։ Բօլզարը այդ օրը նրա համար ուրիշ մարդ դարձաւ։ Երկու ժամ առաջ նա այնպէս չէր դիմաւորում երիտասարդին, ինչպէս այժմ ճանապարհ էր դնում։

Այդ օրից Ինսարօյը սկսեց աւելի և աւելի յաճախ գալ, իսկ Բերսեննիը աւելի և աւելի սակաւ։ Երկու բարեկամների մէջ մի ինչ որ օտարոտի բան գոյութիւն ունէր, որը երկուսը լաւ էին զգում, բայց անուանել չէին կարողանում, իսկ բացատրել վախենում էին։ Այնպէս անցաւ մի ամիս։

XV

Աննա Վասիլեւնան սիրում էր տանը նստել, ինչպէս յայտնի է ընթերցողին։ Բայց երբեմն, բոլորովին անսպասելի կերպով, նրա մէջ երևան էր գալիս մի ինչ որ անսովոր բանի, մի որ և է դարձանալի partie de plaisir-ի ցանկութիւն, և որքան դժուար էր այս partie de plaisir-ը, որքան շատ պատրաստու-

Թիւններ էր նա պահանջում, այնքան աւելի շատ էր յուզւում ինքը, Աննա Վասիլեւիան, այնքան այդ բոլորը ախորժակ էր նրա համար: Եթէ այդ «քամին» ձմեռն էր գալիս նրա վրայ—նա հրամայում էր երկու երեք օթեակներ վարձել միմեանց կողքին, հաւաքում էր իր բոլոր ծանօթներին և գնում էր թատրոն կամ նոյն իսկ դիմակահանդէս: Եթէ ամառն էր գալիս—գնում էր քաղաքից դուրս, մի որ և է հեռու տեղ: Միւս օրը նա գանգատւում էր թէ իր դուխը ցաւում է, տնքում էր, անկողնից չէր դուրս գալիս, իսկ մի երկու ամսից յետոյ նրա մէջ էլի սկսւում էր «անսովոր բանի» ցանկութիւնը: Նոյնը պատահեց և այժմ: Մէկը խօսեց նրա մօտ Յարիցինօի գեղեցկութիւնների մասին, և Աննա Վասիլեւիան յանկարծ յայտարարեց, որ նա է-գուց չէ միւս օրը մտադիր է գնալ Յարիցինօ: Տան մէջ իրա-բանցում սկսուեց. յատուկ սուրհանդակ գնաց Նիկոլայ Արտե-միվիչի ետեից, Մոսկուա. նրա հետ գնաց և վերակացուն գի-նիներ, պաշտեա և այլ ուտելիքներ գնելու. հրաման արձակ-ուեց Շուբինին վարձել մի կառք ևս (կար մի հատը, բայց բա-ւական չէր) և պատրաստել ձիեր ճանապարհին փոխելու հա-մար. ծառան երկու անգամ վաղեց Բերսենսկի և Ինսարովի մօտ և տարաւ երկու հրաւիրաթուղթ նրանց անունով, որոնք գրուած էին Զօհայի ձեռքով նախ ուսերէն, յետոյ ֆրանսերէն: Ինքը Աննա Վասիլեւիան հոգ էր տանում օրիորդների ճանա-պարհորդական զգեստի մասին: Մինչ այդ՝ partie de plaisir-ը քիչ էր մնում որ խանգարուի. Նիկոլայ Արտեմիվիչը եկաւ Մոսկուայից թթուած և տհաճ, կռուելու տրամադիր: (Նա վերած էր Աւգուստինա Խրիստիանօվիայի վրայ) և, խմանալով թէ ինչու են իրան կանչել, վճռականապէս յայտարարեց թէ ինքը չի գնայ, թէ արչաւել Կունցօվօից Մոսկուա, Մոսկուայից Յարիցինօ, իսկ Յարիցինօից դարձեալ Մոսկուա և Մոսկուայից դարձեալ Կունցօվօ—անհեթեթութիւն է,—և վերջապէս, աւելա-ցրեց նա, թող նախ և առաջ ապացուցանեն թէ երկրագնդի մի կէտում կարելի է աւելի ուրախ լինել, քան մի այլ կէտում, այն ժամանակ ևս կ'երթամ: Այդ բանը, ի հարկէ, ոչ ոք չէր կարող ապացուցանել, և Աննա Վասիլեւիան, լուրջ կալալեր չունենալու պատճառով, արդէն պատրաստ էր հրաժար-ուել partie de plaisir-ից, բայց յիշեց Ուվար Իվանօվիչին և անճարութիւնից մարդ ուղարկեց նրա ետեից, ասելով. «խեղ-զուողը յարգից էլ է բռնում»: Ուվար Իվանօվիչին զարթեցրին. նա ցած իջաւ, լուռ լսեց Աննա Վասիլեւիայի առաջարկութիւնը, խաղացրեց մատները և ի զարմանս ամենքի համաձայնուեց: Աննա Վասիլեւիան համբուրեց նրա թուշը, անուանեց նրան

սիրելի. Նիկոլայ Արտեմիվիչը ատելութեամբ ժպտաց և ասաց. Quelle bourde! (Նա սիրում էր տեղը եկած ժամանակ գործ ա-ծել ֆրանսիական չիկա բառեր)—իսկ միւս առաւօտը երկու կառքերը բոլորովին բեռնաւորուած դուրս գնացին Ստախօվ-ների ամարանոցի բակից: Տնային կառքում նստած էին կա-նաքը, աղախինը և Բերսենսկը, Ինսարովը տեղաւորուեց կառա-պանի մօտ. իսկ միւս, վարձովի կառքում գտնւում էին Ուվար Իվանօվիչը և Շուբինը: Ուվար Իվանօվիչը ինքն էր որ մատի չարժուով կանչեց. Շուբինին իր մօտ: Թէն գիտէր որ նա ճա-նապարհին մի գլուխ պիտի իրան ջգրացնէ, բայց «արգաւանդ ոյժի» և երիտասարդ գեղարուեստագէտի մէջ գոյութիւն ունէր մի տարօրինակ կապ և բերան-պատռածների սրտաբացութիւն: Պէտք է ասել, որ այս անգամ Շուբինը իր հաստ բարեկամին հանգիստ թողեց. նա լուռ էր, ցրուած և կախող:

Արեգակը արդէն բարձր կանգնած էր անամպ երկնակա-մարի վրայ, երբ կառքերը մօտեցան Յարիցինօի ամրոցի աւե-րակներին, որոնք մոայլ ու ահաւոր են նոյն իսկ կէսօրին: Ա-մենքը ցած իջան և իսկոյն դիմեցին այգին: Առջևից գնում էին Ելնան և Զօհան. Ինսարովի հետ, նրանց ետեից կատարեալ երջանկութիւն արտայայտող դէմքով շարժւում էր Աննա Վա-սիլեւիան Ուվար Իվանօվիչի հետ թեանցուկ: Վերջինս տըռւմ էր և օրօրուելով էր քայլում, յարգէ նոր գլխարկը կտըռւմ էր նրա ճակատը, իսկ ոտները այրւում էին կօշիկների մէջ, բայց նա իրան լաւ էր զգում: Շուբինը և Բերսենսկը գնում էին ա-մենից յետոյ: «Մենք, եղբայր, պահեստի մէջ կը լինենք, որպէս վետերաններ», շնչաց Շուբինը Բերսենսկի ականջին: «Այնտեղ այժմ Բօլգարիա է», աւելացրեց նա, յօնքերով ցոյց տալով Ե-լնային:

Եղանակը հրաշալի էր: Շուբինը ամեն ինչ ծաղկում էր, բղղում էր, երգում. հեռւում փայլում էին լճակների ջրերը: Տօնական պայծառ զգացմունքը յափշտակում էր մարդու հո-գին:—Ախ, ինչ լաւ է, ինչ լաւ, անդադար կրկնում էր Աննա Վասիլեւիան: Ուվար Իվանօվիչը ի նշան հաւանութեան թափ էր տալիս իր գլուխը, իբրև պատասխան այդ զբաղեցական բա-ցականութիւններին և մի անգամ նոյն իսկ արտասանեց.—Ի՞նչ ասել կ'ուզի: Ելնան և Ինսարովը մի-մի խօսում էին իրար հետ: Զօհան երկու մասներով պահում էր լայն գլխարկի եզեր-քը, կօկէտ կերպով դուրս էր հանում իր վարդադոյն շրջա-զգեստի տակից փոքրիկ ոտները, որոնց վրայ հազած էր բաց-մոխրագոյն կօշիկներ՝ բութ քթերով. նա նայում էր կամ դէպի

կողքը կամ դէպի ետեւ—էհէ, յանկարծ կիսաձայն բացականչեց Շուրինը.—չը լինի Զօհա Նիկիտիչնան յետ-յետ է նայում, եկ գնամ նրա մօտ: Ելենա Նիկիտիչնան հիմա ինձ արհամարհում, իսկ քեզ, Անդրէյ Պետրովիչ, յարգում է, որ միևնոյնն է դուրս գալիս: Էհ, գնամ, բաւական է որքան թթուեցի. իսկ քեզ, բարեկամ, խորհուրդ եմ տալիս բուսաբանել. քո դրութեան մէջ դա ամենայաւն է. ինչ կարող ես հնարել: Եւ այդ գիտական տեսակետից էլ օգտակար: Մնաս բարով: Շուրինը վազելով մօտեցաւ Զօհային, թեւ կեռացրած տուեց նրան և ասաց. «Ihre Hand, Madame»: Վեր առաւ նրան և առաջ անցաւ: Ելենան կանգ առաւ, իր մօտ կանչեց Բերսենեվին և նոյնպէս վերցրեց նրա թեւը, բայց չարունակում էր խօսել Ինսարովի հետ: Նա հարցնում էր վերջինից, ինչպէս է նրա լեզուով հովիտների շուշանը, թխկին, կաղնին, լօրենին... («Բօլգարիան», մտածեց խեղճ Անդրէյ Պետրովիչը):

Յանկարծ առջևից լսուեց մի ճիչ: Ամենքը բարձրացրին գլուխները: Շուրինի սիգարամանը թռչում էր դէպի թփերը, չարտուած լինելով Զօհայի ձեռքով: «Սպասէք, ես այդ բանը այդպէս չեմ թողնի», բացականչեց Շուրինը, մտաւ թփի մէջ, գտաւ այնտեղ սիգարամանը և նոր էր վերադարձել Զօհայի մօտ, բայց դէռ չէր կարողացել մօտենալ նրան, երբ էլի նորից սիգարամանը թռչում էր ճանապարհի վրայով: Չորս-հինգ անգամ կրկնուեց այդ բանը: Շուրինը շարունակ քրքշում էր և սպառնում, իսկ Զօհան միայն կամացուկ ժպտում էր և կատուի նման ծռմուռում: Վերջապէս Շուրինը բռնեց նրա մատները և այնպէս սեղմեց, որ նա ծուռաց և յետոյ երկար փչում էր մատներին, այնպէս ցոյց տալով թէ բարկացած է, իսկ Շուրինը այդ ժամանակ ինչ որ բան էր երգում նրա ականջում:

—Չարածճիւններ... ջահէլ-ջուլներ են, ուրախ-ուրախ նկատեց Աննա Վասիլեվնան Ուվար Իվանովիչին:

Նա խաղացրեց մատները:

—Տես ինչպիսին է եղել Զօհա Նիկիտիչնան, ասաց Բերսենեվը Ելենային:

—Իսկ Շուրինը, պատասխանեց նա:

Մինչ այս մինչ այն՝ ամբողջ խումբը մօտեցաւ հովանոցին, որ յայտնի էր «Միլօիդիգովայի հովանոց» անունով և կանգ առաւ որ զմայլուի, գիտելով Յարիցինեան լճակների տեսարանը: Այդ լճակները ընկած էին մէկը միւսի ետեւից մի քանի վերստ տարածութեան վրայ: Միապաղաղ անտառները մթին էին տալիս նրանց ետեւից:

Խոտը, որ ծածկում էր բլուրի լանջը մինչև գլխաւոր լիճը, տալիս էր ջրին մի անսովոր փայլուն, զմրուխտի գոյն: Ոչ մի տեղ, նոյն իսկ ափի մօտ, մի ալիք չէր կազմում, փրփուր չէր սպիտակին տալիս. նոյն իսկ մի թեթեւ երերում էլ չէր անցնում ջրերի հարթութեան վրայով: Թոււում էր թէ ապակիի պողած զանգուածն է, ծանր ու փայլուն, լցուել մի ահագին աւազանի մէջ և երկինքը մտել է նրա յատակը, իսկ խոճուճ ծառերը անշարժ նայում էին իրանց նրա թափանցիկ գլորկում: Ամենքը երկար և լուռ զմայլւում էին այդ տեսարանով. նոյն իսկ Շուրինը հանդարտուել էր, նոյն իսկ Զօհան մտածմունքների մէջ էր ընկել: Վերջապէս ամենքը միաբան կամեցան զբօսնել ջրի վրայ: Շուրինը, Ինսարովը և Բերսենեվը խոտերի միջով դէպի ցած վազեցին, աշխատելով իրար ետեւից համեմել: Նրանք գտան մի մեծ, ներկած նաւակ, ճարեցին երկու թիավարներ և կանչեցին կանանց: Կանայք իջան նրանց մօտ. Ուվար Իվանովիչը զգուշութեամբ իջաւ կանանց ետեւից: Մինչև նա կը մտնէր նաւակը, մինչև կը նստէր, շատ ծիծաղ եղաւ: «Տես, աղա, մեզ ջրի տակը չածես», նկատեց թիավարներից մէկը, մի ջահէլ պաճոյ երիտասարդ, որ հագած ունէր ալէքսանդրիական շապիկ—չը, հը, հերիք քրքրուես, արտասանեց Ուվար Իվանովիչը:

Նաւակը հեռացաւ ափից: Երիտասարդները ուզում էին վերցնել թիաները, բայց նրանցից միայն Ինսարովը դիտէր թիավարներ: Շուրինը առաջարկեց խմբովին ոռոսական մի որ և է երգ երգել և ինքը սկսեց «Внизъ по матушке» երգը... Բերսենեվը, Զօհան և նոյն իսկ Աննա Վասիլեվնան ձայնակցեցին (Ինսարովը չը դիտէր երգել), բայց ձայների չիթթութիւն դուրս եկաւ. երրորդ տունը երգելիս երգիչները չիթթուեցին և միայն Բերսենեվը փորձում էր շարունակել բառով «Ничего въ волнахъ не видно», բայց չուտով նոյնպէս չիթթուեց: Թիավարները միմեանց աչքով էին անում և լուռ իրանց ատամներն էին մերկացնում: Ի՞նչ է, դիմեց նրանց Շուրինը, աղաները երգել չը դիտեն, հա՛: Ալէքսանդրիական շապիկ հագած երիտասարդը միայն շարժեց գլուխը.—Որ այդպէս է, սպասիր, պաճոյ, ասաց Շուրինը, մինք քեզ ցոյց կը տանք: Զօհա Նիկիտիչնա, երգեցէք մեզ համար Նիդերմէյերի «Le lac»-ը. մի թիավարէք, էյ դուք.—Թաց թիաները բարձրացան օդի մէջ, ինչպէս թեւեր և այդպէս էլ սառան, վայր թափելով կաթիլներ, որոնք ծլծլում էին ջրի վրայ. նաւակը մի քիչ էլ լողաց և կանգնեց, հազիւ նկատելի կերպով պտտուելով ջրի վրայ, ինչպէս կարասի Զօհան նազ էր անում, կոտրատուում էր... А-

lions! փաղաքշանքով ասաց Աննա Վասիլիվնան... Զօեան դէն գցեց զլիարկը և երգեց. «O lac, l'année à peine a fini sa carrière.»

Նրա փոքրիկ, բայց մաքուր ձայնիկը հէնց կ'ասես թաւ լճակի հայելու վրայով. հետու անտառներում արձագանք էր տալիս իւրաքանչիւր խօսքը. թուում էր թէ այնտեղ էլ մէկը երգում էր պարզ և խորհրդաւոր, բայց ոչ մարդկային, ոչ երկրային ձայնով: Երբ Զօեան վերջացրեց, առեղբերեայ հովանոցներին մէջից լսուեց բարձրաձայն «բրավո» և այնտեղից դուրս վաղեցին մի քանի կարմրերես գերմանացիներ, որոնք եկել էին Յարիցինո քէֆ անելու: Նրանցից մի քանիսը առանց սիւրտուկի էին, առանց փողպատի, նոյն իսկ առանց ժիլէտի և այնքան աղմկալի կերպով էին «bis» կանչում, որ Աննա Վասիլիվնան հրամայեց շուտով նաւակը ուղղել դէպի լճակի միւս ծայրը: Բայց նախ քան նաւակը մօտեցել էր ափին, Ուվար Իվանովիչին մի անգամ էլ աջողուեց զարմացնել իր ծանօթներին. նկատելով, որ անտառի մի կողմում արձագանքը մի առանձին պարզութեամբ էր կրկնում իւրաքանչիւր ձայնը, նա յանկարծ սկսեց լորի պէս կանչել: Սկզբում ամենքը վեր թըռան, բայց իսկոյն զգացին մի ճշմարիտ բաւականութիւն, մանաւանդ որ Ուվար Իվանովիչը ճիշտ լորի պէս էր կանչում: Այդ բանը նրան խրախուսեց և նա փորձեց մլաւել. բայց մլաւոցը այնքան լաւ չէր դուրս գալիս. նա մի անգամ էլ լորի պէս կանչեց, նայեց ամենքին և լռեց: Շուրթերը վրայ ընկաւ որ համբուրէ սրան, նա դէն հրեց Շուրթերին: Այդ բոլորին նաւակը մօտեցաւ ափին և ամբողջ ընկերութիւնը ափ իջաւ:

Մինչ այս մինչ այն կառապանը լաքէի և աղախնու հետ բերան կողովները կառքից և ճաշ պատրաստեցին խոտի վրայ, հինաւուրց լորենիների տակ: Ամենքը նստեցին տարածած սրփոցի շուրջը և սկսեցին ուտել պաշտեռը և ուրիշ խորտիկները: Ամենքը շատ լաւ ախորժակ ունէին, իսկ Աննա Վասիլիվնան մի գլուխ հիւրասիրում էր և թախանձում էր իր հիւրերին, որ սուկի շատ ուտեն. նա հաւատացնում էր, որ բաց օդում զաշատ առողջարար է: Այս տեսակ խօսքերով նա զիմեց և Ուվար Իվանովիչին: «Միամիտ մտացէք», փնթփնթաց նա լցրած բերանով: «Ի՞նչ հիանալի օր է տուել Աստուած», կրկնում էր անգաղար Աննա Վասիլիվնան: Նրան ճանաչել չէր կարելի. նա կարծես քսան տարով ջահելացել էր: Բերսենեվը այդ բանը յայտնեց նրան: «Այն, այո, պատասխանեց նա. ես էլ, մի ժամանակ, այնպէս էի որ... տանից ինձ չէին դուրս գցի»: Շուրթերը ընկերացաւ Զօեային և անգաղար գինի էր ածում նրա

համար. Զօեան հրաժարում էր, Շուրթերը նրան հիւրասիրում էր և վերջացնում էր նրանով, որ ինքն էր խմում բաժակը և յետոյ էլի հիւրասիրում էր Զօեային, նա նոյնպէս հաւատացնում էր Զօեային թէ կամենում է խոնարհեցնել իր զլուխը նրա ծնկների վրայ. Զօեան ոչ մի կերպ չէր ուզում թոյլ տալ նրան «այդքան մեծ ազատութիւն»: Ելնան ամենքից լուրջ էր երեւում, բայց նրա սրտում մի այնպիսի հրաշալի հանգստութիւն էր տիրում, որի նմանը նա վաղուց չէր զգացել: Նա իրան զգում էր անսահման բարի, և ցանկանում էր ունենալ իր մօտ ոչ միայն ինսարովին, այլ և Բերսենովին... Անդրէյ Պետրովիչը աղօտ կերպով հասկանում էր թէ ինչ է դա նշանակում և ծածուկ հառաչում էր:

Ժամերը թռչում էին. երեկոն մօտենում էր: Աննա Վասիլիվնան յանկարծ սկսեց անհանգստանալ. «Ախ, Աստուած, որքան ուշ է այժմ», ասաց նա: «Կերանք, խմեցինք ժամանակ և վերջացնել»: Նա դէս ու դէն ընկաւ, և ամենքն էլ դէս ու գէն ընկան, վեր կացան ու գնացին դէպի ամրոցը, ուր գտնւում էին կառքերը: Անցնելով լճակների մօտով, ամենքը կանգ առան, որ վերջին անգամ զմայլուեն Յարիցինոի տեսքով: Ամեն տեղ այրւում էին իրիկնապահի պայծառ գոյները. երկինքը կարմրած, ոսկի տերեւները ծփալով փայլում էին, յուզուած, վեր կացած քամուց. հեռաւոր ջրերը հալում օսկու պէս էին հոսում, ծառերի մութ կանաչներից խիտ կերպով զանազանւում էին կարմրագոյն աշտարակները և հովանոցները, որոնք այդու այս ու այն կողմերում էին ցրուած: «Մնաս բարեւ, Յարիցինո, չնէք մոռանայ մենք այսօրուայ ճանապարհորդութիւնը», արտասանեց Աննա Վասիլիվնան... Բայց այդ վայրկեանին, կարծես թէ վերջին խօսքերը հաստատելու համար, տեղի ունեցաւ մի օտարոտի պատահար, որը ճիշտ որ այնքան հեշտ չէր լինի մոռանալ:

Ահա ինչ էր դա. դեռ չէր վերջացրել Աննա Վասիլիվնան իր հրաժեշտի ողջոյնը, որ ուղարկում էր Յարիցինոին, երբ յանկարծ, մի քանի քայլ հեռու նրանից, սիրիզի բարձր թփի տնում, լսուեցին անկարգ բացականչութիւններ, քրքրջոց և աղաղակներ—և գզգզուած աղամարդկանց մի ամբողջ խումբ, երգի այն իսկ սիրողների խումբը, որոնք այնքան աշխոյժով ծափահարել էին Զօեային, դուրս թափուեց ճանապարհը: Պաւլոն սիրողները խմիչքից սաստիկ տաքացած էին երեւում: Տեսնելով կանանց, նրանք կանգ առան, բայց նրանցից մէկը, որ ունէր տհազին հասակ, եզան պարանոց և եզան բորբոքուած աչքեր, բաժանուեց ընկերներից և անհնորդ կերպով գլուխ տա-

լով ու քայլելիս երեւալով, մօտեցաւ երկիւղից քարացած Աննա Վասիլեւնային:

— Բժնո՞ւր, մաղամ, խօսեց նա խռպոտ ձայնով, — Ինչպէս է ձեր առողջութիւնը:

Աննա Վասիլեւնայն յետ ու յետ գնաց:

— Ինչո՞ւ դուք, շարունակեց վիթխարին մի վատ ուսերէնով, — չը կամեցաք երգել bis, երբ մեր ընկերները կանչում էին bis, բրավօ, ֆօրօ...

— Այո, այո, ինչո՞ւ չէիք երգում, լսուեց նրա ընկերների շարքում:

Ինսարովը ուղեց առաջ քայլել, բայց Շուբինը կանգնեցրեց նրան և ինքը կանգնեց գերմանացու և Աննա Վասիլեւնայի մէջ տեղը:

— Թոյլ տուէ՛ք, սկսեց նա, — յարգելի անձանօթ, արտայայտել ձեզ այն անկեղծ զարմանքը, որի մէջ դուք գցում էք մեզ ամենքիս ձեր արարմունքներով: Դուք, որքան ես կարող եմ դատել, պատկանում էք կովկասեան ցեղի սաքսօնական ճիւղին. հետևաբար մենք պէտք է ենթադրենք որ դուք ծանօթ էք աշխարհիկ օրինաւորութեան, և սակայն խօսում էք մի տիկնոջ հետ, որին դուք չէք եղել ներկայացրուած: Հաւատացէ՛ք, մի ուրիշ ժամանակ ես, մանաւանդ, շատ ուրախ կը լինէի մօտենալ ձեզ, որովհետև նկատում եմ ձեր մէջ մասնների այնպիսի գերբնական զարգացում biceps, triceps և deltoïdaeus, որ, ինչպէս քանդակագործ, մի իսկական երջանկութիւն կը համարէի ընդօրինակել ձեզ. բայց այս անգամ մեզ հանգիստ թողէ՛ք:

«Յարգելի անձանօթը» լսեց Շուբինի ամբողջ ճառը, արհամարհանքով գլուխը դէպի մի կողմը թեքած և ձեռքերը կողքերին դրած:

— Ես ոչինչ չեմ հասկանում թէ ինչ էք դուք ասում, խօսեց նա վերջապէս: Դուք գուցէ կարծում էք թէ ես կօշկակար եմ կամ ժամագործ: Ի՞նչ... Ես օֆիցեր եմ, ես աստիճանաւոր եմ, հա՛:

— Ես չեմ էլ կասկածում այդ մասին, սկսել էր Շուբինը...

— Իսկ ես ահա ինչ եմ ասում, շարունակեց անձանօթը, հեռացնելով նրան իր ուժեղ ձեռքով, ինչպէս մի ճիւղ, ճանապարհից. — ես ասում եմ. ինչո՞ւ դուք չերգեցիք bis, երբ մենք կանչեցինք bis: Իսկ այժմ ես այս ժամին, այս բոլորին կը հեռանամ, միայն հարկաւոր է, որ այս օրիորդը, ոչ թէ այս տիկինը, ոչ, սա հարկաւոր չէ, այլ սա կամ սա (նա ցոյց տուեց Ելենային և Զօեային) տայ ինձ einen Kuss, ինչպէս մենք ասում ենք գերմաներէն, պաշիկ, այո, ի՞նչ կայ, դա ոչինչ բան է:

— Ոչինչ է, einen Kuss, դա ոչինչ է, նորից լսուեց ընկերների շարքում: — Jh! der Sakramenter! ասաց, ծիծաղից խեղդուելով, մի արդէն բոլորովին փցնած գերմանացի:

Զօեան բռնեց ինսարովի ձեռքից, բայց նա դուրս պրծաւ նրա ձեռքից և ուղիղ կանգնեց բարձրահասակ լրբի դիմաց:

— Հաճեցէ՛ք հեռանալ այստեղից, ասաց նա նրան մի ցած, բայց խիստ ձայնով:

Գերմանացին ծանր կերպով քրքջաց: — Ի՞նչպէս հեռանալ: Ա՛յ, ես սիրում եմ այս: Մի՞թէ ես էլ չեմ կարող քէֆ անել: Ի՞նչպէս թէ հեռանալ, ինչո՞ւ հեռանալ:

— Այն պատճառով, որ դուք յանդգնեցիք անհանգստացնել տիկնոջը, ասաց ինսարովը և յանկարծ սփրթնեց. — այն պատճառով որ դուք հարբած էք:

— Ի՞նչպէս. ես հարբած եմ: Լսում է՛ք: Hören Sie das Herr Provisor? Ես օֆիցեր եմ, իսկ նա համարձակուում է... Այժմ ես պահանջում եմ Satisfaction! Einen Kuss will ich! (Ես ուզում եմ մի պաշ):

— Եթէ դուք էլի մի քայլ կ'անէք, սկսեց ինսարովը...

— Հա՛, Յետոյ ի՞նչ:

— Ես ձեզ ջուրը կը գցեմ:

— Զու՛րը, Herr Je! Միայն այդ: Է՛յ, տեսնենք, շատ հետաքրքրական է, թէ ինչպէս ջուրը կը գցէք...

Պարոն օֆիցերը բարձրացրեց ձեռքերը և դէպի առաջ թեքուեց, բայց յանկարծ մի անսովոր բան տեղի ունեցաւ. նա տնքաց, նրա ահագին իրանը երերաց, բարձրացաւ գետնից, ոտները շարժուեցին օդի մէջ և դեռ կանայք չէին կարողացել ճշար, դեռ ոչ ոք չէր հասկացել թէ ինչպէս պատահեց այդ բանը, պարոն օֆիցերը իր ամբողջ մարմնով, մի ծանր ճգփիւնով թրքմփաց լճակի մէջ և իսկոյն անյայտացաւ ալեկոծուած ջրի տակ:

— Ա՛յ, միաբան ճշացին կանայք:

— Mein Gott! — լսուեց միւս կողմից:

Անցաւ մի րոպէ... և կողոր դուրսը, որին ամեն կողմից կպել էին թաց մազերը, երեւան եկաւ ջրի վրայ. նա, այդ գլուխը, պղպղակներ էր արձակում, երկու ձեռքեր ջրածգարար շարժում էին նրա շրթունքների մօտ...

— Ես կը խեղդուի, աղատեցէ՛ք նրան, աղատեցէ՛ք, կանչեց Աննա Վասիլեւնայն ինսարովին, որ կանգնած էր ափին, ոտները միմեանցից հեռու դրած և խոր չնչում էր:

— Դուրս կը գայ, խօսեց նա մի արհամարհական և անխիղճ անփութութեամբ: — Գնանք, աւելացրեց նա, բռնելով Աննա Վասիլեւնայի ձեռքը, — գնանք, Ուվար Իվանովիչ, Ելենա

Նիկողայի մեծը:—Ա... ա... օ... օ... լսուեց այդ վայրկեանին
դժբախտ գերմանացու հեծեծանքը. նա արդէն կարողացել էր
բռնել ափում բուսած եղեգնից:

Ամենքը գնացին ինսարովի ետեից և ամենքը պիտի անց-
նէին քէֆ անողների ընկերութեան մօտով: Բայց զրկուելով
իրանց գլխից, քէֆ անողները հանդարտուել էին և մի խօսք
անգամ չառաջին. միայն մէկը, նրանցից ամենաքաջը, փնփրն-
թաց, թափահարելով գլուխը. «Բայց այդ... այդ Աստուած գի-
տէ թէ... դրանից յետոյ». իսկ միւսը մինչև իսկ վերցրեց զըլ-
խարկը: Ինսարովը նրանց շատ ահարկու էր երեւում. և դա ա-
ռանց պատճառի չէր. մի ինչ որ չար, ինչ որ վտանգաւոր բան
էր երեւան եկել նրա դէմքի վրայ: Գերմանացիները շտապե-
ցին դուրս հանել ջրից իրանց ընկերին և նա, հէնց որ կանգ-
նեց պինդ հողի վրայ, սկսեց արտասուելից հայհոյել և բղա-
ւել այդ «ուռ սրիկաների» ետեից, թէ ինքը պիտի գանգատ-
ուի, թէ կը գնայ նոյն իսկ նորին գերագանցութիւն կոմս
Փօն-Կիզերիցի մօտ...

Բայց «ուռ սրիկաները» ուշադրութիւն չէին դարձնում
նրա աղաղակների վրայ և որքան կարելի է շտապով գնում էին
դէպի ամրոցը: Ամենքը լուռ էին, քանի որ այդու մէջ էին
գնում, միայն Աննա Վասիլեւիան թեթեւ կերպով ակն էր քա-
շում: Բայց ահա նրանք մօտեցան կառքերին, կանգ առան. և մի
անգուսպ, անընդհատ ծիծաղ բարձրացաւ նրանց մէջ, ինչպէս
Հոմերոսի երկնաքնակների մէջ: Առաջինը խելագարի պէս սուր
կերպով ծիծաղել սկսեց Շուքինը, նրա հետեւեց Բերսենիվը,
յետոյ Զօեան կէկչաց. Աննա Վասիլեւիան էլ յանկարծ ծիծաղից
թուլացաւ, նոյն իսկ Ելենան էլ չը կարողացաւ չը ժպտալ,
նոյն իսկ Ինսարովն էլ ի վերջոյ չը դիմացաւ: Բայց ամենից
բարձր, ամենից երկար և ամենից թունդ քրքում էր Ուվար
Իվանովիչը. նա քրքում էր այնքան, որ կողերը ծակում էին,
որ փռնում էր, մինչև խեղդուելու աստիճանին էր հասնում:
Փոքր ինչ հանդարտուում էր, բայց էլի սկսում էր արտասուե-
ների միջով. «Ես էլ... ասում եմ... այս ինչ թրխկաց... իսկ
դա... նա էր... տափակած»: Եւ այս վերջին, ջղաձգաբար դուրս
մղուած, խօսքի հետ քրքողի մի նոր պայթիւն ցնցում էր նրա
ամբողջ կազմուածքը: Զօեան աւելի ևս զրգում էր նրան:
«Ես, ասում էր նա, տեսնում եմ, ոտները օդի մէջ»...—Այո,
այո, նրա խօսքը խից Ուվար Իվանովիչը,—ոտները, ոտները...
մէկ էլ թրճմի... տափակած:—Եւ ինչպէս պարոնը արաւ այդ
բանը, չէ որ գերմանացին նրանից երեք անգամ մեծ էր»,
հարցրեց Զօեան:—Ես ձեզ կը զեկուցանեմ, պատասխանեց,

աչքերը սրբելով Ուվար Իվանովիչը,—ես տեսայ. մի ձեռքով
բռնեց նրա գոտկատեղից, ոտը դէմ տուեց և այնպէս թրմիա-
ցրեց: Ես էլ լսում եմ. ինչ բան է սա... իսկ այդ նա է... տա-
փակած...

Կառքերը վաղուց արդէն գնում էին, ծարիցիւնօի ամրոցը
ծածկուել էր հեռուում, իսկ Ուվար Իվանովիչը չէր կարողանում
հանդստանալ: Շուքինը, որ էլի նրա հետ էր նստած կառքի
մէջ, վերջապէս ամաչացրեց նրան:

Իսկ Ինսարովը ամաչում էր: Նա նստած էր կառքի մէջ
Ելենայի դիմաց (կառապանի մօտ նստել էր Բերսենիվը) և լուռ
էր. Ելենան էլ լուռ էր: Ինսարովը կարծում էր թէ Ելենան նը-
րան դատապարտում է. բայց Ելենան չէր դատապարտում նրան:
Առաջին րոպէին նա շատ վախեց. յետոյ նրան ապշեցրեց Ին-
սարովի դէմքի արտայայտութիւնը. իսկ դրանից յետոյ նա շա-
րունակ խորհրդածութիւններ էր անում: Բոլորովին պարզ չէր
նրա համար թէ ինչի մասին էին իր խորհրդածութիւնները: Օր-
ուայ ընթացքում նրա մէջ կազմուած զգացմունքը անյայտա-
ցել էր. այդ նա հասկանում էր. բայց այդ զգացմունքը փոխ-
ուել էր մի ուրիշ զգացմունքի, և այս բանը նա առ այժմ չէր
հասկանում: Partie de plaisir-ը չսովորանց երկար շարունակ-
ուեց. երկուսն անսկաւորի կերպով գիշեր դարձաւ: Կառքը ա-
րագ գնում էր կամ հասունացող արտերի արանքով, ուր օդը
հեղձուկ էր և հոտաւէտ, հացի հոտն էր բերում, կամ թէ լայն
թարգաղեալների երկարութեամբ, սրանց թարմութիւնը թեթեւ
ալիքների պէս խփում էր դէմքին: Երկրի ծայրերը կարծես
ծխում էին: Վերջապէս դուրս եկաւ աղօտ և կարմիր լուսինը:
Աննա Վասիլեւիան ննջում էր. Զօեան գլուխը հանեց պատու-
հանից և նայում էր ճանապարհին: Ելենան վերջապէս յիշեց որ
մի ժամից աւել է ինչ չէ խօսել Ինսարովի հետ: Նա մի աննշան
հարց տուեց նրան. Ինսարովը իսկոյն ուրախութեամբ պատաս-
խանեց նրան: Օդի մէջ սկսեցին տարածուել ինչ-որ անորոշ
հնչիւններ, կարծես, հեռուում խօսում էին հաղարաւոր ձայներ:
Մոսկուան էր, որ գալիս էր նրանց առաջը: Առջևում պսպղա-
ցին փոքրիկ իրակներ. դրանց թիւը գնալով աւելանում էր.
վերջապէս, անիւների տակ ձայն հանեցին քարերը: Աննա
Վասիլեւիան զարթնեց. ամենքը խօսեցին կառքի մէջ, թէն ոչ
դե այլ ևս չէր կարող լսել թէ խօսքը ինչի մասին է, այնքան
սաստիկ էր սրտոտում փողոցի սալալատակը երկու կառքերի և
ձիաների երեսուն երկու ոտների տակ: Երկար և տաղտկալի
թուաց ճանապարհորդութիւնը Մոսկուայից Կուլնցովօ. ամենքը
քնած էին կամ լուռ, սեղմելով իրանց գլուխները զանազան

անկիւններէ. միայն Նլինան չէր փակում աչքերը. նա չէր հեռացնում իր հայեացքը ինսարօլի մուրթ պատկերից: Շուրթին լրայ թախիժ էր իջել. թեթե քամին փչում էր նրա աչքերին և գրգռում էր նրան. նա փաթաթում էր վերարկուի օձիքի մէջ և քիչ էր մնում որ լաց լինի: Ուստի ի վանօլիչը չէնքով չնորհքով խռմփացնում էր, աջ ու ձախ օրօրուելով: Կառքերը կանգ առան վերջապէս. երկու լաքէյներ հանեցին Աննա վասիլիւնային կառքից. տիկինը բոլորովին քայքայուել էր և հրաժեշտի ողջոյն տալով իր ուղեկիցներին, յայտարարեց թէ ինքը ողջ է, մեռած է. ուղեկիցները սկսեցին շնորհակալութիւն յայտնել նրան, իսկ նա միայն կրկնեց. «ողջ չեմ, մեռած եմ»: Նլինան առաջին անգամ սեղմեց ինսարօլի ձեռքը և երկար ժամանակ նստած էր պատուհանի տակ, չորերը չէր հանում. իսկ Շուրթինը ժամանակ գտաւ շինջալու գնացող Բերսենեվի ականջում:

— Ի՞նչպէս ասեա թէ հերոս չէ. հարեած գերմանացիներին ջուրն է գցում...

— Իսկ դու այդ էլ չարիր, պատասխանեց Բերսենեվը և գնաց տուն ինսարօլի հետ:

Արշալոյսը արդէն բացւում էր, երբ երկու բարեկամները վերադարձան իրանց բնակարանը: Արեգակը դեռ չէր երեւում, բայց արդէն առաւօտեան ցուրտը եկաւ անցաւ, ալիոր ցողը ծածկեց խոտերը և առաջին արտուտիկները հնչեցնում էին իրանց ձայնը բարձր, բարձր մի տեղ, օդային կիսամութ մի անդունդի մէջ, որտեղից, միայնակ աչքի պէս, նայում էր խոչոր, վերջին աստղը:

XVI

Ինսարօլի հետ ծանօթանալուց շատ չանցած՝ Նլինան սկսեց (հինգերորդ թէ վեցերորդ անգամը) իր յիշատակարանը: Ահա կտորներ այդ յիշատակարանից.

Յուլիա... Անդրէյ Պետրօվիչը ինձ համար գրքեր է բերում, բայց ես նրանց կարգալ չեմ կարողանում: Խոստովանել նրան այս բանը—խղճահարւում եմ. վերադարձնել գրքերը, սուտ խօսել, ասել թէ կարգացել եմ—չեմ ուզում: Ինձ թւում է թէ այս բանը նրան կը վշտացնէ: Նա ինձ հսկում է ամեն բանի մէջ: Նա, կարծեմ, ինձ շատ մօտ է: Շատ լաւ մարդ է Անդրէյ Պետրօվիչը:

... Ի՞նչ եմ ես ուզում: Ինչից է որ իմ սրտի մէջ այնպիսի ծանրութիւն, թախիժ եմ զգում: Ինչու ես նախանձով եմ

նայում թուշող թեւաւորներին: Թւում է թէ ես էլ կը թռչի նրանց հետ, կը թռչի—ո՛ր, չը գիտեմ, միայն հեռու այստեղից: Եւ միթէ մեղք չէ այս ցանկութիւնը: Ես այստեղ մայր, հայր, ընտանիք ունեմ: Միթէ ես նրանց չեմ սիրում: Ոչ, ես չեմ սիրում նրանց այնպէս, ինչպէս կ'ուզէի սերել: Ինձ համար սարսափելի է արտասանել այս բանը, բայց սա ճշմարտութիւն է: Գուցէ ես շատ մեղաւոր եմ. գուցէ հէնց դրանից է որ ինձ համար հանգստութիւն չը կայ: Մի ինչ որ ձեռք ընկած է ինձ վրայ և ճնշում է ինձ: Կ'ասես թէ բանտում եմ ես և ահա իսկոյն ինձ վրայ կը թափուեն պատերը: Ինչո՞ւ ուրիշները այս մի և նոյնը չեն զգում: Ուրիշ ո՞ւմ պիտի սիրեմ ես, եթէ սառն եմ դէպի մերոնց: Երևի, հայրիկը ճշմարիտ է. նա յանդիմանում է ինձ թէ ես միայն չներին և կատուններին եմ սիրում: Պէտք է այս մասին մտածել: Ես քիչ եմ աղօթում. պէտք է աղօթել... Եւ սակայն, թւում է թէ ես կարող էի սիրել:

... Ես էլի քաշւում եմ, երբ պարոն Ինսարօլի հետ եմ լինում: Չը գիտեմ ինչիցն է սա. ես, կարծեմ, շատ ջանել չեմ, իսկ նա այնքան պարզ և բարի մարդ է: Երբեմն նրա դէմքը շատ լուրջ է լինում: Երևում է որ նրա բանն ու գործը մե՛ք չենք: Ես այս զգում եմ, և ինձ համար կարծես թէ ամօթ է խլել նրա ժամանակը: Անդրէյ Պետրօվիչը—ուրիշ բան է: Ես պատրաստ եմ շատախօսել նրա հետ թէկուզ մի ամբողջ օր: Բայց նա էլ ինձ հետ մի գլուխ ինսարօլի մասին է խօսում: Եւ ի՞նչ սարսափելի մանրամասնութիւններ: Ես այս դիչեր երազում տեսայ նրան խէնջարը ձեռքին: Եւ որպէս թէ նա ասում էր ինձ. «Ես քեզ էլ կը սպանեմ, ինձ էլ: Ի՞նչ յիմարութիւններ:

... Օ՛հ, եթէ մէկն ինձ ասէր թէ ահա ինչ պիտի անես դու: Լինել բարի—սա քիչ է. անել բարութիւն... այո՛ւ. սա գըլ-խաւորն է կեանքի մէջ: Բայց ինչպէս բարութիւն անել: Ա՛հ, եթէ ես կարողանայի իմ տէրը լինել: Չեմ հասկանում թէ ինչու ես այսքան յաճախ եմ մտածում պարոն Ինսարօլի մասին: Երբ նա գալիս է, նստում է և լսում է ուշադրութեամբ, իսկ ինքը ջանք չէ անում, դէս ու դէն չէ ընկնում, ես նայում եմ նրան և ինձ համար այդ ախորժիկի է—բայց այսքանը միայն. իսկ երբ նա գնում է, ես շարունակ յիշում եմ նրա խօսքերը, նեղանում եմ ինձ վրայ և նոյն իսկ յուզւում եմ... Ինքս էլ չը գիտեմ թէ ինչու: (Նա վատ է խօսում ֆրանսերէն, բայց այդ բանից չէ ամաչում—սա ինձ դուր է գալիս): Սակայն կայ այն բանը, որ ես միշտ շատ եմ մտածում նոր անձերի մասին: Նրա հետ խօսելիս ես յանկարծ յիշելի մեր մտաւնապետ վասիլիին,

որ մի այրուող խրճիթից դուրս հանեց ոտներից դուրս մի ծե-
րունու, իսկ ինքը քիչ մնաց որ զոհուի հրդեհին: Հայրիկս նրան
կտրիճ անուանեց, մայրիկս հինգ ուղբի տուեց նրան, իսկ ես
ուզում էի նրա ոտներն ընկնեմ: Նա էլ պարզ, նոյն իսկ
յիմար գէմը ունէր, և յետոյ հարբեցող դարձաւ:

... Ես այսօր մի գրգռուած մի մուրացիկ կնոջ, իսկ նա
ինձ ասաց. ինչո՞ւ դու այդքան տխուր ես: Ես իսկի չէի էլ
կարծում թէ իմ տեսքը տխրալի է: Կարծում եմ որ դա նրա-
նից է, որ ես մենակ եմ, միշտ մենակ իմ ամբողջ բարութեան,
իմ ամբողջ շարութեան հետ: Չը կայ մէկը, որին ձեռք մեկնես:
Ով մօտենում է ինձ, նա հարկաւոր չէ. իսկ ում ես եմ ուզում,
նա անցնում է իմ մօտով:

... Ես գիտեմ, ինչ է եկել ինձ այսօր. իմ գլուխը չիօթ-
ւում է, ես պատրաստ եմ ծունկ չոքել և խնդրել, աղաչել, որ
ինձ խնայեն: Չը գիտեմ ով է և ինչպէս, բայց ինձ կարծես
սպանում են և ես իմ մէջ աղաղակում եմ և վրդովում. ես
լալիս եմ և չեմ կարող լսել... Տէր Աստուած, Տէր Աստուած.
զսպիր իմ մէջ այս բուռն ձգտումները: Դու միայն կարող ես
այդ, մնացածը անգոր է. ոչ իմ ջնջին ողորմութիւնները, ոչ
զբաղմունքները, ոչինչ, ոչինչ, ոչինչ չէ կարող ինձ օգնել: Ա-
ղախին կը մտնէի մի տեղ, ճշմարիտ. այդպէս թեթեւութիւն
կը զգայի:

Ինչի՞ս է ջահէլութիւնը, ինչո՞ւ եմ ապրում, ինչո՞ւ հոգի
ունեմ, այս բոլորը ինչո՞ւ համար է:

... Ինսարօվը, պարոն Ինսարօվը,—ես, ճշմարիտ, չը գի-
տեմ ինչպէս գրեմ,—չարունակում է գրաւել ինձ: Ես ուզում
եմ իմանալ թէ ինչ կայ նրա հոգու մէջ: Նա, կարծեմ, այն-
քան բաց է, այնքան մատչելի, իսկ ես ոչինչ չեմ տեսնում:
Երբեմն նա նայում է ինձ մի տեսակ փորձիչ հայեացքով... Թէ
սա միայն իմ երեւակայութիւնն է: Պօլը ինձ շարունակ ջըզ-
րայնում է—ես բարկացած եմ Պօլի վրայ: Ի՞նչ է նրան հար-
կաւոր: Նա սիրահարուած է ինձ վրայ... բայց ինձ հարկաւոր
չէ նրա սէրը: Նա Զօեայի վրայ էլ է սիրահարուած: Ես անար-
գար եմ նրա վերաբերմամբ. նա ինձ երէկ ասաց թէ ես չեմ
կարողանում լինել անարգար կիսով չափ... սա ճիշտ է: Սա
չափ վատ է:

Ահ, ես զգում եմ, որ մարդուն հարկաւոր է անբախտու-
թիւն, կամ աղքատութիւն կամ հիւանդութիւն, թէ չէ հպար-
տութեամբ կը մոռանաս չափ ու սահման:

... Ինչո՞ւ Անդրէյ Պետրովիչը պատմեց ինձ այսօր այդ եր-
կու բօլզարների մասին: Նա կարծես գիտմամբ պատմեց ինձ:

Ի՞նչ բան ունեմ ես պարոն Ինսարօվի հետ: Ես բարկացած եմ
Անդրէյ Պետրովիչի վրայ:

... Գրիչ եմ վերցնում և չը գիտեմ ինչպէս սկսել: Որքան
անսպասելի կերպով նա այսօր խօսք սկսեց ինձ հետ այդու-
մ: Որքան նա քաղցր էր և դիւրամտահ: Ի՞նչպէս այս բանը շուտ
կատարուեց: Կարծես մենք հին, հին բարեկամներ ենք և միայն
այժմ ճանաչեցինք իրար: Ի՞նչպէս էր որ ես մինչև այսօր չը
կարողացայ ճանաչել նրան: Որքան նա այժմ մօտ է ինձ: Եւ
ահա ինչն է զարմանալին. ես այժմ ունիւմ եմ հանգիստ
դարձայ: Ծիծաղելի է. երէկ ես բարկանում էի Անդրէյ Պետրո-
վիչի վրայ, նրա վրայ, ես նոյն իսկ անուանեցի նրան պարոն
Ինսարօվ, իսկ այսօր... Ահա, վերջապէս, ճշմարտախօս մարդը.
ահա ում կարելի է վստահանալ: Սա սուտ չէ խօսում. առա-
ջին մարդն է, որին ես հանգիստում եմ, որ սուտ չէ խօսում.
բոլոր մնացածները սուտ են խօսում, ամեն ինչ ստախօս է:
Անդրէյ Պետրովիչ, սիրելի, բարի, ինչո՞ւ համար եմ ես ձեզ
վերաւորում: Ո՛չ, Անդրէյ Պետրովիչը, գուցէ, աւելի գիտուն է
նրանից, գուցէ նոյն իսկ աւելի խելօք է... Բայց, ես չը գի-
տեմ, նա նրա առաջ այնքան փոքրիկ է: Երբ այն մեկը խօսում
է իր հայրենիքի մասին, նա մեծանում է, մեծանում, և նրա
գէմքը սիրունանում է, և նրա ձայնը պողպատի պէս է և չը
կայ, կարծեմ, աշխարհում մի այնպիսի մարդ, որի առաջ նա
խոնարհեցնէր իր աչքերը: Եւ նա միայն չէ խօսում—նա գոր-
ծել է և պիտի գործէ: Ես նրան հարց ու փորձ կ'անեմ... Ի՞նչ-
պէս նա յանկարծ շուտ եկաւ գէպի ինձ և ժպտաց իմ երե-
սին... Միայն եղբայրներն են այսպէս ժպտում: Ահ, որքան
եւ դո՛ւ եմ: Երբ նա առաջին անգամ եկաւ մեզ մօտ, ես բոլոր-
ովին չէի կարող կարծել թէ մենք այսպէս շատ կը մօտենանք
իրար: Իսկ այժմ ինձ մինչև անգամ դուր է գալիս, որ ես ա-
ռաջին անգամ անտարբեր մնացի... Անտարբեր: Միթէ ես
այժմ անտարբեր չեմ:

... Վաղուց ես չեմ զգացել այսպիսի ներքին հանգստու-
թիւն: Իմ մէջ մի այնպիսի հանդարտութիւն է, այնպիսի հան-
դարտութիւն: Գրեւու բան էլ չունեմ: Ես նրան յաճախ եմ
տեսնում, այսքանը բաւական է: Էլ ի՞նչ գրեմ:

... Պօլը փակուել է. Անդրէյ Պետրովիչը սկսել է քիչ
գալ... խեղճ, ինձ թւում է թէ նա... Բայց այդ չէ կարող լի-
նել: Ես սիրում եմ խօսել Անդրէյ Պետրովիչի հետ. երբեք մի
խօսք չէ լինում իմ մասին, միշտ խօսում ենք մի որ և է խե-
լօք, օգտակար բանի մասին: Շուրթին պէս չէ նա: Շուրթներ
պճնուած է ինչպէս թիթեռնիկ և դմայւում է իր պճրանքով:

ևս չափազանց սառն և անսիրոյթ կերպով եմ վարւում։ Շուրժինի հետ։ Իսկ ես բոլորովին մոռացել եմ Պօլինա կը տեսնեմ նրան, կ'աշխատեմ մեղքը քաւել։ Այժմ իմ բանն ու գործը նա չէ... և ոչ որ էլ չէ այս աշխարհում։ Անգրէյ Պետրովիչը խօսում էր ինձ հետ մի տեսակ անխոսանքով։ Ի՞նչ է նշանակում այս բոլորը։ Ինչո՞ւ այսքան մուտ իմ շուրժը և իմ մէջ։ Ինձ թւում է, թէ շուրժս և իմ մէջ մի էնչ որ խորհրդաւոր բան է կատարւում, թէ պէտք է մի խօսք գտնել...

... Ես չը քնեցի գիշերը, գլուխս ցաւում է: Ինչո՞ւ գրեւ: Նա այսօր այնքան չուտ դնաց, իսկ ես ուզում էի խօսել նրա հետ... Նա կարծես խուսափում է ինձանից: Այո, նա խոյս է տալիս ինձանից:

... Խօսքը գտնուած է, լոյսը լուսաւորեց ինձ: Աստուան
խղճա ինձ... Ես սիրահարուան՝ եմ...

XVII

Այն իսկ օրը, երբ Ելենան գրում էր այս վերջին, ճակատագրական խօսքը իր յիշատակարանի մէջ, Խնսարօլը նստած էր Բերսեննիվի մօտ սենեակում, իսկ Բերսեննիվը կանգնած էր նրա առջև և իր գէմբլ՝ վրայ արտայայտում էր մի տարակուսանք։ Խնսարօլը նոր էր յայտնել նրան թէ մտադիր է միւս օրը տեղափոխուել Մոսկուա։

—Ի՞նչ էք ասում,—բացականչեց Բերսենսիվը,—այժմ ամենասիրուն ժամանակն է զալիս: Ի՞նչ պիտի անէք դուք Մոսկովայում: Այդ ի՞նչ յանկարծակի վճիռ է: Գուցէ դուք սրե՛տեղեկութիւն էք ստացել:

—Ես ոչինչ տեղեկութիւն չեմ ստացել, պատասխանեց ինսարօքը—Բայց մի քանի հանգամանքներ կշռադատուելով, ես չեմ կարող մնալ այստեղ:

—Այսքան ինչպէս կարելի է այդ...

—Անդրէյ Պետրովիչ, ասաց Իսաարովը,—բարի եղէք, մի ստիպէք, ինչդոռւմ եմ ինձ համար էլ ծանր է ձեզանից հեռանալը, բայց ուրիշ կերպ անել չէ կարելի։

Բերսենեմիք ուշադրութեամբ նայեց նրան

—Գրտեմ, խօսեց նա վերջապէս,— ձեզ համոզել չի լինի։
Ուրեմն, փճուած գործ է։

—Կատարե՛լապէս վճռուած, պատասխանեց ինսարօքը,
 փեր կացաւ և հեռացաւ:

Բերսենեկը ման եկաւ սենեակում, վերցրեց զլսարկը և
գնաց Ստախովների մօտ:

— Դուք ինձ մի բան ունիք հաղորդելու, ասաց նրան Ե-
լիման, երբ նրանք միմեանից փնային:

—Այո՛. բայց ի՞նչպէս գլխի ընկաք:

—Այդ միևնույն է: Ասացէք, ի՞նչ կայ:

Բերանենովը յայտնեց նրան ինսարովի վճիռը:

Եկնան գունատուեց:

—Ի՞նչ է դա նշանակում, արտասանեց նա գլուարու-
թեամբ:

— Դուք գիտե՞ք, ասաց Բերսեննիվը, — որ Դմիտրի Նիկա-
նոօրովիչը չէ սիրում հաշիւ տալ իր վարձուհիներին մասին:
Բայց ես կարծում եմ... Նստենք, Ելենա Նիկոլաևիչա, դուք
բոլորովին առողջ չե՞ք երևում... Ես կարծեմ կարող եմ գլխի
ընկնել թէ իսկապէս ինչն է այդ յանկարծակի հեռանալու
պատճառը:

պատճառը:
— Ինչ, ինչ պատճառ է, կրկնեց Ելենան, պինդ սեղմե-
լով, ինքն էլ այդ չը նկատելով, Բերսենկովի ձեռքը իր
ձեռքի մէջ:

ձեռքի մէջ:
—Այ ասեմ ձեզ, սկսեց Բերսենսովը մի թախծալի ժպիտով, — Խնչպէս կարելի է այդ բացատրել: Ինձ պէտք է վերադառնալ այս տարուայ գարնան, այն ժամանակին, երբ ես մօտիկ ծանօթացայ Ինսարովի հետ: Ես այն ժամանակ պատահեցի նրա հետ մի ազգականի տանը. այդ ազգականը ունէր մի շատ սիրունատես աղջիկ: Ինձ թուաց թէ Ինսարովը անտարբեր չէ դէպի աղջիկը, և ես այս բանը յայտնեցի Ինսարովին: Նա ծիծաղեց և պատասխանեց ինձ թէ ես սխալուում եմ, թէ իր սիրտը չէ տանջուել, բայց իսկոյն կը գնար, կը հեռանար, և թէ այդպիսի մի բան պատահէր իրան, որովհետև նա չէ ուզում — սրանք նրա սեփական խօսքերն էին — իր անձնական զգացմունքին բաւարարութիւն տալու համար դաւանակն իր գործին և իր պարտականութեան: Եւ բոլոր եւ ինձ ուստական սէր չէ հարկաւոր»...

— Հա... և այժմ... դուք ինչ... շնջաց ելենան, ակամայ
դու-իւր մի կողմ թեքելով ինչպէս հարուածի սպասող մարդ,
բայց էլի բաց չը թողնելով Բերսեհեղի պինդ բռնած ձեռքը:

— Ես կարծում եմ, խոսեց Բերսենսկը և ինքն ու ինքը
ցածրացրեց իր ձայնը, — ես կարծում եմ, որ այժմ կատարուն
այն, ինչ ես իդուր հնթադրում էի այն ժամանակ:

—Սյախնքն... դուք կարծում եք... ինձ մի տանջեք, յանկարծ դուրս թռան այս խօսքերը ելինայի բերանից:

—Նա կարծում էմ, շտապով շարունակեց Բերսենովը,—

որ Ինսարովը այժմ սիրեց մի ուսու աղջկան և, համաձայն իր խոստման, վճռել է փախչել:

Ելնան էլ աւելի պինդ սեղմեց նրա ձեռքը և էլ ցած թեքեց գլուխը, կարծես կամենալով թագցնել օտարի հայեացքից ամօթի կարմրութիւնը, որ մի յանկարծակի բոցով ողողեց նրա ամբողջ դէմքն ու փոր:

— Անդրէյ Պետրովիչ, դուք բարի էք հրեշտակի նման, ասաց նա, — բայց չէ որ նա կը գայ մնաք բարև ասելու:

— Այո, ես կարծում եմ, նա անշուշտ կը գայ, որովհետև չի ուզի գնալ...

— Ասացէք նրան, ասացէք...

Բայց այստեղ խեղճ աղջիկը չը դիմացաւ. արտասուէր ներք դուրս թափուեցան նրա աչքերից, և նա սենեակից դուրս վազեց:

«Ահա ինչպէս է նա սիրում Ինսարովին», մտածում էր Բերսենսկը, դանդաղ կերպով տուն վերադառնալիս: Ես այդ չէի սպասում. ես չէի սպասում թէ այդքան սաստիկ կը լինի այդ բանը: Ես բարի եմ, ասում է նա, շարունակում էր Բերսենսկը իր խորհրդածութիւնները... Ո՞վ կ'ասէ թէ ինչ զգացմունքներին և հիւսիսներին տեղի տալով ես հաղորդեցի այդ բոլորը Ելնային: Բայց բարութիւնից չէր դա, բարութիւնից չէր Միշտ անիծուած ցանկութիւնս համոզուելու թէ ճիշտ որ խէնջարը նստած է վէրքի մէջ: Ես պէտք է բաւական լինեմ — նրանք սիրում են իրար, և ես նրանց օգնեցի... «Ապագայ միջնորդ գիտութեան և ուսու հասարակութեան մէջ», այսպէս է անուանում ինձ Շուբինը. երեի իմ ճակատին գրուած է միջնորդ լինել: Բայց եթէ ես սխալուած եմ Ո՞չ, ես չեմ սխալուած...»

Անդրէյ Պետրովիչը մի դառնութիւն էր զգում, և Բաուսէրը նրա միտքը չէր գալիս:

Միւս օրը, ժամի մօտ երկուսին, Ինսարովը Ստախովների մօտ մտաւ: Կարծես գիտմամբ, այդ իսկ ժամանակ Աննա Վասիլևնայի հիւրասենեակում նստած էր մի հիւր. — հարևան լորիցիկինը, մի շատ լաւ և յարգելի կին, որ սակայն մի փոքրիկ անախորժութիւն էր ունեցել ոստիկանութեան հետ այն պատճառով, որ օրուայ ամենատաք ժամին ուզեցել էր լողանալ լճակի մէջ, այն ճանապարհի մօտ, որով յաճախ անցնում էր մի ինչ-որ մեծամարդ գնահերալի ընտանիք: Կողմնակի մարդու ներկայութիւնը սկզբում նոյն իսկ ախորժիկ էր Ելնայի համար, որի դէմքը բոլորովին սփրթնեց, հէնց որ նա լսեց Ինսարովի քայլերի ձայնը. բայց նրա սիրտը կանգ առաւ, երբ նա մտածեց թէ Ինսարովը կարող է հրաժեշտ տալ, չը խօսե-

լով իր հետ առանձնակի: Իսկ Ինսարովը շփոթուած էր երեւում և խուսափում էր Ելնայի հայեացքից: «Միթէ նա հէնց իսկոյն կը սկսէ մնաք բարև ասելը», մտածում էր Ելնան: Եւ իրաւ, Ինսարովը սկսել էր իր խօսքը ուղղել Աննա Վասիլևնային. Ելնան շտապով վեր կացաւ և կանչեց նրան դէպի մի կողմ, դէպի պատուհանը: Երիցակինը զարմացաւ և փորձեց շուտ գալ դէպի այն կողմը. բայց նա այնքան պինդ էր կապել կօրսեւոր, որ վերջինս ճոճուում էր ամեն անգամ, երբ նա շարժողութիւն էր գործում: Երիցակինը մնաց անշարժ:

— Լսեցէք շտապով ասաց Ելնան, — ես գիտեմ, թէ ինչու էք դուք եկել. Անդրէյ Պետրովիչը ինձ հաղորդել է ձեր գիտաւորութիւնը, բայց ես ձեզ խնդրում եմ, ես ձեզ աղաչում եմ հրաժեշտի ողջոյն չը տալ մեզ այսօր, այլ գալ այստեղ վաղը սրանից մի քիչ շուտ, ժամի մօտ տասն և մէկին: Ես պիտի երկու խօսք ասեմ ձեզ:

Ինսարովը լուռ թեքեց գլուխը:

— Ես ձեզ չեմ պահի... Սոստանում էք ինձ:

Ինսարովը նորից գլուխ տուեց, բայց ոչինչ չասաց:

— Լէնօչկա, արի այստեղ, ասաց Աննա Վասիլևնան, տես թէ երիցակինը ինչ հիանալի բիդիկիւ ունի:

— Ինքս եմ գործել, նկատեց երիցակինը:

Ելնան հեռացաւ պատուհանից:

Ինսարովը քառորդ ժամից աւել չը մնաց Ստախովների մօտ: Ելնան գիտում էր նրան դադառել: Ինսարովը կանգնած տեղը դադար չունէր, առաջուայ պէս չէր իմանում թէ ուր դարձնէ աչքերը և դնաց ինչ որ օտարոտի կերպով, յանկարծակի, կ'ասես անյայտացաւ:

Դանդաղ անցաւ այդ օրը Ելնայի համար. աւելի դանդաղ էր անցնում երկար, երկար գիշերը: Ելնան կամ նստում էր մահճակալի վրայ, գրկելով ծնկները և դնելով նրանց վրայ գլուխը, կամ մօտենում էր պատուհանին, և մտածում էր, մտածում, ուժաթափուելու չափ միշտ մի և նոյնն էր մտածում: Նրա սիրտը կ'ասես թէ քարացել էր, կ'ասես թէ չքացել էր կրծքից. նա չէր զգում թէ սիրտ ունի, բայց գլխի մէջ ծանր խփում էին երակները և այրում էին նրա մազերը, և չթուրէր ներք չորանում էին «Նա կը գայ...» նա մնաք բարև չասաց ժայռիկին... նա չի խաբի... Միթէ Անդրէյ Պետրովիչը ճիշտ էր ասում: Անկարելի է... Նա խօսքերով չը խոստացաւ դալ... Միթէ ես ընդ միշտ բաժանուած եմ նրանից... Ահա ինչ մտքեր էին որ չէին թողնում նրան. իսկապէս որ չէին թողնում:

նրանք, այդ մտքերը, չէին գալիս, չէին վերադառնում, այլ անդադար տալիս ու վրայ էին դառնում նրա մէջ. ինչպէս մշուշ: «Նա ինձ սիրում է», յանկարծ բռնկւում էր այդ միտքը նրա ամբողջ էութեան մէջ, և նա ուշի ուշով նայում էր իրաւարին. ոչ ոք չէր տեսնում այն դաղտնի ժպիտը, որ բաց էր անում նրա շրթները... Բայց նա իսկոյն թափա-հարում էր դուռը, տանում էր դէպի պարանոցը ձեռքերի ծա-լած մատները և նորից, ինչպէս մշուշ, ստալիս ու վրայ էին դառ-նում նրա մէջ նախկին մտքերը: Առաւօտից առաջ նա հանեց իր շորերը և պառկեց անկողնում, բայց քնել չը կարողացաւ: Արեգակի առաջին հրային ճառագայթները խփեցին նրա սե-նեակին... «Օ, եթէ նա ինձ սիրում է», բացականչեց նա յան-կարծ, և չամաչելով իր վրայ ընկած լոյսից, բաց արեց իր գիր-կը...

Նա վեր կացաւ, հագնուեց, ցած իջաւ: Տանը ոչ ոք չէր զարթնել: Նա գնաց այգին. բայց այգում այնպիսի հանդարտու-թիւն էր, այնպիսի կանաչ կար, այնպիսի թարմութիւն, թրո-չունները այնքան ընտանեբար էին ճեւելում, ծաղիկները այն-պէս ուրախ էին նայում, որ նա մի տեսակ երկիւղ զգաց: «Օ, պէս ուրախ էին նայում, որ նա մի տեսակ երկիւղ զգաց: «Օ, մտածեց նա, եթէ սա ճիշտ է, չը կայ մի հատ խոտ, որ բախ-տաւոր լինէր ինձանից, բայց ճիշտ է այս: Նա վերադարձաւ իր սենեակը և ժամանակը մի կերպ սպանելու համար, սկսեց փոխել հագուստը: Բայց ամեն ինչ ընկնում և սահում էր նրա ձեռքերից, և դեռ կիսով չափ հագնուած նստած էր իր հայելու առաջ, երբ նրան կանչեցին չայ խմել: Նա ցած գնաց, մայրը նկատեց նրա գունատութիւնը, բայց միայն ասաց. «այսօր ինչ նկատեց նրա գունատութիւնը, բայց միայն ասաց. «այսօր ինչ հետաքրքրական ես», և, հայեացքով չափելով նրան, աւելացրեց. «Այդ շորը քեզ շատ լաւ է գալիս. դու նրան հագիր ամեն ժա-մանակ, երբ կամենում ես մէկին դուր գալ: Ելեանք ոչինչ չը մանակ, երբ կամենում ես մէկին դուր գալ: Ելեանք ոչինչ չը պատասխանեց և նստեց անկիւնում: Մինչ այս մինչ այն խփեց պատասխանեց և նստեց անկիւնում: Մինչ այս մինչ այն խփեց ինն ժամը, մինչև տասն և մէկը դեռ երկու ժամ կար: Ելեանք ձեռքն առաւ մի գիրք, յետոյ կարը, յետոյ էլ կրկին գիրքը. յե-տոյ նա խօսք տուեց իրան հարիւր անգամ անցնել մի ծառու-տոյ, և անցաւ հարիւր անգամ. յետոյ նա երկար մտիկ էր տալիս թէ ինչպէս Աննա վասիլիւսիւն պատեանս էր դարձում իրազմութիւն... ու նայեց ժամացոյցին. դեռ տասը չը կար: Շուրջը եկաւ հիւրասենեակը: Ելեանք փորձեց խօսք բաց ա-նել նրա հետ, և ներողութիւն էր խնդրում նրանից, ինքն էլ չիմանալով թէ ինչի համար... Իւրաքանչիւր խօսքը չափեց թէ ջանքեր էր պահանջում նրանից, բայց նրա մէջ մի ինչ որ օ-

տարտի չուարում էր զարթեցնում: Շուրջը խոնարհուեց դէպի նրան: Ելեանք ծաղրի էր սպասում, աչքերը բար-ձրացրեց, և տեսաւ իր առջև մի տխուր և բարեկամական դէմք... Նա ժպտաց այդ դէմքին: Շուրջը նոյնպէս ժպտաց լուռ և հանդարտ քայլերով դուրս գնաց: Ելեանք կամենում էր նրան կանգնեցնել, բայց իսկոյն չը յիշեց թէ ինչպէս կանչէ նրան: Վերջապէս խփեց տասն և մէկերորդ ժամը: Նա սկսեց սպասել, սպասել, սպասել և ականջ դնել: Նա այլ ես ոչինչ չէր կարողանում անել. նա մինչև իսկ դադարեց մտածելուց: Նրա ստարտի բան, ժամանակը կարծես սկսեց աւելի արագ թռչել: Անցաւ քառորդ ժամ, անցաւ կէս ժամ, անցաւ էլի մի քանի բողբոջներ, Ելեանք կարծիքով, և յանկարծ նա ցնցուեց. խփեց ոչ թէ տաններկու ժամը, այլ մէկը: «Նա չի գայ, նա կը գնայ, թէ տաններկու ժամը, այլ մէկը: «Նա չի գայ, նա կը գնայ, մնաք բարեկամս... Այս միտքը, արիւնի հետ միասին, խփեց նրա գլխին: Նա զգաց որ չունչը արգելւում է, որ նա պատրաստ է հեկեկալ... Նա վազեց իր սենեակը և երեսնիվայր ընկաւ անկողնի վրայ, դէմքը դնելով իր ձեռքերի վրայ:

Կէս ժամ պառկած էր նա անշարժ. նրա մատների արանք-քով արտասուները թափւում էին բարձի վրայ: Նա յանկարծ վեր կացաւ եւ նստեց. մի ինչ որ օտարտի բան էր կատար-ւում նրա մէջ. նրա դէմքը փոխուեց, թաց աչքերը իրանք իրանց չորացան և փայլեցին, յօնքերը ցած իջան, շրթունքները սեղմուեցան: Անցաւ էլի կէս ժամ: Ելեանք վերջին անգամ աւանջ դրեց. արդեօք չի հասնի նրան ծանօթ ձայնը: Վեր կա-ցաւ, դրեց գլխարկը, հաղաւ ձեռնոցները, թիկնոցը, գցեց ու-սերին և աննկատելի կերպով դուրս գալով տանից, աշխոյժ քայլերով գնաց այն ճանապարհով, որ տանում էր դէպի Բեր-սենեկի բնակարանը:

XVIII

Ելեանք գնում էր գլուխը կորացրած և անշարժ հայեաց-քով առջևին մտիկ տալով: Նա ոչնչից չէր վախենում, նա ոչ մի բան չէր կշռադատում. նա ուզում էր մի անգամ էլ տես-նուել ինտարօվի հետ: Գնում էր նա, չը նկատելով, որ արե-գակը վաղուց է ծածկուել ծանր սև թուխպերի տակ, որ քամին կամ սաստկանալով կամ թուլանալով աղմկում էր ծառերի մէջ և չարժում էր նրա շորերը, որ փոշին յանկարծ բարձրանում

էր և սիւնի պէս սլանում էր ճանապարհով... Խոշոր անձրեր կաթկաթեց, նա այդ էլ չէր նկատում. բայց անձրերը սկսեց աւելի սաստկանալ, փայլատակեց կայծակը, որոտը դղրդաց: Ելնան կանգ առաւ, չորս կողմը նայեց... Նրա բախտից, քիչ հեռու այնտեղից, ուր վրայ էր հասել փոթորիկը, գտնուում էր մի հին անտէր մնացած մատուռիկ, որ շինուած էր քանդուած ջրհորի վրայ: Ելնան վազեց դէպի այնտեղ և մտաւ ցածրիկ ծանկի տակ: Անձրերը առուի պէս էր թափուում. երկինքը ամբողջապէս ծածկուած էր ամպերով: Մի համր յուսահատութեամբ Ելնան նայում էր արագ թափուող կաթիլների խիտ ցանցին: Ինսարովին տեսնելու վերջին յոյսը կորաւ: Մութացիկ պառաւ կինը մտաւ մատուռի մէջ, թափ տուեց շորերը, գլուխ տալով ասաց. «անձրեկ, աղջիկ պարոն», և անքանքալով ու ախ քաշելով, նստեց ջրհորի մօտ, պատի բեկորի վրայ: Ելնան ձեռքը տարաւ գրպանը. պառաւ նկատեց այդ շարժողութիւնը և նրա կնճռոտ ու դեղին դէմքը, որ մի ժամանակ գեղեցիկ էր եղել, կենդանացաւ: «Շնորհակալ եմ քեզանից, սիրելիս», սկսեց նա: Ելնան գրպանում չը գտաւ իր քսակը, իսկ պառաւը արդէն մեկնել էր ձեռքը...

—Փող չը կայ մօտս, տատիկ, ասաց Ելնան, —բայց ահա վերցրու, մի բռնի պէտք կը գայ:

Նա տուեց պառաւին իր թաշկինակը:

—Օ՛հ, սիրունիկս, ասաց մութացկանուհին, ինչիւն է քո թաշկինակը: Բայց կարելի է թողնաս պարգևել, երբ նա մարդու կը գնայ: Աստուած քո բարութեան փոխարէնը տայ:

Տարածուեց որոտի հարուածը:

—Տէր Յիսուս Քրիստոս, մրմնջաց մութացկանուհին և երեք անգամ խաչակնքեց:—Հէնց կ'ասես ես քեզ տեսել եմ, աւելացրեց նա, քիչ սպասելուց յետոյ:—Դու չէիր որ ինձ Քրիստոսի ողորմութիւնը տուիր:

Ելնան ուշի ուշով նայեց պառաւին և ճանաչեց նրան:

—Այո, տատիկ, պատասխանեց նա:—Դու դեռ հարցրիր ինձանից թէ ինչո՞ւ այնքան տխուր եմ ես:

—Այդպէս է, աղոճակս, այդպէս է: Ասում էի որ դու նա ես: Եւ դու կարծես այժմ էլ դարձու ես: Ահա քո թաշկինակն էլ թաց է, երևի արտասուքներից: Օ՛հ, դուք, ջանքեր, ձեզ բոլորիդ համար միայն դարդ կայ, միայն մեծ վիշտ:

—Ի՞նչ վիշտ, տատիկ:

—Ի՞նչ վիշտ: Է՛հ, սիրուն աղջիկ, դու մի խաբիր ինձ, պառաւիս Գիտեմ ես թէ քո դարդը ինչ է. դա որբի վիշտ չէ:

Չէ որ ես էլ եմ եղել ջանք, սիրելիս. այդ բոլոր անցքերը իմ գլխովս էլ են անցել: Այո: Ես քեզ, քո բարութեան փոխարէն, ահա ինչ կ'ասեմ. եթէ քեզ հանդիպել է լաւ մարդ, ոչ թէ մի ցանցաւոր, պինդ բռնիր: Եթէ կը լինի, կը լինի, եթէ չի լինի, երևի Աստուծուն այդպէս էր հաճելի: Այո, ի՞նչ ես զարմացել ինձ վրայ. ես նոյն կախարդն եմ: Ուղո՞ւմ ես, ես կը տանեմ քո թաշկինակի հետ քո ամբողջ վիշտը: Կը տանեմ, և կը պրծնի: Տեսնում ես, հիմա անձրեր բարակեց. դու դեռ սպասիր, իսկ ես կը գնամ: Անձրեր ինձ հօ առաջին անգամը չը պիտի թրջէ: Միտդ պահիր, սիրելիս, կար տխրութիւն, կորաւ տխրութիւնը, անունն էլ չը մնաց: Տէր Աստուած, դու օգնես:

Մութականուհին վերկայու տեղից, դուրս գնաց մատուռից և գնաց իր ճանապարհով: Ելնան ապշած նայում էր նրա ետևից: «Ի՞նչ է սա նշանակում», ախմայ չէնջաց նա:

Անձրերը գնալով բարականում էր, մի ակնթարթ եղաւ, երբ արեգակը փայլեց: Ելնան արդէն պատրաստուում էր թողնել իր ապաստանը... Յանկարծ, մատուռից մի տասը քայլ հեռու, նա տեսաւ Ինսարովին: Վերարկուի մէջ փաթաթուած՝ նա զալիւ էր նոյն ճանապարհով, որով եկել էր Ելնան. թուում էր թէ նա տուն է շտապում:

Ելնան ձեռքով յենուեց փոքրիկ դատիկոնի հին վանդակին, ուղեց կանչել նրան, բայց ձայնը դաւաճանեց... Ինսարովը արդէն անցնում էր մօտով, չը բարձրացնելով գլուխը...

—Դմիտրի՛ Նիկանօրովիչ, արտասանեց նա վերջապէս: Ինսարովը յանկարծակի կանգ առաւ, նայեց... Առաջին բոպէսում նա չը ճանաչեց Ելնային, բայց իսկոյն մօտեցաւ նրան:

—Դուք, դուք այստեղ, բացականչեց նա:

Ելնան լուռ յետ ու յետ գնաց մատուռ: Ինսարովը հետևեց նրան:—Դուք այստեղ, կրկնեց նա:

Ելնան շարունակում էր լուռիւն պահպանել և միայն նայում էր նրան մի երկար, փափուկ հայեացքով: Ինսարովը աչքերը յած գցեց:

—Դուք մեր տանիցն էիք զալիւ, հարցրեց Ելնան:

—Ո՛չ... ձեր տանից չեմ զալիւ:

—Ո՛չ, կրկնեց Ելնան և աշխատեց ժպտալ:—Այդպէս էք դուք կառարում ձեր խոստումները: Ես ձեզ սպասում էի առաւօտից:

—Ես երէկ, յիշեցէք, Ելնա Նիկոլանովնա, ոչինչ չը խոստացայ:

Ելնան նորից հազիւ հազ ժպտեց և ձեռքը անցկացրեց

դէմքի վրայով: Դէմքն էլ, ձեռքն էլ շատ գունատ էին:—Դուք, ուրեմն, կամենում էիք գնալ, մնաք բարեկամներով մեզ:

—Այո, կոչտ ու խուլ կերպով արտասանեց ինսարովը:

—Ինչպէս: Մեր ծանօթութիւնից յետոյ, այդ խօսակցութիւններէն, այդ բոլորից յետոյ... Ուրեմն, եթէ ես այստեղ ձեզ չը հանդիպէի պատահաբար (եւեկայի ձայնը սուր հնչեց և նա մի ակնթարթ լռեց) ... դուք կը գնայիք և վերջին անգամ չէիք էլ սեղմի իմ ձեռքը, և դուք չէիք էլ ամփոսաց:

Ինսարովը յետ դարձաւ:—Եւեկայ Նիկողայեւի, խնդրում եմ այդպէս մի խօսէք: Ես առանց այդ էլ ուրախ չեմ: Հաւատացէք, իմ վճիռը ես կայացրել եմ մեծ ջանքեր գործ դնելով: Եթէ դուք իմանայիք...

—Ես էլ չեմ ուզում իմանալ, վախեցած ընդհատեց նրան Եւեկայը, —Եթէ ինչու դուք գնում եք... Երեւի այդպէս է հարկաւոր: Երեւի մենք պիտի բաժանուենք: Դուք առանց պատճառի չէիք կամենայ վշտայնել ձեր բարեկամներին: Բայց միթէ այդպէս ես բաժանում բարեկամները: Մենք բարեկամներ ենք, այնպէս չէ:

—Ո՛հ, ասաց ինսարովը:

—Ինչ... ասաց Եւեկայը: Նրա թշերը ծածկուեցին թեթեւ կարմրութեամբ:

—Ես հէնց այդ պատճառով էլ գնում եմ, որ մենք բարեկամներ չենք: Մի հարկադրեք ինձ ասել այն, ինչ ես չեմ ուզում ասել, ինչ չեմ ասի:

—Դուք առաջ ինձ հետ անկեղծ էիք, մի թեթեւ յանդիմանութեամբ արտասանեց Եւեկայը:—Յիշում եք:

—Այն ժամանակ ես կարող էի լինել անկեղծ, այն ժամանակ ես թագցնելու բան չունէի. իսկ այժմ...

—Իսկ այժմ, հարցրեց Եւեկայը:

—Իսկ այժմ... Իսկ այժմ ես պիտի հեռանամ: Մնաք բարեկամ:

Եթէ այդ վայրկեանին ինսարովը բարձրացներ աչքերը, նայէր Եւեկային, կը նկատէր, որ նրա դէմքը աւելի պայծառանում էր, որքան ինքը վրայ էր տալիս յօնքերը և մթնանում. բայց նա յամառութեամբ նայում էր յատակին:

—Դէ՛հ, մնաք բարեկամ, Դմիտրի Նիկանօրովիչ, սկսեց Եւեկայը:—Բայց որովհետեւ մենք արդէն հանդիպել ենք իրար, գոնէ տուէք ինձ այժմ ձեր ձեռքը:

Ինսարովը մեկնում էր ձեռքը:—Ո՛հ, ես այս էլ չեմ կարող, ասաց նա և նորից յետ դարձաւ:

—Ձեք կարող:

—Ձեմ կարող: Մնացէք բարեկամ: Եւ նա գնաց դէպի մատուռի դուռը:

—Քիչ էլ սպասեցէք, ասաց Եւեկայը:—Դուք կարծես վախենում եք ինձանից: Իսկ ես ձեզնից քաջ եմ, աւելացրեց նա մի յանկարծակի թեթեւ դողոցով, որ տարածուեց նրա ամբողջ մէջը:—Ես կարող եմ ձեզ ասել... կամենում եք... Եթէ մարմնի մէջը:—Ես կարող եմ ձեզ ասել... կամենում եք... Եթէ ինչու դուք այստեղ հանդիպեցիք ինձ: Գիտէ՞ք ուր էի ես գրնում:

Ինսարովը զարմացած նայում էր Եւեկային:

—Ես գնում էի ձեզ մօտ:

—Ինձ մօտ:

Եւեկայն ծածկեց դէմքը:—Դուք կամենում էիք ինձ հարկադրել որ ես ասեմ թէ ձեզ սիրում եմ, չնշաց նա:—Ահա... ես ասացի:

—Եւեկայ, գոչեց ինսարովը:

Եւեկայն ընդունեց նրա ձեռքերը, նայեց նրան և ընկաւ նրա կրծքին:

Ինսարովը պինդ գրկեց նրան և լուռ էր: Հարկաւոր չէր որ նա ասէր թէ սիրում է Եւեկային: Միայն նրա բացականչութիւնից, մարդու այդ վայրկեանական կերպարանափոխութիւնից, միայն նրանից թէ ինչպէս բարձրանում և ցածրանում էր այդ կուրծքը, որին նա այնպիսի հաւատով կպել էր, միայն նրանից թէ ինչպէս նրա մատները ծայրերը դիպան իր մազերին, Եւեկայն կարող էր հասկանալ, որ ինքը սիրում էր. Ինսարովը լուռ էր, բայց Եւեկային էլ հարկաւոր չէին խօսքեր: «Ես այստեղ եմ, նա սիրում է... էլ ինչ պիտի լինի»: Երջանկութեան խաղաղութիւնը, անվրդով նաւահանգստի, հասած նպատակի խաղաղութիւնը, այն երկնային խաղաղութիւնը, որ նոյն իսկ մահին էլ տալիս է թէ միտք և թէ գեղեցկութիւն, որ նոյն իսկ մահին էլ տալիս է թէ միտք և թէ գեղեցկութիւն, լցրել էր Եւեկայի ներքը իր աստուածային յորձանքով: Եւեկայն ոչինչ չէր ուզում, որովհետեւ տիրացել էր ամեն ինչի: «Օ՛, իմ եղբայր, իմ բարեկամ, իմ սիրելի...» չնշում էին նրա չըրթուէքները և նա չը գիտէր թէ այդ ում սիրտն էր, նրանք արդեօք թէ իրը, որ այդպէս քաղցր խօսում և հաււում էր իր կրծքի մէջ:

Իսկ ինսարովը կանգնած էր անշարժ, նա իր պինդ գրկաւ խառնութեամբ չըջապատել էր այդ երիտասարդ, նրան անձնատուր եղած կեանքը, նա կրծքի վրայ չօշափում էր այդ նոր, անվերջ թանկագին լուծը. հիացմունքի, անբացատրելի շնորհակալութեան զգացմունքը ջարդել, փռել էր դարձրել նրա տ-

ժուր հողին, և դեռ երբէք չը տեսած արտասունքները երեւա-
ցին նրա աչքերում...

Իսկ Ելենան չէր արտասուում. նա միայն կրկնում էր.
«Օ՛հ, իմ բարեկամ, Օ՛հ, իմ եղբայր»:

— Ուրեմն դու կը գնաս ինձ հետ ամեն տեղ, ասում էր
Ինսարովը նրան, քառորդ ժամ անցած, առաջուայ պէս պահե-
լով նրան իր գրկի մէջ:

— Ամեն տեղ, աշխարհի վերջը: Ուր դու կը լինես, այն-
տեղ էլ ես կը լինեմ:

— Եւ դու չես խաբում, դու գիտես, որ քո ծնողները եր-
բէք չեն համաձայնուի մեր ամուսնութեան:

— Ես ինձ չեմ խաբում. ես այդ գիտեմ:

— Դու գիտես, որ ես աղքատ եմ, համարեա մուրացկան:

— Գիտեմ:

— Որ ես ռուս չեմ, որ ինձ վիճակուած չէ ապրել Ռու-
սաստանում, որ քեզ հարկաւոր կը լինի կտրել քո բոլոր կա-
պերը հայրենիքի, ազգականների հետ:

— Գիտեմ, գիտեմ:

— Դու գիտես նոյնպէս, որ ես ինձ նուիրել եմ մի դժուար,
աննորհալի գործի, որ ինձ... մեզ պէտք կը լինի ենթարկուել
ոչ միայն վտանգների, այլ և զրկանքների, գուցէ ստորացման:

— Գիտեմ. ամեն ինչ գիտեմ... Ես քեզ սիրում եմ:

— Որ դու պիտի յետ մնաս քո բոլոր սովորութիւններից,
որ այնտեղ, մենակ, օտարների մէջ, դու, գուցէ, հարկադր-
ուած կը լինես գործել...

Ելենան ձեռքը դրեց նրա չրթունքների վրայ:— Ես սի-
րում եմ քեզ, սիրելիս:

Ինսարովը սկսեց ջերմ համբուրել նրա նեղլիկ, վարդա-
գոյն ձեռքը: Ելենան չէր հեռացնում ձեռքը նրա չրթունքներից
և մի ինչ որ մանկական ուրախութեամբ մի ծիծաղող հետա-
քրքրութեամբ նայում էր թէ ինչպէս նա ծածկում էր համ-
բոյրներով կամ իր ձեռքը, կամ մատները...

Յանկարծ նա կարմրեց և թագցրեց իր դէմքը նրա կրծքի
վրայ:

Ինսարովը քնքշութեամբ բարձրացրեց նրա գլուխը և ու-
շի ուշով նայեց նրա աչքերին:— Ուրեմն, կեցցես, առայ նա
նրան, իմ կինը մարդկանց և Աստուծու առաջ...

XIX

Մի ժամ անցած, Ելենան գլխարկը մի ձեռքում, ծածկոցը
միւսում, հանդարտ մտնում էր ամառանոցի հիւրասենեակը:
Նրա մազերը թեթեւ կերպով ցրուել էին, իւրաքանչիւր թշի
վրայ երեւում էր փոքրիկ, վարդագոյն բիծ, ժպտը չէր ուզում
իջնել նրա չրթունքներից, աչքերը փակւում էին եւ կիսա-
խուփ՝ նոյնպէս ժպտում էին: Նա հազիւ էր քայլում յոգնա-
ծութիւնից, և նրան ախորժելի էր այդ յոգնածութիւնը. և ա-
մեն ինչ ախորժելի էր նրան: Ամեն ինչ նրան սիրելի և փա-
ղաքելի էր թւում: Ուվար Իվանովիչը նստած էր պատուհանի
սակ. Ելենան մօտեցաւ նրան, դրեց իր ձեռքը նրա ուսին, քիչ
ձգուեց և մի կերպ ակամայ ծիծաղեց:

— Ինչին, հարցրեց նա, զարմանալով:

Ելենան չը գիտէր թէ ինչ ապէ՛ս նա ուզում էր համար-
ուել Ուվար Իվանովիչին:

— Տափալած... արտասանեց նա վերջապէս:

Բայց Ուվար Իվանովիչը յօնքն անգամ չը չարժեց և չա-
րունակ զարմայած նայում էր Ելենային: Սա վայր գցեց իր
ծածկոյն ու գլխարկը, որոնք ընկան Ուվար Իվանովիչի վրայ:

— Սիրելի Ուվար Իվանովիչ, ասաց Ելենան, — ես քնել եմ
ուզում, — ես յոգնել եմ. — և նա էլի ծիծաղեց և ընկաւ նրա
կողքին դրած բազկաթոռը:

— Հըմ, արտասանեց Ուվար Իվանովիչը և խաղացրեց
մատները:— Իբր... պէտք է, հա...

Իսկ Ելենան նայում էր իր շուրջը և մտածում էր. «Այս
բոլորից ես շուտով պիտի բաժանուեմ... օտարտի բան. ինձա-
նում ոչ երկիւղ կայ, ոչ կասկած, ոչ ամիսոսանք... Ո՛հ, խղ-
ճում եմ մայրիկին»: Յետոյ էլի բուսաւ նրա առաջ մատուռը,
նորից հնչեց նրա ձայնը, նա զգաց իր շուրջը Ինսարովի ձեռ-
քերը: Նրա սիրտը ուրախ-ուրախ, բայց թոյլ կերպով շարժուեց.
երջանկութեան յոգնածութիւնը նրա վրայ էլ էր ընկած: Յի-
չեց նա մուրացկան պառաւին: «Իսկ որ, նա տարաւ իմ վիշտը,
մտածում էր նա Օ՛հ, որքան երջանիկ եմ ես, որքան շուտ,
որքան անարժան եմ այդ երջանկութեան: Մնում էր, որ նա
մի ամենափոքրիկ կամք ցոյց տար, և կը թափուէին նրա աչ-
քերից քաղցր, անվերջ արտասունքներ: Նա պահում էր այդ
արտասունքները միայն նրանով, որ ծիծաղում էր: Ինչ գիտէ
էլ ընդունում էր նա, թւում էր, թէ աւելի լաւ և յարմար չէր

կարելի. կարծես նրան օրօրում էին: Նրա բոլոր շարժողութիւնները դանդաղ էին և փափուկ. ուր էր կորել նրա փութկոտութիւնը, նրա դանդաղկոտութիւնը: Մտաւ Զօհան. Ելեւնան վճռեց, որ աւելի չքնաղ դէմք ինքը չէ տեսել: Մտաւ Աննա Վասիլեւիլան. մի ինչ որ բան ծակեց Ելենային, բայց որպիսի քնքշութեամբ նա գրկեց իր բարի մօրը և համբուրեց նրա ճակատը, արդէն թեթեւ կերպով սպիտակած մազերի մօտ: Յետոյ նա գնաց իր սենեակը. ինչպէս այնտեղ ամեն ինչ ժպտում էր նրան: Մի ամօթխած հանդիսաւորութեան և խաղաղութեան որպիսի զգացմունքով նստեց նա իր մահճակալի վրայ, այն իսկ մահճակալի, ուր երեք ժամ առաջ նա այնքան դառն վայրկեաններ էր անցկացրել: «Բայց ես հօ այն ժամանակ գիտէի, որ նա ինձ սիրում է, մտածեց Ելենան,—նոյն իսկ առաջ էլ... Ահ, ոչ, ոչ, սա մեղք է. «Դու իմ կիներն ես...», չընջաց նա, երեսը ծածկելով ձեռքերով, և ծունկ չռեց:

Երեկոյեան դէմ նա աւելի մտախոհ դարձաւ: Տխրութիւն պատեց նրան, երբ մտածեց թէ դեռ չուտ չի տեսնուի Ինսաւօփի հետ: Ինսարօվը չէր կարող, կասկածներ չը յարուցանելով, մնալ Բերսենեկի մօտ, ուստի ահա ինչ էին վճռել նա և Ելենան. Ինսարօվը պիտի վերադառնար Մոսկուա և մինչև աշունը մի երկու անգամ հիւր գնար նրանց մօտ. իր կողմից Ելենան խոստացաւ գրել նրան նամակներ և, եթէ կարելի կը լինէր, նշանակել տեսակցութիւն կուսցօփի մօտ մի որ և է տեղ: Թէյին նա իջաւ հիւրասենեակը և այդտեղ գտաւ իր բոլոր տնայիներին և Շուբինին, որ մի սուր հայեացք գցեց նրա վրայ, հէնց որ նա երևաց: Ելենան ուզում էր խօսել նրա հետ բարեկամաբար, ինչպէս անցեալներում, բայց վախեց որ Շուբինը մի բան կը հասկանայ, վախեց ինքն իրանից: Նրան թւում էր, թէ Շուբինը իզուր չէր երկուշաբթից աւել իրան հանգիստ թողել: Շուտով եկաւ Բերսենեկը և յայտնեց Աննա Վասիլեւիլային ողջոյն Ինսարօվի կողմից, մի և նոյն ժամանակ ներողութիւն այն պատճառով, որ նա վերադարձաւ Մոսկուա, չը յայտնելով նրան իր յաբգանքները: Ինսարօվի անունը օրուայ ընթացքում առաջին անգամն էր արտասանւում Ելենայի առաջ. նա զգաց, որ կարմրեց. միևնոյն ժամանակ նա հասկացաւ, որ իրան հարկաւոր է ափսոսանք յայտնել այդպիսի մի լաւ ծանօթի գնալու առիթով: Բայց նա իրան չէր կարող հարկադրել կեղծիք դրանելու և շարունակում էր նստել անշարժ և անխօս, մինչդեռ Աննա Վասիլեւիլան ախ էր քաշում և վշտացած էր: Ելենան

տշխատում էր Բերսենեկի մօտ լինել. նրանից չէր վախենում, թէ և նա գիտէր իր գաղտնիքի մի մասը. նա Բերսենեկի թևի տակ ագտւում էր Շուբինից, որ շարունակ նայում էր նրան ոչ թէ հեղնանքով, այլ ուշադրութեամբ: Բերսենեկի վրայ էլ այդ երեկոյ իջել էր մի տարակուսանք. նա սպասում էր թէ կը տեսնէ Ելենային աւելի տխուր: Ելենայի բախտից, Բերսենեկի և Շուբինի մէջ սկսուեց վէճ արուեստի մասին. Ելենան յետ քաշուեց և կարծես քնի մէջ լսում էր նրանց ձայները: Փոքր առ փոքր, ոչ միայն նրանք, այլ և ամբողջ սենեակը, այն ամենը ինչ շրջապատում էր նրան, թուաց իբրև երազ. ամեն ինչ—և՛ սեղանի վրայ դրած սամօվարը, և՛ Ուվար Իվանօվի իկի կարճիկ ժիլետը, և՛ Զօհայի հարթ եղունկները, և՛ մեծ իշխան Կոնստանտին Պավլօփի իւզաների պատկերը պատի վրայ. ամեն ինչ կուլ էր գնում, ամեն ինչ ծածկւում էր թեթև ծխով, ամեն ինչ դադարում էր գոյութիւն ունենալուց: Նա միայն խղճում էր ամենքին: «Ինչո՞ւ համար ես ապրում», մտածում էր նա:

—Դու քնել ես ուզում, Լէնօչկա, հարցրեց նրան մայրը: Նա չը լսեց մօր հարցը:

—Անարգար ակնարկութիւն, ասում ես դու... Այս խօսքերը, որ սուր կերպով արտասանեց Շուբինը, յակարձակի գրգռեցին Ելենայի ուշադրութիւնը: —Շնորհ արա, շարունակեց նա,—հէնց ճաշակն էլ դրա մէջ է: Արգար ակնարկութիւնը վնասութիւն է պատճառում—դա քրիստոնէաբար չէ, դէպի անարգարը մարդ անտարբեր է—սա յիմար բան է, իսկ կիսարգար ակնարկութիւնից նա թէ գրգռում է և թէ անհամբերութիւն է զգում: Օրինակ, թէ ես ասեմ թէ Ելենա Նիկօլայեւիլան սիրահարուած է մեզանից մէկի վրայ, ինչ տեսակ ակնարկութիւն կը լինի սա, հը՞:

—Ահ, մուսիօ Պօլ, ասաց Ելենան,—ես կը կամենայի ցոյց տալ ձեզ իմ անբաւականութիւնը, բայց ճշմարիտ չեմ կարողանում: Ես չառ յոգնած եմ:

—Ինչո՞ւ չես պառկում, ասաց Աննա Վասիլեւիլան, որ երեկոյեան ինքն էլ միշտ նիւնում էր, ուստի և հաճութեամբ ուղարկում էր քնելու միւսներին:—Բարեւիր ինձ, և գնա, Աստուած քեզ հետ, Անդրէյ Պետրօփիչը կը ներէ:

Ելենան համբուրեց իր մօրը, գլուխ տուեց ամենքին և գնաց: Շուբինը ճանապարհ գցեց նրան մինչև դուռը:—Ելենա Նիկօլայեւիլա, չընջաց նա նրան չէմքում. դուք ոտի տակ էք տալիս մուսիօ Պօլին. դուք անգթաբար ման էք զալիս նրա

վրայով, իսկ մոսխո Պօլը օրհնում է ձեզ, և ձեր ոտները, և կօշիկները ձեր ոտների վրայ, և ձեր կօշիկների տակը:

Ելնան ուսը վեր քաշեց, աղամայ ձեռքը մեկնեց նրան — ոչ այն ձեռքը, որը համբուրել էր Ինսարովը — և, վերադառնալով իր սենեակը, իսկոյն հանեց շորերը, պառկեց և քնեց: Նրա քունը խոր էր, անվրդով. այդպէս երեխաներն էլ չեն քնում. այդպէս քնում է միայն առողջացած մահուկը, երբ մայրը նստում է նրա օրօրոցի կողքին և նայում է նրան, և լսում է նրա շնչառութիւնը:

XX

— Մի բոպէ ինձ բօտ մտիւր, ասաց Բերսենեկին Շուբինը, հէնց որ հրաժեշտ տուեց Աննա Վասիլեֆնային — և մի քանի բան ունեւմ քեզ ցոյց տալու:

Բերսենեկը գնաց նրա սենեակը: Նրան դարմադրեց արձանիկների, անդրիների բազմութիւնը, որոնք փաթաթուած էին թաց փալաւների մէջ և չարուած էին սենեակի բոլոր անկիւններում:

— Դու, ինչպէս տեսնում եմ, լուրջ կերպով ես աշխատում, նկատեց նա Շուբինին:

— Պէտք է մի բան արած լինել, պատասխանեց նա: — Մէկը չէ աջողում, պէտք է փորձել միւսը: Բայց ես, իբրև կօրսիկացի, աւելի վրիժառութեամբ եմ զբաղում, քան զուտ արուեստով: Trema, Bisanzia!

— Ես քեզ չեմ հասկանում, ասաց Բերսենեկը:

— Այ, սպասիր: Ահա, հաճեցէք նայել, սիրելի բարեկամ և բարերար, իմ վրէժը համար առաջին:

Շուբինը բաց արեց մի պատկեր, և Բերսենեկը տեսաւ Ինսարովի շատ լաւ նման, հիանալի անդրին: Դէմքի գծերը Շուբինը ըմբռնել էր ճիշտ ամենամանր մանրամասնութիւններին մէջ անգամ ե տուել էր նրանց մի փառուոր արտայայտութիւն. անկեղծ, ազնիւ և համարձակ:

Բերսենեկը հիացաւ:

— Սա ուղղակի մի հիանալի բան է, աղաղակեց նա: Շնորհաւորում եմ քեզ: Կարելի է ցուցահանդէս ուղարկել: Ինչո՞ւ դու այս փառահեղ գործը անուանում ես վրէժ:

— Այն պատճառով, սրբ, որ ես մտադիր եմ մատուցանել այս, ինչպէս դուք բարեհաճեցիք անուանել, հոյակապ գործը Ելնայ Նիկօլայիֆնային նրա անուան օրը: Հասկանում եք

դուք այս ալլաբանութիւնը: Մենք կոյր չենք, մենք տեսնում ենք թէ ինչ է կատարւում մեր շուրջը, բայց մենք ջենտլմեններ ենք, ողորմած պարոն, և վրէժ ենք հանում ջենտլմենի պէս:

— Իսկ ահա, աւելացրեց Շուբինը, բայց անելով մի ուրիշ պատկեր, — որովհետեւ արուեստագէտը, համաձայն նորագոյն գեղագէտների կարծիքին, ունի նախանձելի իրաւունք մարմնացնելու իր մէջ ամեն տեսակ կեղտոտութիւններ, դարձնելով դրանց ստեղծագործութեան գոհարներ, ուստի մենք, այս գոհարը կառուցանելիս, որ համար երկրորդն է կազմում, վրէժ ենք հանել ոչ թէ ջենտլմենների պէս, այլ ուղղակի en canaille.

Նա ճարպիկութեամբ յետ քաշեց կտաւը, և Բերսենեկը տեսաւ դանտանեան ճաշակով մի արձանիկ, որ ներկայացնում էր նոյն Ինսարովին: Աւելի չար և սրամիտ մի բան չէր էլ կարելի հնարել: Երիտասարդ բոլորը ներկայացրած էր խոյի կերպարանքով, որ երեւի ոտների վրայ բարձրացել էր և խոնարհեցրել էր եղջիրները հարուած տալու համար: Բութ փռուածութիւնը, գոռոզութիւնը, յամառութիւնը, անտաշութիւնը, սահմանափակ միտքը այնպէս էլ կնքուած էին «նրբագեղմ ոչխարների ամուսնու» դէմքի վրայ, մինչդեռ նմանութիւնը այնքան շրջուցիչ էր, անկասկած, որ Բերսենեկը չը կարողացաւ չը քրքրալ:

— Ի՞նչ է, գուարճալի է, ասաց Շուբինը. — ճանաչեցիր հերոսին: Նոյնպէս խորհուրդ ես տալիս ցուցահանդէս ուղարկել: Այս մէկը, եղբայր, ես ինձ կը նուիրեմ իմ անուան օրը... Ձերդ մեծապատուութիւն, թոյլ տուէք մի օյին հանել:

Եւ Շուբինը երեք անգամ վեր ցատկեց, խփելով իր ետեւին կրունկներով:

Բերսենեկը յատակից վերցրեց կտաւը և գցեց արձանիկի վրայ:

— Ահ դու մեծահոգի, սխեց Շուբինը, — ով է պատմութեան մէջ առանձնապէս մեծահոգի համարւում: Բայց դա մի և նոյն է: Իսկ այժմ, շարունակեց նա, հանգիստոր և տխուր կերպով բաց անելով երրորդ պատկերը, որ կաւի մի բաւական մեծ կտոր էր, — դու կը տեսնես մի բան, ինչ կ'ապացուցանէ քո բարեկամի ճշմարտութիւնը և նրբատեսութիւնը: Դու կը համոզուես, որ նա, այնուամենայնիւ, իբրև իսկական գեղարուեստագէտ, զգում է և ինքն իրան ապտակելու կարիքը և օգուտը: Նայիր:

Կտաւը բարձրացաւ, և Բերսենեկը տեսաւ երկու, մի-

մեանց կողքին և մօտիկ դրած, կարծես իրար կպած գլուխներ... Նա իսկոյն չը հասկացաւ թէ բանն ինչումն է, բայց ուշադրութեամբ նայելով, ճանաչեց, որ մէկը Աննուշկան էր, միւսը՝ ինքը Շուբինը: Բայց դրանք աւելի ծաղրանկարներ էին, քան պատկերներ: Աննուշկան ներկայացրած էր իբրեւ գեղեցիկ, չազ աղջիկ ցածրիկ ճակատով, իւղակալած աչքերով և ցցուած քթով: Նրա խոշոր շրթունքները անպատկառ ծիծաղում էին. ամբողջ դէմքը արտայայտում էր զգայնութիւն, անհոգութիւն և կտրիճութիւն, ոչ առանց բարեհոգութեան: Իրան Շուբինը ներկայացրել էր խմած, նիհարացած մի զուարճասէր՝ ներս ընկած թշերով, նօսը մազերի անդօր կախուած հիւսերով, անմիտ արտայայտութեամբ հանգած աչքերի մէջ, մեռելի սրբուած քթով:

Բերսենեմը զգուանքով յետ քաշուեց:—Ի՞նչպէս է այս երկուսը, եղբայր, ասաց Շուբինը:—Չեմ բարեհաճի արդեօք հնարել արժանաւոր ստորագրութիւն: Առաջին երկու բաների համար ես արդէն գտել եմ ստորագրութիւններ: Անդրիի տակ կը լինի. «Հերոս, որ մտադիր է ազատել իր հայրենիքը»: Արձանիկի տակ. «Զգուշացե՛ք, երչիկագործներ»: Իսկ այս մէկի տակ—ինչ եմ կարծում—«Գեղարուեստագէտ Պաւել Եակովլեւ Շուբինի սպագան»... Լաւ է:

—Բաւական է, պատասխանեց Բերսենեմը: Արժէր ժամանակ կորցնել այդպիսի... Նա իսկոյն չը գտաւ յարմար խօսք:

—Զգուշելի բանի համար, ուզում ես ասել: Ոչ, եղբայր, ներիր, եթէ մի բան կայ, որ պիտի ցուցահանդէս գնայ, դա հէնց այս արձանիկն է:

—Իսկ որ զգուշելի բան, կրկնեց Բերսենեմը:—Ի՞նչ դատարկաբանութիւն: Քեզանում բոլորովին չը կան այդ տեսակ զարգացման գրաւականներ, որոնցով մինչև այժմ, դժբախտաբար, այնքան առատապէս օժտուած են մեր արտիստները: Դու ուղղակի զրպարտել ես քեզ:

—Դու եթադրում ես, մոայլ կերպով ասաց Շուբինը:—Եթէ ինձանում չը կան այդ գրաւականները և եթէ դրանք պատուաւորուեն ինձ վրայ, դրա մէջ մեղաւոր կը լինի... մի անձնաւորութիւն: Դու գիտես, աւելացրեց նա, արագիւղաբար յօնքերը կիտելով—ես արդէն փորձել եմ խմել:

—Սուտ ես ասում:

—Փորձել եմ, Աստուած է վկայ, պատասխանեց Շուբինը

և յանկարժ ժպտաց, նրա դէմքը բացուեց,—բայց համ չունի, եղբայր, կոկորդովս չէ գնում և գլուխս յետոյ թմբուկի նման է: Ինքը մեծ Լուչչիխինը—Խարլամպիյ Լուչչիխինը, Մոսկուայի, իսկ ուրիշների ասելով, Վելիկո-Ռօսիայի առաջին ձագարը,—յայտարարեց թէ ինձանից բան չի դուրս գայ: Ինձ, ինչպէս նա յայտնեց, չիչը ոչինչ չէ ասում:

Բերսենեմը բարձրացրեց ձեռքը որ խփէ արձանիկին, բայց Շուբինը կանգնեցրեց նրան:

—Մի խփիր, եղբայր. սա հարկաւոր կը լինի իբրեւ դաս, իբրեւ խրտուիլակ:

Բերսենեմը ծիծաղեց:

—Որ այդպէս է, ես կը խնայեմ քո խրտուիլակը, ասաց նա, և կեցցէ յաւիտենական, մաքուր արուեստը:

—Կեցցէ, կրկնեց Շուբինը:—Նրանով լաւը լաւագոյն է, իսկ վատը ցաւ չէ:

Բարեկամները պինդ սեղմեցին իրար ձեռքերը և բաժանուեցին:

XXI

Ելենայի առաջին զղացմունքը, երբ նա դարձնեց, ուրախական վախն էր «Միթէ, միթէ», հարցնում էր նա իրան և նրա սիրտը թուլանում էր երջանկութիւնից: Յիշողութիւնները թափուեցին նրա վրայ... նա ընկղմուեց նրանց մէջ: Յետոյ էլի նրա վրայ իջաւ նոյն երանաւէտ, հիացական հանգարտութիւնը: Բայց առաւօտի ընթացքում Ելենային կամաց-կամաց տիրեց անհանգստութիւնը, իսկ հետեւեալ օրերում նա ծանրութիւն, ճանձրոյթ էր զգում: Ծիշտ է, նա հիմա դիտէր թէ ինչ էր ուզում, բայց այդ բանը թեթեւութիւն չէր բերում նրան: Այն անմոռանալի տեսակցութիւնը ընդմիշտ դուրս էր նետել նրան հին ճանապարհից. նա այլ ևս կանգնած չէր այդ ճանապարհի վրայ, նա հեռու էր, մինչդեռ չորս կողմում ամեն ինչ կատարւում էր սովորական կարգով, ամեն ինչ ընթանում էր առաջուայ պէս, կարծես ոչինչ չէր փոխուել. առաջուայ կեանքը առաջուայ նման առաջ էր գնում, առաջուայ նման յոյս ունենալով Ելենայի մասնակցութեան և աջակցութեան վրայ: Ելենան փորձեց սկսել մի նամակ Ինսարօվին, բայց այդ չաջողուեց, խօսքերը թղթի վրայ դուրս էին գալիս մնածի նման ասես թէ ստի նման: Իր յիշատակարանը նա վերջա-

ցրեց, վերջին տողի տակ նա քաշեց մի մեծ դիմ: Դա անցեալն էր, իսկ նա իր բոլոր մտածումներով, իր ամբողջ էութեամբ մտել էր ապագայի մէջ: Ծանր էր նրա համար: Նստել մօր հետ, որ ոչինչ չէ կասկածում, լսել նրան, պատասխանել նրան, խօսել նրա հետ—թւում էր Ելենային մի ինչ-որ յանցաւոր բան. նա զգում էր, որ իբրեւ մէջ կայ մի ինչ-որ կեղծիք. նա վրդովում էր, թէեւ կարծրելու պատճառ չուներ. մի քանի անգամ նրա հոգու մէջ գլուխ բարձրացրեց համարեա անդիմադրելի ցանկութիւն ասելու ամեն ինչ առանց թաղանթի, ինչ էլ լինէր: «Ինչո՞ւ,—մտածում էր նա,—Դմիտրին հէնց այն ժամանակն էլ, հէնց մատուռից չը տարաւ ինձ, ուր կամենում էր: Չասաց նա, որ ես նրա կինն եմ Աստուծու առաջ: Ինչո՞ւ ես այստեղ եմ: Նա յանկարծ սկսեց խրատել ամենքից, նոյն-իսկ Ուլար Իվանովիչից, որ այժմ աւելի եւս քան երբեքից տարակուսանքի մէջ էր, և խաղաղում էր մատները: Այլ եւս ոչ փաղաքշական, ոչ սիրելի, ոչ նոյն-իսկ երազ չէր թւում նրան ամեն ինչ, որ չըջապատում էր նրան. չըջապատը կօշմարի պէս ճշում էր նրա կուրծքը մի անշարժ, մահացու ծանրութեամբ. նա կարծես և յանդիմանում էր Ելենային, և՛ անբաւական էր, և չէր էլ ուզում ճանաչել նրան... Դու էլի մերն ես, այսպէս էր կարծես ասում չըջապատը: Նոյն իսկ Ելենայի խեղճ սաները, ճշումած թռչուններն ու կենդանիները նայում էին նրան—գոնէ նրան այդպէս էր թւում—անվստահ կերպով, թշնամաբար: Նա ամօթ էր զգում և ամաչում էր իր զգացմունքներից: «Չէ՞ որ սա, այնուամենայնիւ, իմ տունն է», մըտածում էր նա, «իմ ընտանիքը, իմ հայրենիքը...»—«Ոչ, սա տածում էր նա, «իմ ընտանիքը, իմ հայրենիքը...»—«Ոչ, սա այլ եւս քո հայրենիքը չէ, քո ընտանիքը չէ», ասում էր նրան մի ուրիշ ձայն: Երկիւղը տիրեց նրան և նա զայրանում էր իր փոքրոգութեան վրայ: Փորձանքը նոր միայն էր սկսւում, իսկ նա արդէն կորցնում էր համբերութիւնը... Այդ էր նա խոստացել:

Ծուռ չը կարողացաւ նա խելքը գլուխը հաւաքել: Բայց անցաւ մի, երկու շաբաթ... Ելենան մի քիչ հանգստացաւ և սովորեց իր նոր գրութեան: Նա գրեց երկու փոքրիկ տոմսակ Ինսարովին և ինքը տարաւ նրանց պոստը. թէ ամօթխածութիւնից, թէ հպարտութիւնից նա երբեք չէր հաւատայ իր ազանքին: Նա արդէն սկսել էր սպասել Ինսարովին... Բայց Ինսարովի տեղ մի գեղեցիկ առաւօտ եկաւ Նիկոլայ Արտեմովիչը:

XXII

Գլխարդիայի պաշտօնաթող պօրուչիկ Ստախովի տանը դեռ ոչ ոք չէր տեսել նրան այնպէս թթուած և մի և նոյն ժամանակ ինքնավստահ եւ բարձրայօն, ինչպէս այդ օրը: Նա մըտաւ հիւրասենեակը վերարկու և գլխարկ հագած, մտաւ դանդաղ, լայն քայլեր անելով և թրխկացնելով կրունկներով. մօտեցաւ հայելուն և երկար նայում էր իրան, մի հանդարտ խստութեամբ գլուխը ժաժ տալով և չըթուենքերը կծոտելով: Աննա Վասիլեւնան հանդիպեց նրան արտաքուստ յուզուած և ծածուկ ուրախութեամբ (նա ամուսնուն երբեք ուրիշ կերպով չէր էլ հանդիպում): Նիկոլայ Արտեմովիչը նոյն իսկ չը վերցրեց գլխարկը, չը բարեւեց նրան և լուռ կերպով թոյլ տուեց Ելենային համբուրել իր կաշէ ձեռնոցը: Աննա Վասիլեւնան սկսեց հարցուփորձ անել թէ ինչպէս է գնում նրա բժշկութիւնը.—նա ոչինչ չը պատասխանեց նրան. եկաւ Ուլար Իվանովիչը—նա նայեց նրան և ասաց. «բան: Ուլար Իվանովիչի հետ նա առհասարակ սառն էր վարւում և նայում էր նրան բարձրից, թէեւ ընդունում էր, որ նրա մէջ կան Ստախովիների իսկական արեան հեռքեր: Յայտնի է, որ համարեա բոլոր ուս ագնուական տոհմերը համոզուած են թէ գոյութիւն ունեն բացառիկ, ցեղային առանձնատկութիւններ, որոնք յատուկ են միայն իրանց. մեղ քիչ չէ պատահել լսել զրոյցներ «Պօդսալասկինների» քթերի եւ «Պերեպրէկովների» վզակոթերի մասին: Զօյեան դուրս եկաւ և նստեց Նիկոլայ Արտեմովիչի առաջ: Սա տնքաց, բաղկաթոռի մէջ նստեց, սուրճ պահանջեց և միայն այդ ժամանակ վերցրեց գլխարկը: Նրա համար սուրճ բերին. նա խմեց մի բաժակ և հերթով նայելով ամենքին արտասանեց ատամների արանքով. «Sortez, s'il vous plait», և, գիմելով կնոջը, աւելացրեց. et vous, madame, restez, je vous prie»:

Ամենքը դուրս գնացին, բացի Աննա Վասիլեւնայից: Սրա գլուխը դողաց յուզմունքից: Նիկոլայ Արտեմովիչի վարմունքների հանդիսաւորութիւնը նրան ապշեցրեց: Նա մի ինչ-որ անսովոր բանի էր սպասում:

—Ի՞նչ կայ, բացականչեց նա, հէնց որ դուռը փակուեց: Նիկոլայ Արտեմովիչը մի անտարբեր հայեացք գցեց Աննա Վասիլեւնայի վրայ:

—Առանձին ոչինչ. այդ ի՞նչ ձեւ ունիք դուք իսկոյն ըն-

դունել մի ինչ-որ գոհի կերպարանք, սկսեց նա, առանց որևէ հարկաւորութեան ցած թողնելով շրթունքների անկիւնները իւրաքանչիւր խօսքի վրայ:—Ես միայն կամենում էի ձեզ վաղօրօք յայտնել, որ այսօր մեզ մօտ պիտի ճաշէ մի նոր հիւր:

—Ո՞վ է:

—Կուրնատովսկի, Եգօր Անդրէկիչ: Դուք նրան չէք ճանաչում: Աւագ-քարաուղար Սենատովս:

—Նա այսօր մեզ մօտ կը ճաշէ:

—Այո:

—Եւ դուք միայն նրա համար, որ ասէք ինձ այդ, հրամայեցիք ամենքին դուրս գնալ:

Նիկօլայ Արտեմովիչը նորից մի հայեացք գցեց Աննա Վասիլեվնայի վրայ, այս անգամ արդէն հեղինական:

—Ձեզ զարմացնում է այս: Դեռ սպասեցէք:

Նա լռեց: Աննա Վասիլեվնան էլ մի քիչ լռեց:

—Ես կը կամենայի, խօսեց Աննա Վասիլեվնան...

—Ես գիտեմ, դուք ինձ միշտ համարել էք բարոյագիտութիւնից դուրկ մարդ, սկսեց յանկարծ Նիկօլայ Արտեմովիչը:

—Ե՛ս, զարմացած փնթփնթաց Աննա Վասիլեվնան:

—Եւ դուք դուք ճշմարիտ էլ էք: Ես չեմ ուզում ժըխտել, որ, ճշմարիտ, ես ձեզ երբեմն տուել եմ արդարացի առիթ անբաւականութեան (գորշ ձիաները,—անցաւ Աննա Վասիլեվնայի մտքով),—թէեւ դուք ինքներդ պիտի համաձայնուէք, որ ձեր սահմանադրութեան ձեզ յայտնի դրութեան մէջ...

—Բայց ես ձեզ բոլորովին չեմ մեղադրում, Նիկօլայ Արտեմովիչ:

—C'est possible. Յամենայն դէպս ես դիտաւորութիւն չունեմ ինձ արդարացնելու: Ինձ կ'արդարացնէ ժամանակը: Բայց ես պարտք եմ համարում հաւատացնել ձեզ, որ գիտեմ իմ պարտաւորութիւնները և կարող եմ հոգ տանել... ինձ հաւատացած ընտանիքի... օգուտների մասին:

—«Ի՞նչ է նշանակում այս բոլորը», մտածում էր Աննա Վասիլեվնան (նա չէր կարող իմանալ, որ նախընթաց օրը, անգլիական կղութում, բաղմոցների սենեակի անկիւնում, վիճաբանութիւն սկսուեց այն մասին որ ուսանելը բաժակաճառեր արտասանելու ընդունակութիւն չունենա: «Մեղանում ո՞վ կարող է խօսել, տուէք մէկի անունը», բացականչեց վիճողներից մէկը:—Հէնց Ստախովը, օրինակի համար, պատասխանեց միւսը և ցոյց տուեց Նիկօլայ Արտեմովիչին, որ կանգնած էր այդտեղ և քիչ մնաց որ ձիւ արձակէ բաւականութիւնից):

—Օրինակի համար, շարունակեց Նիկօլայ Արտեմովիչը,—

իմ աղջիկը, Ելենան. դուք չէք գտնում թէ ժամանակ է որ նա ամուր օտը դնէ շաւղի վրայ... մարդու գնայ, ուզում եմ ասել ես: Խելօք-խելօք խօսելը, մարդասիրութիւնը լաւ են, բայց մինչև մի յայտնի աստիճան, մինչև յայտնի տարիները: Ժամանակ է որ նա թողնէ իր մշուշները, դուրս գայ զանազան արտիստների, դարոցականների, և ինչ-որ չէրնօգօրցիների հասարակութիւնից և դառնայ այնպէս, ինչպէս ամենքն են լինում:

—Ի՞նչպէս պէտք է ես հասկանամ ձեր խօսքերը, հարցրեց Աննա Վասիլեվնան:

—Այ, չնորհ արէք լսելու, պատասխանեց Նիկօլայ Արտեմովիչը, առաջուայ պէս վայր քաշելով շրթունքները,—կ'ասեմ ձեզ ուղղակի, առանց դէս ու դէնի, ես ծանօթացայ, ես մօտեցայ այդ երիտասարդի, պ. Կուրնատովսկու հետ, յոյս ունենալով նրան փեսայ ունենալ: Համարձակւում եմ կարծել, թէ տեսնելով նրան, դուք ինձ չէք մեղադրի կողմնապահութեան կամ դատողութիւնների փութկոտութեան մէջ (Նիկօլայ Արտեմովիչը խօսում էր և ինքը գմայլւում էր իր պերճախօսութեամբ): Շատ լաւ կրթութեան տէր, նա իրաւագէտ է, ձեռքը գեղեցիկ, երեսուն երեք տարեկան աւագ-քարաուղար, կօլլէժսկի սովէտնիկ, և Ստանիսլաւի չքանչանը վղի վրայ: Դուք, յոյս ունեւ, արդարադատ կը լինէք իմ վերաբերմամբ, որ ես չեմ պատկանում այն pères de comédie-ներին, որոնց զառանցանքը միայն աստիճանների վրայ է. բայց դուք ինքներդ էիք ինձ ասում թէ Ելենա Նիկօլայեվնային դուր են գալիս գործունեայ, դրական մարդիկ. Եգօր Անդրէկիչը իր բաժնի մէջ առաջինն է, իբրև գործ սարքող-մարդ այժմ, միւս կողմից, իմ աղջիկը թուրութիւն ունի գէպի մեծահոգի արարքները. իմացէք, ուրեմն, որ Եգօր Անդրէկիչը, հէնց որ հասաւ հնարաւորութեան, դուք հասկանում էք ինձ, հնարաւորութեան առանց պակասութեան ապրելու իր ոռծիկով, իսկոյն հրաժարուեց յօգուտ իր եղբայրների այն տարեկան գումարից, որ նշանակել է նրա հայրը:

—Իսկ ո՞վ է նրա հայրը, հարցրեց Աննա Վասիլեվնան:

—Նրա հայրը: Նրա հայրը նոյնպէս իր տեսակի յայտնի մարդ է, շատ բարոյական, un vrai stoleren, պաշտօնաթող, կարծեմ, մայօր Բ... կոմսերի բոլոր կալուածներն է կառավարում:

—Ա՛, արտասանեց Աննա Վասիլեվնան:

—Ա՛, ի՞նչ է, կրկնեց Նիկօլայ Արտեմովիչը:—Միթէ դուք էլ վարակուած էք նախապաշարմունքներով:

—Ես ոչինչ չառացի, սկսել էր Աննա Վասիլեվնան...

—Ո՛հ, դուք ասացիք՝ ա... ինչ էլ լինի, ես հարկաւոր համարեցի ձեզ նախադրուշացնել իմ մտածմունքների եղանակի մասին և համարձակուամ եմ կարծել... համարձակուամ եմ յուսալ, որ պ. Կուրնատովսկի կընդունուի a bras ouverts. Դա մի որ և է չէրնօգորցի չէ:

—Ի հարկէ, պէտք է միայն խոհարար վանկային կանչել, հրամայել որ մի կերակուր էլ աւելացնէ:

—Դուք հասկանում էք, որ ես այդ բանի մէջ չեմ մտնում, արտասանեց Նիկոլայ Արտեմովիչը, վեր կացաւ, գլխարկը դրեց և շուրջնելով (նա մէկից լսել էր, որ շուրջնել կարելի է միայն ամարանոցում իր տանը և ժամէժամ) գնաց այդին դբօսնելու: Շուրջնը նայեց նրան իր սենեակի պատուհանից և լուռ կերպով լեզուն հանեց:

Ժամի չորսին տասը րոպէ մնացած, Ստախովի ամարանոցին մօտեցաւ մի կառք և դեռ երիտասարդ, բարեձև արտաքինի տէր, պարզ և ճաշակով հագնուած մի մարդ դուրս եկաւ նրանից և հրամայեց որ իր մասին իմաց տան տանտէրերին: Դա եզօր Անդրէեւիչ Կուրնատովսկին էր:

Ահա, ի միջի այլոց, ինչ էր գրում միւս օրը Ելենան ինսարօլին:

«Շնորհաւորիր ինձ, սիրելի Դմիտրի, ես փեսացու ունեմ: Նա երէկ ճաշեց մեզ մօտ. հայրիկս ծանօթացել է նրա հետ, կարծեմ, անգլիական կլուբում և հրաւիրել է նրան: Ի հարկէ, նա երէկ դեռ իբրեւ փեսացու չէր եկել: Բայց բարի մայրիկը, որին հայրիկը հաղորդել է իր յոյսերը, ականջիս չնշաց՝ թէ ինչ հիւր է դա: Նրա անունն է եզօր Անդրէեւիչ Կուրնատովսկի. նա ծառայում է սենատում և աւագ-քարտուղար է: Նախ կը նկարագրեմ նրա արտաքինը: Նա մեծ հասակի չէ, քեզանից ցած է, լաւ կազմուածք ունի. նրա գծերը կանոնաւոր են, նրա մաղերը կարճ խուզած են, ունի մեծ բակենքարդ: Նրա աչքերը փոքր են (ինչպէս քո աչքերը), շագանակագոյն, արագավազ, չրթունքները տափակ են, լայն աչքերում և չրթունքների վրայ մշտական ժպիտ, մի տեսակ պաշտօնական, կարծես թէ այդ ժպիտը նրանում օրապահութիւն է անուամբ իրան նա շատ հասարակ է պահում, խօսում է պարզ, և ամեն ինչ նրանում պարզ է. նա ման է գալիս, ծիծաղում է, ուտում է անպէս, որ կարծես գործ է կատարում: «Ինչպէս է ուտումստիրել», մտածում ես դու, գուցէ այս բոպէին: Այո, նրա համար եմ ուտումստիրել, որ նկարագրեմ նրան քո առաջ: Եւ ինչպէս չուտումստիրել իր փեսացուին: Նրա մէջ մի ինչ-որ երկաթէ բան կայ... և բութ, և դատարկ մի և նոյն ժա-

մանակ—և ազնիւ. ասում են որ նա, իրաւ, շատ ազնիւ է: Դու էլ երկաթէ ես, բայց ոչ թէ անպէս, ինչպէս այս մէկը: Ծախն նա նստած էր ինձ մօտ, մեր դիմացը նստած էր Շուրջնը: Նախ խօսք սկսուեց ինչ-որ վաճառականական ձեռնարկութիւնների մասին. ասում են թէ նա դրանց մէջ գլուխ ունի և քիչ էր մնում որ թողնէ իր ծառայութիւնը, որպէս զի իր ձեռքն առնէ մի մեծ գործարան: Այ լաւ կ'անէր հա: Յետոյ Շուրջնը խօսեց թատրոնի մասին. պարոն Կուրնատովսկին յայտնեց, և—եւս պիտի խոստովանեմ—առանց կեղծ համեստութեան, թէ ինքը գեղարուեստի մէջ ոչինչ չէ հասկանում: Սա ինձ քեզ յիշեցրեց... բայց ես մտածեցի, ոչ, ես և Դմիտրին այնուամենայնիւ ուրիշ կերպ չենք հասկանում գեղարուեստը: Այս մէկը կարծես ուզում էր ասել, ես չեմ հասկանում գեղարուեստը, և նա իսկի հարկաւոր էլ չէ, բայց բարեկարգ պետութեան մէջ թողլատրում է: Պետերբուրգի և comme il faut-ի վերաբերմամբ նա, սակայն, բաւական անտարբեր է. նա մի անգամ մինչեւ իսկ պրօլետարի անուանեց: Մենք, ասաց, բանուորներ ենք: Ես մտածեցի. եթէ այս բանը Դմիտրին ասէր, ինձ չէր դուր գայ, իսկ այս մէկը թող ասում է ասէ, թող պարծենայ, ինձ հետ նա շատ քաղաքավարի էր, բայց ինձ մի գլուխ թւում էր թէ ինձ հետ խօսում է մի շատ և շատ վիճող մեծաւոր: Եթէ նա ուզում է գովել մէկին, ասում է թէ այս-ինչը ունի կանոններ—սա նրա սիրած խօսքն է: Նա պէտք է լինի ինքնավստահ, աշխատասէր, ընդունակ ինքնադոհութեան (դու տեսնում ես ես անաչառ եմ), այսինքն ընդունակ դոհելու իր օգուտները, բայց նա մի մեծ բռնապետ է: Դժբախտութիւն կը լինի նրա ձեռքն ընկնելը: Ծախի վրայ խօսեցին կաշառքի մասին...

—Ես հասկանում եմ, ասաց նա, որ շատ դէպքերում կաշառք վերցնողը մեղաւոր չէ. նա ուրիշ կերպ վարուել չէր կարող: Եւ սակայն, երբ նա բռնւում է, պէտք է նրան ջարդել:

Եւ աղաղակեցի.—«Ջարդել անմեղին»:

—Այո, յանուն սկզբունքի»:

—«Ո՛ր», հարցրեց Շուրջնը. Կուրնատովսկին չփոթուածի նման էլ էր, զարմացածի նման էլ և ասաց. «այդ բայատրելու կարիք չը կայ»:

«Հայրիկս, որ, կարծեմ, խորին ակնածութեամբ է վերաբերում նրան, կրկնեց թէ, ի հարկէ, կարիք չը կայ և խօսակցութիւնը, ի ցաւ իմ, վերջացաւ: Երեկոյեան եկաւ Բերսենսովը և նրա հետ սարսափելի վէճ սկսուեց: Ես դեռ երբեք չեմ տեսել մեր բարի Անդրէյ Պետրովիչին այնքան յուզմունքի մէջ:

Պարոն Կուրնատովսկին բոլորովին չէր ժխտում գիտութեան, համալսարանների և այլն օգուտը... և սակայն ես հասկանում էի Անդրէյ Պետրովիչի վրդովմունքը: Կուրնատովսկին այդ բոլորի վրայ նայում է իբրև մի տեսակ մարմնամարզութեան վրայ: Ճաշից յետոյ Շուբինը մօտեցաւ ինձ և ասաց. ահա սա և մի ուրիշը (նա քո անունը անտասանել չէ կարողանում)—երկուսն էլ գործնական մարդիկ են, բայց տեսէ՛ք ինչ տարբերութիւն կայ. այնտեղ իսկական կենդանի, կեանքի արտադրած իդէալ, իսկ այստեղ նոյն իսկ պարտականութեան զգացմունք էլ չը կայ, այլ պարզապէս պաշտօնեայի ազնւութիւն և գործունեայ մարդ առանց բովանդակութեան:—Շուբինը խելօք է, և ես քեզ համար միտս պահեցի նրա խօսքերը. իսկ եթէ ինձ հարցնես, ինչ նմանութիւն քո և Կալրատովսկու մէջ: Դու հաւատում ես, իսկ նա ոչ, որովհետեւ միայն ինքն իրան հաւատալ անկարելի է:

Նա ուշ գնաց, բայց մայրիկս կարողացաւ ինձ հաղորդել, որ ես նրան դուր եմ եկել, որ հայրիկը հիացած է... Հօ չէ ասել նա իմ մասին էլ, թէ ես կանոններ ունեմ: Իսկ ես քիչ էր մնացել պատասխանէի մայրիկին, թէ ես չառ խղճում եմ, բայց ես արդէն ունեմ ամուսին: Ինչո՞ւ հայրիկը քեզ այնպէս չէ սիրում: Մայրիկի հետ դեռ կարելի էր մի կերպով...

«Օհ, սիրելիս, ես քո առաջ այսքան մանրամասն նկարագրեցի այդ պարոնին այն պատճառով, որ խլացնեմ իմ կարօտը: Ես չեմ ապրում առանց քեզ, ես անդադար քեզ եմ տեսնում, լսում... Ես սպասում եմ քեզ, բայց ոչ թէ մեզ մօտ, ինչպէս դու ուզում էիր,—երեւակայիր, թէ որքան ծանր և անյարմար կը լինէր մեզ համար—այլ գիտեմ, ուր ես քեզ գրում էի—այն անտառում... Օհ, սիրելիս, ինչպէս եմ սիրում քեզ»:

XXIII

Կուրնատովսկու առաջին այցելութիւնից մի երեք շաբաթ անցած, Աննա Վասիլեւիչն, ի մեծ ուրախութիւն Ելենայի, տեղափոխուեց Մոսկուա, իր մեծ փայտէ սունը, որ գտնւում էր Պրեչիստենկայի մօտ, տասն սիւներով, սպիտակ քնարներով և պսակներով իւրաքանչիւր պատուհանի վրայ, փոքրիկ այգով, ահագին կանաչ բակով, ջրհորով բակում և շան բունով ջրհորի մօտ: Աննա Վասիլեւիչն երբէք այդքան վաղ չէր վերադարձել ամարանոցից, բայց այդ տարին աշնանային առաջին ցրտերից սկսեց աւելի սաստկանալ նրա այտուցը (ֆլուս). Նիկոլայ Արտեմովիչը, իր կողմից վերջացնելով բժշկութիւնը, կնոջ կարօտն էր քա-

չում: մանաւանդ որ Աւգուստինա Խրիստիանովնան գնացել էր հիւր իր ազգականուհու մօտ, Բեզէլ քաղաքը. Մոսկուա էր եկել մի ինչ որ արտասահմանեան ընտանիք, որ ցոյց էր տալիս պլաստիկական դիրքեր, des poses plastiques, սրանց նկարագրութիւնը «Московскія Вѣдомости» լրագրի մէջ՝ սաստիկ գրգռել էր Աննա Վասիլեւիչայի հետաքրքրութիւնը: Մի խօսքով, ամարանոցում այլ ևս մնալը անյարմար դատուեց և նոյն իսկ, Նիկոլայ Արտեմովիչի ասելով, աւելորդ մնալը չէր կարելի համաձայնեցնել իր «նախագծած մտքերի» հետ: Վերջին երկու շաբաթը շատ երկար թուացին Ելենային: Կուրնատովսկին եկաւ երկու անգամ, կիրակի օրերը. միւս օրերում նա զբաղուած էր. նա գալիս էր յատկապէս Ելենայի համար, բայց աւելի խօսում էր Զօյեայի հետ, որին նա շատ դուր էր եկել. «Das ist ein Mann!» մտածում էր Զօյեան ինքն իրան, նայելով նրա արևառայրական դէմքին, լսելով նրա ինքնահաւան, զիջողական ձայնը: Զօյեայի կարծիքով ոչ ոք չունէր այնպիսի հրաշալի ձայն, ոչ ոք չէր կարողանում այնպէս հիանալի կերպով արտասանել՝ «ես պատիւ ունեցայ» կամ «ես շատ բաւական եմ»: Ինսարովը չէր եղել Ստախովների մօտ, բայց Ելենան տեսաւ նրան մի անգամ, զաղտուկ, մի փոքրիկ անտառում Մոսկուա գետի վրայ, ուր նա նշանակել էր տեսակցութիւն: Նրանք հազիւ կարողացան մի քանի խօսք ասել միմեանց: Շուբինը Մոսկուա վերադարձաւ Աննա Վասիլեւիչայի հետ, Բերսենովը մի քանի օր ուշ:

Ինսարովը նստած էր իր սենեակում և երրորդ անգամ կարդում էր այն նամակները, որոնք ուղարկուած էին Բօլդա-րիայից եկողներով. պօստով վախում էին ուղարկել: Նամակները շատ յուզել էին Ինսարովին: Դէպքերը Արեւելքում առաջանում էին արագ կերպով. ռուսաց զօրքերը գրաւել էին իշխանութիւնները *) և այդ բանը յուզում էր մօտիկ, անխուսափելի պատերազմի հովը: Չորս կողմում բոլորում էր հրդեհը, և ոչ ոք չէր կարող նախատեսել թէ դէպի ուր կ'երթայ նա, ուր կանգ կ'առնէ. հին վիրաւորանքները, վաղեմի յոյսերը—ամեն ինչ շարժուեց: Ինսարովի սիրտը սաստիկ խփում էր. նրա յոյսերն էլ կատարւում էին: Բայց արդեօք վաղ չէ, արդեօք իդէալ չէ, մտածում էր նա, ձեռքերը ճմլելով: Մենք դեռ պատրաստ չենք—բայց թող այդպէս էլ լինի: Պէտք է գնալ:

Մի ինչ-որ բան թեթեւ կերպով աղմկեց դռան ետևում,

*) Մօլդավո-Վալախիա:

դուռը արագ կերպով բացուեց և սենեակը մտաւ Ելենան:

Ինսարովը ամբողջովին դողաց, վազեց դէպի նրան, չէր եղ նրա առաջ, գրկեց նրա իրանը և իր գլուխը պինդ սեղմեց այդ իրանին:

— Ինձ չէիր սպասում, խօսեց Ելենան հազիւ շունչը քաշելով (նա արագ վազել էր սանդուղքով դէպի վեր): Սիրելիս, սիրելիս: Ուրեմն դու այստեղ ես ապրում: Ես քեզ չուտ գտայ: Քո բնակարանի տիրոջ աղջիկը ինձ առաջնորդեց: Երէկ չէ, անցեալ օրը եկանք մենք: Ես ուզում էի գրել քեզ, բայց մտածեցի, որ աւելի լաւ է ինքս գամ: Քեզ մօտ քառորդ ժամով եմ եկել, վեր կաց, փակիր դուռը:

Ինսարովը վերկացաւ, աշխոյժ կերպով փակեց դուռը, վերադարձաւ Ելենայի մօտ և բռնեց նրա ձեռքերից: Նա չէր կարողանում խօսել, ուրախութիւնը նրան խեղդում էր: Ելենան ժպտալով նայում էր նրա աչքերին... դրանց մէջ այնքան երջանկութիւն կար...

Ելենան ամաչեց:

— Սպասիր, ասաց նա, քնքշութեամբ ձեռքերը հանելով նրա ձեռքերից, — Թող գլխարկս վերցնեմ:

Նա արձակեց գլխարկի ժապաւենները, դէն գցեց գլխարկը, ուսերից իջեցրեց թիկնոցը, դրստեց մազերը և նստեց փոքրիկ, հնամաշ դիվանի վրայ. Ինսարովը չը շարժուեց և նայում էր նրան իբրև դիւթուած:

— Նստիր, խօսեց Ելենան, չը բարձրացնելով իր հայեալքը դէպի նրան և ցոյց տալով նրան տեղ իր մօտ:

Ինսարովը նստեց, բայց ոչ թէ դիվանի վրայ, այլ յատակին, նրա ոտների մօտ:

— Ա՛ռ, հանիր ձեռնոցներս, ասաց Ելենան մի անհաւասար ձայնով: Նա սարսափ էր զգում:

Ինսարովը սկսեց նախ ձեռնոցի կոճակները բաց անել, յետոյ հանել մի ձեռնոցը. հանեց նրան մինչև կէսը և իր շըրթունքներով ազահաբար կպաւ ձեռնոցի տակից սպիտակին տուող բարակ և քնքոյշ ձեռքին:

Ելենան ցնցուեց և ուղեց հեռացնել Ինսարովին միւս ձեռքով, բայց նա սկսեց համբուրել միւս ձեռքը: Ելենան ձեռքը քաշեց դէպի իրան, Ինսարովը յետ գցեց գլուխը, Ելենան նայեց նրա դէմքին, ցած խոնարհուեց — և նրանց շրթունքները միացան...

Անցաւ մի վայրկեան... Ելենան դուրս պրծաւ, կանգնեց, չչնչաց. «ոչ, ոչ» և արագ կերպով մօտեցաւ գրասեղանին:

— Չէ որ այստեղ ես տանտիրուհի եմ, ինձանից ծածուկ բան դու չը պէտք է ունենաս, ասաց նա, աշխատելով անհոգ

երեւալ և իր մէջքը դարձնելով դէպի Ինսարովը: — Որքան թեղթեր: Սրանք ինչ նամակներ են:

Ինսարովը կիտեց յօնքերը: — Այդ նամակները, ասաց նա, վեր կենալով յատակից: — Դու կարող ես կարդալ նրանց:

Ելենան շուռ տուեց նամակները իր ձեռքի մէջ: — Նրանք այնքան շատ են, այնքան մանր են գրուած, իսկ ես պիտի այս րոպէին գնամ... Տէրը նրանց հետ... Հօ իմ մրցակից կնոջից չեն... Եւ նրանք ուսերէն էլ չեն, աւելացրեց նա, շուռ տալով բարակ թերթերը:

Ինսարովը մօտեցաւ նրան և դիպաւ նրա իրանին: Ելենան յանկարծ շուռ եկաւ դէպի նրան, ուրախ ժպտաց և յենուեց նրա ուսին:

— Այս նամակները Բօլզարիայից են, Ելենա. բարեկամներս են գրում ինձ, նրանք կանչում են ինձ:

— Ա՛յ, Բօլզարիա:

— Այո... այժմ: Քանի ժամանակ կայ, քանի կարելի է գնալ:

Ելենան յանկարծ իր երկու ձեռքերով շրջապատեց նրա չլիքը: — Դու հօ կը վերցնես ինձ քեզ հետ:

Ինսարովը սեղմեց նրան իր սրտին: — Օ՛, իմ սերելի աղջիկ, օ, իմ հերոսուհի, ինչպէս դու արտասանեցիր այդ խօսքը: Բայց արդեօք ինձ համար մեղք չէ, անխելքութիւն չէ, ինձ, անտուն, միայնակ մարդու համար, տանել քեզ ինձ հետ... և ուր...

Ելենան ձեռքով սեղմեց նրա բերանը: — Սա... թէ չէ ես կը բարկանամ և այլ ես երբէք չեմ գայ քեզ մօտ: Միթէ ամեն ինչ չէ վճռուած, ամեն ինչ չէ վերջացրուած մեր մէջ: Միթէ ես քո կինը չեմ: Միթէ կինը ամուսնուց բաժանուում է:

— Կանաչք պատերազմի չեն գնում, խօսեց Ինսարովը մի կիսատխուր ժպիտով:

— Այն, երբ սրանք կարող են մնալ: Բայց միթէ ես կարող եմ մնալ այստեղ:

— Ելենա, դու հրեշտակ ես... Բայց մտածիր, ինձ, գուցէ, հարկաւոր լինի դուրս գալ Մոսկուայից... երկու շաբթից յետոյ, ես այլ ես չեմ կարող մտածել ոչ համալսարանական դասախօսութիւնների, ոչ աշխատանքներս վերջացնելու մասին:

— Ի՞նչ անենք որ այդպէս է, ընդհատեց Ելենան: — Դու պէտք է շուտով գնաս: Ուզում ես, ես հէնց այժմ, այս րոպէին, կը մնամ քեզ մօտ, քեզ հետ ընդ միշտ և տուն չեմ վերադառնայ: Ծանապարհուենք այս րոպէին, ուզում ես...

Ինսարովը կրկնապատկած ուժով գցեց նրան իր գրկի

մէջ։—Որ այդպէս է, թող ինձ պատժէ Աստուած, բացականչեց նա,—եթէ ես վատ գործ եմ անում։ Այսօրուայ օրից մենք յաւիտեան միացած ենք։

—Ես մնում եմ, հարցրեց Ելենան։

—Ոչ, իմ մաքուր աղջիկ, ոչ, իմ գանձը։ Դու այսօր կը վերադառնաս տուն, բայց պատրաստ եղիր։ Այս գործը չէ կարելի միանգամից կատարել. պէտք է լաւ մտածել։ Այստեղ հարկաւոր են փող, անցագիր...

—Փող ես ունիմ, ընդհատեց Ելենան—ութտուն ոտբլի։

—Է՛հ, դա շատ չէ, նկատեց Ինսարովը,—բայց և այնպէս, պէտք կը գայ։

—Ես կարող եմ գտնել, ես փոխ կ'առնեմ, ես կը խնդրեմ մայրիկից... Ոչ, մայրիկից չեմ խնդրի... Կարելի է ժամացոյցս ծախել... Ես ականջի օղեր ունեմ, երկու էլ ձեռքի օղեր...

—Բանը փողը չէ, Ելենա, անցագիրը, քո անցագիրը, ինչպէս անենք։

—Այո, այդ ինչպէս անենք։ Եւ անցագիրը անպատճառ հարկաւոր է։

—Անպատճառ։

Ելենան ձէծաղեց։—Ի՞նչ միտս եկաւ. յիշում եմ, ես դու փոքր էի... Մեղանից հեռացաւ աղախինը։ Նրան բռնեցին, ներեցին, և նա երկար ապրեց մեղ մօտ... Բայց և այդպէս ամենքը նրան անուանում էին փախստական Տատեանա։ Ձէի կարծում ես այն ժամանակ թէ ինքս էլ, գուցէ փախստական կը լինեմ, ինչպէս նա։

—Ելենա, ինչպէս չես ամաչում։

—Ի՞նչ է։ Ի հարկէ, լաւ կը լինէր գնալ անցագրով, Բայց եթէ անկարելի է...

—Այդ բոլորը մենք կը սարքենք յետոյ, յետոյ, սպասիր, ասաց Ինսարովը։—Թող միայն մի քիչ ինքս ինձ նայեմ, մտածեմ։ Մենք ամեն ինչի մասին կը խօսենք քեզ հետ, ինչպէս հարկն է։ Իսկ փող ես էլ ունեմ։

Ելենան ձեռքով յետ քաշեց մաղերը, որոնք թափուել էին նրա ճակատին։—Օ՛հ, Դմիտրի, որքան ուրախալի կը լինի մեզ համար ճանապարհ գնալ երկուսով։

—Այո, ասաց Ինսարովը. իսկ այնտեղ, ուր մենք կը գնանք...

—Ի՞նչ կայ որ... ընդհատեց Ելենան,—միթէ երկուսով մտնելը նոյնպէս ուրախալի չէ. բայց ոչ, ինչու մեռնել։ Մենք կ'ապրենք, մենք ջանքի ենք։ Քանի տարեկան ես։ Քսան և վեց։

—Քսան և վեց։

—Իսկ ես քսան տարեկան եմ։ Դեռ առջեւում չատ ժամանակ կայ։ Հա, դու ուզում էիր փախչել ինձանից։ Քեզ հարկաւոր չէր ուսական սէր, ով բօլգարացի։ Տեսնենք այժմ, թէ ինչպէս դու ինձանից կ'ազատուես։ Բայց ինչ կը լինէր մեզ երկուսիս, եթէ ես այն ժամանակ չը գայի քեզ մօտ։

—Ելենա, դու գիտես թէ ինչն էր ինձ հարկադրում հեռանալ։

—Գիտեմ. դու սիրեցիր և վախեցար։ Բայց միթէ դու չէիր զգում, որ քեզ էլ են սիրում։

—Պատուով եմ երգում, Ելենա, ոչ։

Ելենան արագ և անակնկալ համբուրեց նրան։—Ահա հէնց դրա համար էլ ես քեզ սիրում եմ։ Իսկ այժմ մնացիր բարեւ։

—Դու այլ եւս չես կարող մնալ, հարցրեց Ինսարովը։

—Ոչ, սիրելիս։ Կարծում ես թէ հեշտ էր մնալ դուրս գալ տանից։ Քառորդ ժամը վաղուց անցել է։—Նա հագաւ թիկնոցը և գլխարկը։—Իսկ դու եկ մեզ մօտ վաղը երեկոյեան։ Ոչ, միւս օրը։ Չանձրալի կը լինի, բայց ինչ արած. գոնէ կը տեսնուենք։ Մնաս բարեւ։ Ինձ դուրս թող։—Ինսարովը վերջին անգամ գրկեց նրան։—Ահ, տես, դու կոտրեցիր իմ չղթան։ Օ՛հ, դու շատ ճարտար չես շարժուածքներիդ մէջ։ Բայց ոչինչ։ Աւելի լաւ։ Ես կ'երթամ Կուզնեցկի կամուրջը, կը տամ չըղթան չինելու։ Եթէ ինձ կը հարցնեն, կ'ասեմ Կուզնեցկի կամուրջի վրայ եմ եղել։—Ելենան բռնեց դռան կոթից։

—Ի դէպ, ես մոռացայ քեզ ասել. մուսիօ Կուրնատովին, երեւի, այս քանի օրերը ինձ առաջարկութիւն կ'անէ։ Բայց ես կ'ասեմ նրան... ահա ինչ։—Նա ձախ ձեռքի բթամառը դրեց քթի ծայրին և միւս մատները խաղացրեց օդի մէջ։—Մնաս բարեւ։ Յետեւ թիւն։ Այժմ ես ճանապարհը ճանաչում եմ... Իսկ դու ժամանակ մի կորցնիր...

Ելենան քիչ քայ արաւ դուռը, ականջ դրեց, չուռ եկաւ. դէպի Ինսարովը, գլխով բարեւ արաւ և դուրս պրծաւ սենեակից։

Մօտ մի բոպէ կանգնած էր Ինսարովը փակուած դռան առջեւ և նոյնպէս ականջ էր դնում։ Յաճախ, բակը տանող դուռը թրխկաց, Ինսարովը մօտեցաւ բազմոցին, նստեց և ծածկեց աչքերը ձեռքերով։ Նրան երբէք այսպիսի բան չէր պատահել։ «Ինչով արժանաւոր եմ այսպիսի սիրոյ, մտածում էր նա։—Երազ չէ սա»։

Բայց յափուկի նուրը հոտը, որ թողել էր Ելենան նրա աղքատ, մոռթ սենեակում, յիշեցնում էր օրիորդի այցելութիւնը։ Դրա հետ միասին, թւում էր, դեռ մնացել էին օդի

մէջ և երիտասարդ ձայնի հնչիւնները, և թեթեւ երիտասարդ քայլերի աղմուկը, և երիտասարդ, կուսական մարմնի ջերմութիւնն ու թարմութիւնը:

XXIV

Ինսարովը վճռեց պառակտել զեռ աւելի զրական տեղեկութիւններէ, իսկ ինքը սկսեց պատրաստուել ճանապարհուելու: Գործը շատ դժուար էր: Իսկապէս իր համար ոչինչ արգելքներ չը կային. մնում էր միայն անցագիր պահանջել,—բայց ինչ անել Ելենայի հետ: Նրա համար օրինական ճանապարհով անցագիր ձեռք բերելը անհնարին էր: Պատկուել նրա հետ ծածուկ և ապա գնալ նրա ծնողների մօտ... «Նրանք այն ժամանակ մեզ բաց կը թողնեն, մտածում էր նա: Իսկ եթէ բաց չը թողնեն: Մենք, այնուամենայնիւ, կը գնանք: Իսկ եթէ նրանք կը դանդատուեն... եթէ... Ոչ, աւելի լաւ է աշխատել մի կերպով անցագիր ձեռք բերել»:

Նա վճռեց խորհուրդ հարցնել (ի հարկէ անուշներ չը տալով) իր մի ծանօթից, մի պաշտօնաթող, թէ պաշտօնից հեռացրած պրօկուրօրից, որ մի փորձուած և հին վարպետ էր ամեն տեսակ ծածուկ գործերի մէջ: Այս յարգելի մարդը մօտիկում չէր ապրում. Ինսարովը մի ամբողջ ժամ մի վատ կառքով հագիւ հասաւ նրա բնակարանին, և ի լրումն ամենայնի, տանը չը գտաւ նրան. իսկ վերադարձին նա մինչեւ ոսկորները թրջուեց յանկարծահաս հեղեղից: Միւս առաւօտը, Ինսարովը, չը նայած բաւական սաստիկ գլխացաւին, նորից գնաց պաշտօնաթող պրօկուրօրի մօտ: Պաշտօնաթող պրօկուրօրը լսեց նրան ուշադրութեամբ, քթախոտ քաշելով մի տուփից, որ զարդարուած էր լիակուրծք յաւերժահարսի պատկերով և ծուռ նայելով հիւրին իր խորամանկ, նոյնպէս քթախոտի գոյն ունեցող աչքերով, լսեց և պահանջեց «աւելի պարզութիւն փաստական տեղեկութիւնները պատմելիս», և նկատելով, որ Ինսարովը յօժարութեամբ չէ մտնում մանրամասնութիւնների մէջ (նա զօռով էր սիրտ արել պրօկուրօրի մօտ գալու), բաւականացաւ խորհուրդ տալով որ ամենից առաջ զրահաւորուի «փարաներով» և խնդրեց գալ մի ուրիշ անգամ, «երբ ձեր մէջ», աւելացրեց նա, քթախոտ քաշելով բաց տուփի վրայ, «աւելի կը շատանայ վստահութիւնը և կը պակասէ անվստահութիւնը»: «Իսկ անցագիրը», շարունակեց նա կարծես ինքն իրան, «մարդկային ձեռքի գործ է. դուք, օրինակ, գնում եք. ո՞վ գիտէ, Մարիա Բրեդիխինա էք դուք թէ կարօլինա Ֆոգելմէյեր»: Զգուշացի՛ր՝ զգացմունք չարժուեց Ինսարովի մէջ, բայց նա չնորհակալու-

թիւն յայտնեց պրօկուրօրին և խոստացաւ այս քանի օրերը նորից գալ:

Նոյն երեկոյեան նա գնաց Ստախօյների մօտ: Աննա վասիլեւնան դիմաւորեց նրան քաղցրութեամբ, թեթեւ կերպով յանդիմանեց նրան, որ բոլորովին իրանց մոռացել է, և գտնելով որ նրա գոյնը թուած է՝ տեղեկացաւ թէ ինչպէս է նրա առողջութիւնը. Նիկօլայ Արտեմիւիչը մի բառ անգամ չասաց նրան, միայն նայեց նրան մի մտախօհ—անհոգ հետաքրքրութեամբ. Շուբինը ցուրտ վարուեց նրա հետ, բայց Ելենան ջերմացրեց նրան: Նա սպասում էր Ինսարովին. նրա համար հագել էր այն իսկ զգեստը, որ ունէր վրան մատուցում տեղի ունեցած տեսակցութեան օրը. բայց Ելենան այնպէս հանգիստ ողջունեց նրան, և այնպէս սիրալիր ու անհոգ ուրախ էր, որ, նայելով նրան, ոչ ոք չէր կարծի, թէ այդ աղջկայ ճակատագիրը արդէն վճռուած է, և թէ երջանիկ սիրոյ ծածուկ գիտակցութիւնը միայն տալիս էր կենդանութիւն նրա դժերին, թեթեւութիւն և չքնաղութիւն նրա շարժուածքներին: Նա թէյ էր ածում Զոյեայի տեղ, հանաքներ էր անում, շատախօսում էր. նա գիտէր, որ իրան պիտի գիտէր Շուբինը, որ Ինսարովը չի կարողանայ դիմակ հագնել, չի կարողանայ անտարբեր ձեւանալ, և զինուեց վաղօրօք: Եւ Ելենան սխալուած չէր. Շուբինը աչք չէր հեռացնում նրանից, իսկ Ինսարովը շատ լուռ էր և ամպած ամբողջ երեսը: Ելենան այն աստիճան իրան երջանիկ էր զգում, որ ուղեց քիչ ջգրացնել նրան:

—Նը, ինչպէս է, հարցրեց նա Ինսարովին յանկարծ.—ձեր ծրագիրը առնձ է գնում:

Ինսարովը շփոթուեց:

—Ի՞նչ ծրագիր, ասաց նա:

—Մոռացել էք, պատասխանեց Ելենան, ծիծաղելով նրա երեսին. միայն Ինսարովը կարող էր հասկանալ այդ երջանիկ ծիծաղի նշանակութիւնը.—ձեր բոլորական քրիսթոմատիան ուսմանի համար:

—Quelle bourde!, ատամների արանքով փնթփնթաց Նիկօլայ Արտեմիւիչը:

Զոյեան նստեց դաշնամուրի առաջ, Ելենան հագիւ նկատելի կերպով ուսը թօթուեց և Ինսարովին աչքերով ցոյց տուեց դուռը, կարծես արձակելով նրան որ առն գնալ: Յետոյ նա ընդհատումներով երկու անգամ մատը դիպցրեց սեղանին և նայեց նրան: Ինսարովը հասկացաւ, որ նա նշանակում է տեսակցութիւն երկու օրից յետոյ, և Ելենան արագ ժպտաց, երբ տեսաւ որ նա իրան հասկացել է Ինսարովը վեր կացաւ և սկը-

սեյ հրաժեշտ տալ. նա իրան առողջ չէր զգում: Եկաւ Կուր-
նատովսին: Նիկողայ Սրտեմիլիչը տեղից վեր թռաւ, աջ ձեռ-
քը բարձրացրեց գլխից վերեւ և կակուղ կերպով իջեցրեց նրան
աւագ-քարտուղարի ափի վրայ: Ինսարովը էլի մի քանի բուպէ-
մնաց, որ նայէ իր հակառակորդին: Ելենան ծածուկ, խորա-
մանկութեամբ գլուխը ժամ առնէր, տանտէրը հարկաւոր չը
համարեց նրանց ներկայացնել իրար, և ինսարովը դուրս գնաւ,
վերջին անգամ հայեացք փոխանակելով Ելենայի հետ: Շուրթերը
մտածեց, մտածեց—և կատաղաբար վիճեց Կուրնատովսինը հետ
մի իրաւաբանական հարցի մասին, որի մէջ ինքը ոչինչ չէր
հասկանում:

Ինսարովը ամբողջ գիշերը չը քնեց և առաւօտեան իրան
վատ էր զգում: Սակայն նա զբաղուեց կարգի բերելով իր թըղ-
թերը և նամակներ գրելով, բայց նրա գլուխը ծանր էր և մի
կերպ չփոթուած: Ճաշի մօտ նա տաքութեան մէջ ընկաւ և ո-
չինչ չը կարողացաւ ուտել: Տաքութիւնը արագ սաստկացաւ
իրիկնադէմին. բոլոր անդամները կոտրատուում էին և տանջող
գլխացաւ կար: Ինսարովը պառկեց այն իսկ փոքրիկ բազմոցի
վրայ, ուր անցեալ օրերում նստած էր Ելենան. նա մտածում
էր. «Տեղն է որ ես պատժուում եմ, ինչու դնացի այն հինա-
ւուրց վարպետորդու մօտ», և փորձեց քնել... Բայց տկարու-
թիւնը արգէն տիրել էր նրան: Սարսափելի ոյժով սկսեցին խը-
փել երակները նրա մէջ. աթոյսին սաստկութեամբ հրդեհուեց
արիւնը, մտքերը սկսեցին պտոյտ դալ թռչունների նման: Նա
ընկաւ մոռացութեան մէջ: Ջարդուածի նման ընկած էր նա
երեսի վրայ և յանկարծ նրան տեսիլներ երեւացին. մէկը նրա
վրայ հանդարտ քրքջում է և շնչում. նա զօռով բաց արաւ.
աչքերը, ճրագի լոյսը դանակի պէս ծակեց աչքերը... Ի՞նչ է
սա. հին պրօֆիտօրը նրա առջին է, խալաթ հագած, ինչպէս
տեսել էր նրան նախընթաց օրը... «Կարօլինա Յօգէլմէյեր»,
փնթփնթում է անատամ բերանը: Ինսարովը նայում է, իսկ
ծերունին լայնանում է, ուռչում է, մեծանում, նա այլ ևս
մարդ չէ—նա ծառ է... Ինսարովը պիտի մազլցէ դիք ճիւղե-
րով: Նա կպչում է ճիւղերին, կրծքի վրայ ընկնում է սրածայր
քարին, իսկ Կարօլինա Յօգէլմէյերը նստած է ծալապատիկ,
մանրամասն կնոջ կերպարանքում և թոթովում է. կարկան-
դակներ, կարկանդակներ,—իսկ այնտեղ հոսում է արիւնը,
և սրերը անտանելի կերպով փայլում են... Ելենան. և ամեն ինչ
անյետացաւ ծիրանագոյն քաօսի մէջ:

XXV

—Ձեզ մօտ եկել է մի ինչ-որ, ով գիտէ, փականագործ
թէ ուրիշ ինչ, ապու էր միւս երեկոյեան Բերսենսկին նրա
ծառան, որ աչքի էր ընկնում նրանով, որ խիստ էր վարւում
իր պարոնի հետ և մօքի սկեպտիկ ուղղութիւն ունէր,—ուզում
է ձեզ տեսնել:

—Կանչէք, ասաց Բերսենսկը:

Մտաւ «փականագործը»: Բերսենսկը ձանաչեց նրան.
դերձակն էր, այն բնականի տէրը, ուր ապրում էր ինսա-
րովը:

—Ի՞նչ կայ, հարցրեց նա:

—Ես եկայ ձեզ մօտ, սկսեց դերձակը, դանդաղ կերպով
փոխելով ոտները կանգնած տեղը և ժամանակ առ ժամանակ
շարժելով աջ ձեռքը, որի վերջին երեք մատներով բռնած ու-
նէր հանդերձի թեղանիքը: Մեր անկեցը, ինչ իմանամ, ով
գիտէ շատ հիւանդ է:

—Ինսարովը:

—Այն, մեր անկեցը: Ինչ իմանամ, երէկ դեռ առաւօ-
տից ոտի վրայ էր, երեկոյեան միայն խմելու ջուր ուզեց, մեր
անացին ջուր տարաւ, իսկ գիշերը զառանցում էր, մենք լսում
էինք, որովհետեւ բարակ միջնապատ է. իսկ այսօր առաւօտեան
լեզուն կարուել է, ընկած է անշարժ, իսկ տաքութիւնը—Աստ-
ուած ցոյց չը տայ: Ես մտածեցի, ինչ իմանամ, մէկ էլ տեսայ
մեռաւ. ոստիկանութեան պէտք է իմաց տալ: Որովհետեւ միակ
է նա. բայց տանեցին ինձ ասում է. «Գնա՛ւ այն անկեցի մօտ,
որից մեր անկեցը ամառանոց էր վարձել, դույէ՛ նա քեզ մի
բան կ'ասէ, կամ ինքը կը զգայ»: Ահա ես էլ եկայ ձեզ
մօտ, որովհետեւ մենք չենք կարող, այսինքն...»

Բերսենսկը վերցրեց գլխարկը, մի ուրբիանոց կոխեց
դերձակի ձեռքը և իսկոյն թռաւ նրա հետ Ինսարովի բնակա-
րանը:

Նա տեսաւ Ինսարովին պառկած բազմոցի վրայ ուշա-
թափ, չորերը չը հանած: Նրա դէմքը սարսափելի կերպով
փոխուել էր: Բերսենսկը իսկոյն հրամայեց դերձակին և նրա
կնոջը հանել նրա չորերը և դնել անկողնում, իսկ ինքը վազեց
բժշկի մօտ և բերեց նրան: Բժիշկը միանգամից նշանակեց տըղ-
րուկներ, սպանիական ձանձեր, կալոմէլ և հրամայեց արիւն
թողել:

—Նա վտանգաւոր է, հարցրեց Բերսենսկը:

—Այո, շատ, պատասխանեց բժիշկը։—Ամենասաստիկ բոր-
բորում թորերի մէջ. նա կատարեալ զարգացման մէջ է, գուցէ
անցել է ուղեղն էլ, իսկ հիւանդը երիտասարդ է։ Նրա ոյժերը
այժմ ուղղուած են իր դէմ։ Ուշ էք իմաց տուել, սակայն մենք
ամեն ինչ կ'անենք, ինչ պահանջում է գիտութիւնը։

Բժիշկը դեռ ինքն էլ երիտասարդ էր և ծառայում էր գի-
տութեան։

Բերսենսիւր Բնաց գիշերելու։ Դերձակն ու իր կինը բարի
մարդիկ դուրս եկան և նոյն իսկ արագաշարժ, հէնց որ զըտ-
նուեց մի մարդ, որ ասում էր նրանց թէ ինչ պէտք է անել,
եկաւ ֆէլդշերը և սկսուեցին բժշկական տանջանքները։

Առաւօտեան մօտ Ինսարովը մի քանի բոպէ զարթնեց,
ձանաչեց Բերսենսիւրին, հարցրեց. «Ես, կարծեմ, հիւանդ եմ»,
նայեց իր շուրջը ծանր հիւանդի բուրժ և ծոյլ տարակուսանքով
և էլի ընկաւ ինքնաժողովութեան մէջ։ Բերսենսիւր գնաց տուն,
շորերը փոխեց, մի քանի գրքեր վերցրեց հետը և վերադար-
ձաւ Ինսարովի բնակարանը։ Նա վճռեց բնակուել նրա մօտ
գէթ մի քանի ժամանակ։ Նա չըջապատեց հիւանդի մահճակալը
վարագոյններով, իսկ իր համար բազմոցի մօտ մի փոքրիկ տեղ
պատրաստեց։ Օրը ուրախ և շուտ չանցաւ։ Բերսենսիւր դուրս
գնալ միայն ճաշելու համար։ Հասաւ երեկոն։ Նա վառեց ճը-
րագը, որ ունէր լուսամտի և սկսեց կարդալ։ Շուրջը ամեն
ինչ հանդարտ էր։ Միջնապատի միւս կողմում, բնակարանի
տէրերի մօտ լսում էր կամ զսպուած չչնոյց, կամ յօրանջում,
կամ հառաչանք... Մէկը փռնուեց, և նրան ցած ձայնով հայհոյե-
ցին. վարագոյնների ետեւում լսում էր ծանօթ և անհաւասար
չնչառութիւն, որ երբեմն ընդհատում էր մի կարճ հառաչան-
քով, կամ գլուխը բարձի վրայ այս ու այն կողմ գցելով...

Օտարոտի մտքեր էին պտտում Բերսենսիւրի մէջ։ Նա դաժնը-
ւում էր մի մարդու սենեակում, որի կեանքը թելի վրայ էր կախ
ընկած, մի մարդու, որին, նա այդ գիտէր, սիրում էր ելնան...
Յիշեց նա այն գիշերը, երբ Շուրքինը հասաւ նրա ետեւից և
յայտնեց թէ Ելենան սիրում է նրան, նրան, այսինքն Բերսե-
նսիւրին։ Իսկ այժմ... «Հիմա ինչ անեմ ես», հարցնում էր նա
ինքն իրան. «Յայտնեմ Ելենային նրա հիւանդութեան մասին»։
Ապասեմ արգեօք։ Այս լուրը աւելի տխուր կը լինի քան այն,
որը ես ինքս հաղորդեցի նրան մի ժամանակ, օտարոտի է, թէ
ինչպէս ճակատագիրը միշտ ինձ դնում է նրանց մէջ տեղը
իբրեւ երրորդ անձ։ Նա վճռեց, որ աւելի լաւ է սպասել
Նրա հայեացքը ընկաւ սեղանին, որ ծածկուած էր թղթերի
կոյտերով... «Կը կատարէ նա իր ծրագիրները, մտածում էր

Բերսենսիւրը։—միթէ ամեն ինչ կը կորչէ։ Եւ նա ափսոսում
էր այդ ջանքի, կորչող կեանքը, և նա իրան խօսք տուեց փր-
կել նրան...

Գիշերը լաւ չէր։ Հիւանդը շատ էր զառանցում։ Մի քանի
անգամ վեր կացաւ։ Բերսենսիւր իր բազմոցից, ռաների մատների
վրայ մօտեցաւ անկողնին և տխրութեամբ ականջ էր դնում
նրա անկապ թոթովանքին։ Միայն մի անգամ Ինսարովը ար-
տասանեց մի անսովոր պարզութեամբ. «Ձեմ ուզում, չեմ ու-
զում, դու չը պիտի...»։ Բերսենսիւր ցնցուեց և նայեց Ինսա-
րովին. նրա դէմքը, տանջալից և մի և նոյն ժամանակ մահացող
անշարժ էր, և ձեռքերը ընկած էին թուլացած... «Ձեմ ու-
զում», կրկնեց նա հազիւ լսելի ձայնով։

Բժիշկը եկաւ առաւօտեան, գլուխը շարժեց և նոր դեղեր
դրեց։—Դեռ կրիզիսը հեռու է, ասաց նա, գլխարկը դնելով։

—Իսկ կրիզիսից յետոյ, հարցրեց Բերսենսիւրը։

—Կրիզիսից յետոյ, Ելքը երկու տեսակ է լինում. aut
Caesar, aut nihil.

Բժիշկը գնաց։ Բերսենսիւր մի քանի անգամ անց ու դարձ
արաւ փողոցում. նրան հարկաւոր էր մաքուր օդ։ Նա վերա-
դարձաւ և վերցրեց գիրքը։ Բառումէրը նա վաղուց էր վերջա-
յրել, այժմ ուսումնասիրում էր Գրոտը։

Յանկարծ դուռը հանդարտ ճռռաց և զգուշութեամբ ներս
մտաւ բնակարանի տիրոջ աղջկայ գլուխը, որ ծածկուած էր,
սովորականի պէս, թանձր աղլուխով։

—Այստեղ—ասաց նա կիսաձայնով—այն աղջկին է, որ
այն ժամանակ ինձ տասը կոպէկ...

Դերձակի աղջկայ գլուխը յանկարծ թափնուեց և նրա
տեղ երկայ ելնան։

Բերսենսիւր տեղից վեր թռաւ խայթումի պէս. բայց Ե-
լենան չը շարժուեց, չը ճչաց... Կարծես նա ամեն ինչ հասկա-
ցաւ մի ակնթարթում։ Սարսափելի գուճատութիւնը ծածկեց
նրա դէմքը, նա մօտեցաւ վարագոյններին, նայեց նրանց ետե-
ւը, ձեռքերով մի շարժում գործեց և քարացաւ։ Մի ակնթարթ
ևս, և նա կ'ընկնէր Ինսարովի վրայ, բայց Բերսենսիւր կանգնե-
ցրեց նրան. —Ինչ էք անում, ասաց նա դողացող փափսանքով.
—Դուք նրան սպանել կարող էք։

Ելենան երկրաց։ Բերսենսիւր մօտեցրեց նրան բազմոցին
և նստեցրեց։

Ելենան նայեց նրա դէմքին, յետոյ չափեց նրան մի հա-
յկացքով, յետոյ աչքերը յառեց յատակին։

—Նա մեռնում է, հարցրեց Ելենան այնպես ցուրտ և հանդարտ, որ Բերսենսիվը վախեց։

—Ի սէր Աստուծու, Ելենա Նիկոլանովնա, սկսեց նա,— ի՞նչ էք այդպէս... Նա հիւանդ է, ճիշտ է, և բաւական վտանգաւոր... Բայց մենք նրան կը փրկենք. սրա համար ես երաշխաւոր եմ։

Նրա ուշք գլխին չէ, հարցրեց Ելենան նոյնպէս, ինչպէս առաջին անգամը։

—Այո, նա այժմ ինքնամոռացութեան մէջ է... Այսպէս է լինում այդ հիւանդութիւններէ սկզբում, բայց դա ոչինչ նշանակութիւն չունի, ոչինչ,—հաւատացնում եմ ձեզ։ Զուր խըմեցէք։

Ելենան բարձրացրեց իր աչքերը և Բերսենսիվը հասկացաւ, որ նա չէր լսում իր տուած պատասխանները։

—Եթէ նա մեռնէ, ասաց նա միշտ մի եւ նոյն ձայնով,— ես էլ կը մեռնեմ։

Ինսարովը այդ ակնթարթում թեթեւ կերպով հառաչեց. Ելենան դողաց, բռնեց իր գլուխը, յետոյ սկսեց յետ անել իր գլխարկի ժապաւենները։

—Այդ ի՞նչ էք անում, հարցրեց նրան Բերսենսիվը։

Նա չը պատասխանեց։

Ի՞նչ էք անում, կրկնեց Բերսենսիվը։

—Ես մնում եմ այստեղ։

—Ի՞նչպէս... երկար ժամանակով։

—Զը գիտեմ, գուցէ ամբողջ օրը, գիշերը, միշտ... չը գիտեմ։

—Ի սէր Աստուծու, Ելենա Նիկոլանովնա, ուշքի եկէք։ Ես, ի հարկէ, ոչ մի կերպ չէի կարող սպասել թէ կը տեսնեմ ձեզ այստեղ. բայց այնուամենայնիւ ես... եթադրում եմ, որ դուք կարճ ժամանակով էք մտել այստեղ։ Յիշեցէք, տանը կիմանան...

—Եւ ի՞նչ։

—Ձեզ կորսնեն, .. Ձեզ կը գտնեն...

—Եւ ի՞նչ։

—Ելենա Նիկոլանովնա... Դուք տեսնում էք... Ինսարովը այժմ ձեզ պաշտպանել չէ կարող։

Ելենան գլուխը կախ գցեց, կարծես մտածմունքի մէջ ընկաւ. մօտեցրեց թաշկինակը շրթունքներին, և ջղաձգական հեկեկանքները, ցնցող ոյժով, յանկարծ դուրս թափուեցին նրա կրծքից... Նա երեսն ի վայր ընկաւ բազմոցի վրայ, աշխատում էր խլացնել հեկեկանքները, բայց նրա ամբողջ մարմինը

բարձրանում էր և թրպրտում, ինչպէս նոր բռնուած թռչուն։

—Ելենա Նիկոլանովնա... ի սէր Աստուծու... կրկնում էր Բերսենսիվը, խոնարհուած նրա վրայ։

—Հը, ի՞նչ է, յանկարծ լսուեց Ինսարովի ձայնը։

Ելենան ուղղուեց տեղը, իսկ Բերսենսիվը, տեղն ու տեղը սառած մնաց... Քիչ սպասելով, նա մօտեցաւ անկողնին. Ինսարովի գլուխը առաջուայ նման թոյլ ընկած էր բարձի վրայ. աչքերը փակուած էին։

—Նա զառանցում է, շնչաց Ելենան։

—Կարծեմ, պատասխանեց Բերսենսիվը,—բայց դա ոչինչ բան է. այդ էլ միշտ այդպէս է լինում, մանաւանդ թէ...

—Ե՞րբ նա տկարացաւ, ընդհատեց Ելենան։

—Երէկ չէ, անցեալ օրը։ Երէկուանից ես այստեղ եմ։ Վստահ եղէք ինձ վրայ, Ելենա Նիկոլանովնա։

Ես չեմ հեռանայ նրանից։ Բոլոր միջոցները գործ կը դնուն. Եթէ հարկաւոր լինի, մենք բժշկական համախորհուրդ կը հրաւիրենք։

—Նա կը մեռնէ առանց ինձ բացականչեց Ելենան, ձեռքերը կոտրատելով։

—Ես ձեզ խօսք եմ տալիս ամեն օր յայտնել ձեզ հիւանդութեան ընթացքի մասին, և եթէ վրայ հասնէր իսկական վտանգը...

—Երգուեցէք, որ դուք իսկոյն մարդ կ'ուղարկէք իմ ետեւից երբ էլ լինի, ցերեկը, գիշերը. տոմսակ գրեցէք ուղղակի ինձ... Այժմ ինձ համար մի և նոյն է։ Դուք լսում էք, խոստանում էք այդպէս անել։

—Պոստանում եմ, Աստուծու առաջ։

—Երգուեցէք։

—Երգում եմ։

Ելենան յանկարծ բռնեց նրա ձեռքը և նա դեռ չէր կարողացել յետ քաշել ձեռքը, Ելենան իր շրթունքները սեղմեց նրա վրայ։

—Ելենա Նիկոլանովնա... Ի՞նչ էք անում, թոթովեց Բերսենսիվը։

—Ոչ... ոչ... հարկաւոր չէ... արտասանեց Ինսարովը ցած, անորոշ կերպով և ծանր հառաչեց։

Ելենան մօտեցաւ վարագոյրներին, թաշկինակը սեղմեց ատամներով և երկար, երկար նայում էր հիւանդին։ Անձայն արտասուեցները հոսեցին նրա թշերի վրայով։

—Ելենա Նիկոլանովնա, ասաց նրան Բերսենսիվը,—նա կարող է ուշքի գալ, ճանաչել ձեզ. Աստուծոյ գիտէ, լաւ կը

լինի դա: Եւ բացի դրանից ես ժամ է ժամ սպասում եմ բժըշ-
կին...

Ելենան վերցրեց գլխարկը բազմոցից, դրեց գլխին և կանգ առավ: Նրա աչքերը տխուր թափառում էին սենեակի մէջ: Թւում էր թէ նա յիշում էր...

—Ես չեմ կարող հեռանալ, արտասանեց նա վերջապես։
Բերսնենովը սեղմեց նրա ձեռքը։—Հաւաքեցէք ձեր ոյժերը,
ասաց նա,—հանգստացէք։ Դուք [Թեղնոււմ էք նրան իմ խնամ-
քին։ Ես այսօր երեկոյեան կը դամ ձեզ մօտ։

Ելենան նայեց նրան, առաջ.—Օ՛, իմ բարի բարեկամ,
հեկեկալ և դուրս վազեց։

Բերսենեվը յենուեց դռներին: Մի վշտալի և դառն զգացմունք, որ զուրկ չէր մի ինչ-որ օտարոտի ուրախութիւնից, ճշուամ էր նրա սիրտը: «Իմ բարի բարեկամս», մտածեց նա, և վեր քայեց ուսը:

—Ո՞վ է այստեղ, լսուհեց Ինսարովի ձայնը:

Բերսնենվը մօտեցաւ նրանս—Ես եմ այստեղ, Դմիտրի Նիկանօրովիչ: Ի՞նչ էք ուզում: Ի՞նչպէս էք ձեզ զգում:

—Մենակ, հարցրեց հիւանդը:

—*U* ကွယ်၍:

—ပုလဲ နှမ်း

—Ո՞ր է նա, համարեա վախկոտ հարցրեց Բերսենեկը:

Ինսարովը լռեց:—Յափրուկը, շնչաց նա, և նրա աչքերը
նորից փակուեցան:

գցում էր Բերսենսի վրայ) և իսկոյն իմացաւ, որ նա բարի համբաւ է բերել Բերսենսի ժպտում էր. նա թեթեւ կերպով գլխով նշաններ էր անում. Ելնան վեր կացաւ նրան դիմաւորելու:

— Ուշքը գլուխը եկաւ, նա ազատուած է, մի շաբթից յետոյ բոլորովին առողջ կը լինի, չնչաց Բերսենսի:

Ելնան մեկնեց ձեռքերը, կարծես թէ հեռացնելով հարուածը, և ոչինչ չասաց, միայն նրա շրթունքները դողացին և ալ գոյնը տարածուեց նրա ամբողջ դէմքի վրայ: Բերսենսի խօսք սկսեց Աննա Վասիլեւնայի հետ, իսկ Ելնան դնաց իր սենեակը, ծնկների վրայ ընկաւ և սկսեց աղօթել, չնորհակալութիւն մատուցանել Աստուծուն... Թեթեւ, ուրախ արտասուքներ թափուեցին նրա աչքերից: Նա յանկարծ զգաց մի ծայրայեղ յոգնածութիւն, դրեց գլուխը բարձի վրայ, չնչաց՝ «Ինչո՞ւ Անդրէյ Պետրովիչ» և իսկոյն քնեց խոնաւ թերթերունքներով և թշերով: Նա վաղուց չէր քնել և լաց չէր եղել:

XXVII

Բերսենսի խօսքերը կատարուեցին, բայց մասամբ միայն վտանգը անցաւ, որովհետեւ Ինսարովի ոյժերը դանդաղ կերպով էին վերականգնում, և բժիշկը խօսում էր ամբողջ օրգանիզմի խոր և ընդհանուր ցնցման մասին: Թէև այդպէս, հիւանդը թողեց անկողինը և սկսեց ման գալ սենեակում: Բերսենսի փոխուեց իր բնակարանը. բայց նա ամեն օր մտնում էր իր, դեռ եւ թոյլ, բարեկամի մօտ և ամեն օր, առաջուայ պէս, լուր էր տալիս Ելնային նրա առողջական դրութեան մասին: Ինսարովը չէր համարձակուում գրել Ելնային և միայն կողմնակի կերպով, Բերսենսի հետ ունեցած խօսակցութիւնների մէջ, ակնարկներ էր անում նրա մասին. իսկ Բերսենսի, մի առ երևա անտարբերութեամբ, պատմում էր նրան Ստախովների արած իր այցելութիւնների մասին, աշխատելով, սակայն, իմացնել նրան թէ Ելնան շատ վշտացած էր և թէ այժմ նա հանգստացել է: Ելնան նոյնպէս չէր գրում Ինսարովին. նա իր մտքում ուրիշ բան ունէր:

Մի անգամ Բերսենսիը նոր էր հաղորդել նրան ուրախ դէմքով, թէ բժիշկը թոյլ է տուել Ինսարովին կօտէտ ուտել և թէ նա, երեւի, շուտով դուրս կը գայ. Ելնան մտածմունքի մէջ ընկաւ, գլուխը կախ արաւ...

— Գուշակեցէք թէ ինչ եմ ուզում ասել ձեզ, խօսեց նա: Բերսենսիը շփոթուեց: Նա հասկացաւ Ելնային:— Երեւի,

ասաց նա, նայելով դէպի մի կողմ,— դուք կամենում էք ինձ ասել թէ ուզում էք տեսնել նրան:

Ելնան կարմրեց և հազիւ լսելի ձայնով արտասանեց.— Այո:

— Ի՞նչ կայ որ: Այդ բանը ձեզ համար, կարծում եմ, շատ հեշտ է: «Թի», մտածեց նա, որպիսի զգուշի զգացմունք կայ իմ սրտում:

— Դուք ուզում էք ասել, որ ես արդէն առաջ... ասաց Ելնան:— Բայց ես վախում եմ... Այժմ նա, ինչպէս դուք ասում էք, քիչ է լինում մենակ:

— Դժուար չէ օգնելը, պատասխանեց Բերսենսիը, շարունակ չը նայելով նրան:— Նախապէս իմաց տալ նրան ես, ի հարկէ, չեմ կարող. բայց ինձ տուէք տոմսակ: Ո՞վ կարող է արգելել ձեզ որ գրէք նրան, ինչպէս լաւ ծանօթի, որին համակրում էք: Այդտեղ դատապարտելի բան չը կայ: Նշանակեցէք նրան... այսինքն գրեցէք նրան թէ երբ կը լինէք:

— Ես քաշուում եմ, չնչաց Ելնան:

— Տուէք տոմսակ, ես կը տանեմ:

— Դա հարկաւոր չէ, բայց ես ուզում էի ձեզ խնդրել... մի բարկանաք ինձ վրայ, Անդրէյ Պետրովիչ... Եղուց մի գաք նրա մօտ:

Բերսենսիը կծեց շրթունքը:

— Հա, այո, ես հասկանում եմ, շատ լաւ, շատ լաւ— Ելնան, երեք խօսք աւելացնելով, նա արագ հեռացաւ:

«Աւելի լաւ, աւելի լաւ, մտածում էր նա, շտապելով տուն: Ես նոր բան չիմացայ, բայց աւելի լաւ: Ի՞նչ մի հաճոյք է կաշիլ օտարի բոյնի ծայրին: Ես ոչ մի բանի մէջ չեմ փոշմանում, ես արի այն, ինչ խիղճս հրամայում էր, բայց այժմ բաւական է: Տէրը նրանց հետ, դուր չէր հայրս ասում ինձ. մենք եղբայր, սիրարիտներ չենք, արիստոկրատներ չենք, ճակատագրից և բնութիւնից երես առած չենք, մենք նոյն իսկ նահատակներ չենք,— մենք աշխատաւորներ ենք, աշխատաւորներ և աշխատաւորներ: Ուրեմն, հազիր կաշիայ գոգնոցդ, ով աշխատաւոր, անցիր քո բանուորական դադգահի ետեւը, քո մօտ շարհաստանոցում: Իսկ արեգակը թող փայլէ ուրիշների համար: Մեր խուլ կեանքն էլ ունի իր հպարտութիւնը, իր երջանկութիւնը»:

Միւս առաւօտ Ինսարովը քաղաքային պօստով ստացաւ մի համառօտ նամակ. «Սպասիր ինձ, գրում էր նրան Ելնան, և հրամայիր որ ոչ դին չընդունեն: Ա. Գ. ն չի գայ»:

XXVIII

Ինսարովը կարդաց Ելենայի նամակը և իսկոյն սկսեց կարգի բերել իր սենեակը: Ինչորեք դերձակի կնոջը դուրս տանել զեղերի սրուակները, հանեց շլաֆրօկը, հագաւ սիրտուկը: Թուլութիւնից և ուրախութիւնից նրա գլուխը պտոյտ էր գալիս և սիրտը բաբախում էր: Նրա ոտները կոտրատոււմ էին. նա նստեց բազմոցի վրայ և սկսեց նայել ժամացոյցին: «Այժմ տասներկուսին քառորդ է մնում, ասաց նա ինքն իրան. — տասներկուսից առաջ նա ոչ մի կերպ չէ կարող գալ. կը մտածեմ ուրիշ մի որ և է բանի մասին քառորդ ժամի ընթացքում, թէ չէ՞ տանել չեմ կարող: Տասներկուսից առաջ նա ոչ մի կերպ չէ կարող...»

Դռները յետ դնացին, և Ելենան, թեթև մետաքսեայ զգեստի մէջ, ամբողջովին գունատ և ամբողջովին թարմ, երիտասարդ, երջանիկ, ներս մտաւ և մի թոյլ ուրախական ճիչով ընկաւ Ինսարովի կրծքին:

— Դու կենդանի ես, դու իմն ես, կրկնում էր Ելենան, գրկելով և գգուելով նրա գլուխը: Ինսարովը ամբողջովին ընդարմացել էր, նա չնչապաւ էր դառնում այդ մերձաւորութիւնից, հպումներից, այդ երջանկութիւնից:

Ելենան նստեց նրա կողքին, և սեղմեց Ինսարովին, և սկսեց նայել նրան այն ծիծաղկոտ և փաղաքշող և քնքոյշ հայեացքով, որ լոյս է տալիս միայն կանացի սիրող աչքերի մէջ:

Նրա դէմքը յանկարծակի տխրեց:

— Ի՞նչպէս մաշուել ես, իմ խեղճ Դմիտրի, ասաց նա, ձեռքը տանելով նրա թշի վրայ, — ինչ միտք ունիս դու:

— Դու էլ մաշուել ես, իմ խեղճ Ելենա, պատասխանում էր Ինսարովը, իր շրթունքներով բռնելով նրա մատները:

Ելենան ուրախ-ուրախ թափահարեց իր գանգուրները:

— Ոչինչ: Տես թէ ինչպէս մենք կը լաւանանք: Փոթորիկը վրայ յարձակուեց ինչպէս այն օրը, երբ մենք հանդիպեցինք մատուռում, յարձակուեց և անցաւ: Այժմ մենք կ'ապրենք:

Ինսարովը պատասխանում էր նրան միայն ժպտով:

— Ա՛հ, ինչ օրեր էին, Դմիտրի, ինչ դաժան օրեր: Ի՞նչպէս է լինում որ մարդիկ ապրում են իրանց սիրածից յետոյ: Ես ամեն անգամ առաջուց գիտէի թէ ինչ կասէ Անդրէյ Պետրովիչը. ճիշտ եմ ասում, իմ կեանքը ընկնում և բարձրանում էր քանի հետ: Ողջոյն քեզ, իմ Դմիտրի:

Ինսարովը չը գիտէր թէ ինչ անէ նրան: Նա ուզում էր ընկնել նրա ոտները:

— Էլ ինչ եմ նկատել ես, շարունակեց նա, ձեռքով յետ տանելով Ինսարովի ճակատից մազերը (եւ այս ամբողջ ժամանակը շատ նկատողութիւններ էի անում, պարապութիւնից). երբ մարդը շատ և շատ դժբախտ է, — սրպիսի յիմար ուշադրութեամբ է նա հետևում այն ամենին, ինչ տեղի է ունենում նրա շուրջը: Ես, ճշմարիտ, երբեմն ուշադրութեամբ նայում էի ճանձին, իսկ իմ հոգու մէջ այնպիսի ցուրտ և սարսափ կար: Բայց այդ բոլորը անցաւ, անցաւ, այնպէս չէ: Ամեն ինչ լուսափայլ է առջևում, այնպէս չէ:

— Դու ինձ համար առջևում ես, պատասխանեց Ինսարովը, — ինձ համար փայլուն է:

— Իսկ ինձ համար: Յիշում ես, այն ժամանակ, երբ ես քեզ մօտ էի, ոչ վերջին անգամ... ոչ, ոչ թէ վերջին անգամ, կրկնեց նա ակամայ սարսուռ զգալով, — երբ խօսում էի քեզ հետ, ես, չը գիտեմ ինչու, յիշելի մահը. այն ժամանակ ես չէի էլ ենթադրում թէ մահը հետևում է մեզ: Բայց դու հօյսով առողջ ես:

— Ես բաւական լաւ եմ, ես համարեա առողջ եմ:

— Դու առողջ ես, դու չը մեռար: Օ՛, որքան երջանիկ եմ ես:

Կարճատև լուսթիւն տիրեց:

— Ելենա, հարցրեց Ինսարովը:

— Ի՞նչ է, սիրելիս:

— Ասա ինձ, դու մտքովդ չես անցկացրել, թէ այս հիւանդութիւնը մեզ պատժելու համար էր ուղարկուած:

Ելենան լուրջ կերպով նայեց նրան:

— Այդ միտքը գալիս էր իմ գլուխը, Դմիտրի: Բայց ես մտածում էի. ինչո՞ւ համար պիտի ես պատժուած լինեմ: Ի՞նչ պարտականութիւն եմ ես դանց արել, ինչի՞ դէմ եմ մեղանչել: Դուցէ իմ խիղճը այնպէս չէ, ինչպէս ուրիշներինը, բայց նա լուռ էր. թէ գուցէ ես քեզ դէմ եմ մեղանչել: — Ես քեզ կը խանդարեմ, ես կը կանգնեցնեմ քեզ...

— Դու ինձ չես կանգնեցնի, Ելենա, մենք միասին կերթանք:

— Այո, Դմիտրի, մենք միասին կերթանք, ես կերթամ քո ետեւից... Դա իմ պարտքն է: Ես քեզ սիրում եմ... ուրիշ պարտք ես չեմ ճանաչում:

— Օ՛հ, Ելենա, արտասանեց Ինսարովը, — ինչ անխորտակելի շղթաներ է դնում ինձ վրայ քո իւրաքանչիւր խօսքը:

—Ինչո՞ւ խօսել շղթաների մասին, վրայ բերեց Ելենան։— Մենք ազատ մարդիկ ենք։ Այո, շարունակեց նա, մտախոհ նայելով յատակին, իսկ մի ձեռքով առաջուայ նման շտկելով նրա մազերը, — շատ բան ես փորձեցի վերջին ժամանակ, որի մասին ես հասկացողութիւն չունէի երբէք։ Եթէ մէկը գուշակէր իմ մասին, թէ ես, մի բարեկիրթ աղջիկ-պարոն, միայնակ դուրս կը գնամ տանից, գանձաւոր արքած պատրուակներով, այն էլ ուր, — մի երիտասարդի բնակարանը, — սրպիսի վրդովմունք պիտի զգայի։ Եւ այս բոլորը կատարուեց, և ես ոչինչ վրդովմունք չեմ զգում։ Աստուած վկայ է, աւելացրեց նա և դարձաւ դէպի Ինսարովը։

Սա նայեց Ելենային պաշտելու մի այնպիսի արտայայտութեամբ, որ Ելենան հանդարտ կերպով իր ձեռքը նրա մազերից իջեցրեց նրա աչքերի վրայ։

—Դմիտրի, սկսեց նա նորից, — դու չը գիտես, չէ որ ես քեզ տեսել եմ այնտեղ, այդ սարսափելի անկողնում, ես տեսել եմ քեզ մահուան ճիւղաների մէջ, ուշաթափ...

—Դու ինձ տեսել ես։

—Այո։

Ինսարովը լռեց։ — Բերսենեմը էլ այստեղ էր։

Ելենան գլխով արաւ։

Ինսարովը խոնարհուեց դէպի նրան։ — Օհ, Ելենա, չչնջաց նա, — ես չեմ համարձակուում նայել քեզ։

—Ինչո՞ւ. Անդրէյ Պետրովիչը այնքան բարի է։ Ես նրանից չէի ամաչում։ Եւ ինչո՞ւ ամաչեմ։ Ես պատրաստ եմ ասելու ամբողջ աշխարհին թէ ես քոնն եմ... Իսկ Անդրէյ Պետրովիչին ես հաւատում եմ, իբրեւ եղբոր։

—Նա ինձ ազատեց, բացականչեց Ինսարովը։ — Նա ամեն նաազնիւ, ամենաբարի մարդն է։

—Այո... Եւ գիտես դու որ ես ամեն ինչ նրան եմ պարտական։ Գիտես դու, որ նա առաջինը ինձ ասաց թէ դու ինձ սիրում ես։ Եւ եթէ ես կարողանայի ամեն ինչ բաց անել... Այո, նա ամենաազնիւ մարդն է։

Ինսարովը ուշադրութեամբ նայեց Ելենային։ — Նա սիրահարուած է քեզ վրայ, այնպէս չէ։

Ելենան աչքերը խոնարհեցրեց։ — Նա ինձ սիրում էր, ասաց նա կիսաձայնով։

Ինսարովը սինդ սեղմեց նրա ձեռքը։ — Օհ, դուք, ողբաներդ, — ասաց նա — ոսկի են ձեր սրտերը։ Եւ նա, նա պահում-պահպանում էր ինձ, նա գիշերները չէր քնում... Եւ դու,

դու իմ հրեշտակ... Ոչ յանդիմանութիւն, ոչ տատանում... և այս բոլորը ինձ, ինձ...

—Այո, այո, ամեն ինչ քեզ, որովհետեւ քեզ սիրում են։ Ահ, Դմիտրի, որքան սա օտարոտի է. ես, կարծեմ, քեզ արդէն ասել եմ, — բայց սա մի և նոյն է, ինձ հաճելի է կրկնելը, իսկ քեզ հաճելի կը լինի լսելը, — երբ ես քեզ տեսայ առաջին անգամ...

—Ինչո՞ւ քո աչքերում արտասուք կայ, ընդհատեց Ինսարովը։

—Իմ աչքերում, արտասուք։ — Նա սրբեց աչքերը թաշկինակով։ Օհ, անմիտ, նա դեռ չը գիտէ որ երջանկութիւնից էլ լաց են լինում։ Հա, ես ուզում էի քեզ ասել, երբ ես քեզ տեսայ առաջին անգամ, քեզանում, ճշմարիտ ասած, առանձին մի բան ես չը գտայ։ Յիշում եմ, սկզբում Շուբինը ինձ աւելի շատ էր դուր գալիս, թէ ես երբէք չեմ սիրել նրան, իսկ ինչ վերաբերում է Անդրէյ Պետրովիչին, — օ, այդտեղ կար մի բոլակ, երբ ես մտածում էի. նա չէ արդեօք, իսկ դա — ոչինչ. բայց փոխարէն... յետոյ... յետոյ... դու ջուխտ ձեռքով վերցրիր իմ սիրտը։

—Խնայիր ինձ... խօսեց Ինսարովը։ Նա ուղեց վեր կենալ, բայց իսկոյն ընկաւ բազմոցի վրայ։

—Ի՞նչ եղաւ քեզ, հոգատարութեամբ հարցրեց Ելենան։

—Ոչինչ... ես դեռ քիչ թոյլ եմ... Այո երջանկութիւնը իմ ոյժերին համապատասխան չէ...

—Որ այդպէս, հանդարտ նստիր։ Մի շարժուէք, մի յուզուէք, աւելացրեց նա, մատը նրա վրայ թափ տալով։ — Եւ ինչո՞ւ դուք հանել էք, ձեր շլաֆօսկը։ Դեռ վաղ է ձեզ համար պճնուելը։ Նստեցէք, իսկ ես ձեզ կը պատմեմ հէքիաթներ։ Լսեցէք և լռեցէք։ Ձեր հիւանդութիւնից յետոյ ձեզ վնաս է երկար խօսելը։

Ելենան սկսեց խօսել Շուբինի, Կուրնատովսկու մասին այն մասին, թէ ինքը ինչ էր անում վերջին երկու շաբթուայ ընթացքում, այն մասին, թէ լրագիրներին նայելով, պատերազմը սնխուսափելի է և հետեւաբար, հէնց որ Ինսարովը բոլորովին կ'առողջանայ, հարկաւոր կը լինի, բոլակ չը կորցնելով, գտնել ճանապարհուելու միջոցներ... Նա ասում էր այս բոլորը, նստած Ինսարովի կողքին, յենուելով նրա ուսին...

Ինսարովը լսում էր նրան, լսում, կամ գունատուելով, կամ կարմրելով... Նա մի քանի անգամ ուզում էր կանգնեցնել նրան, և յանկարծ նստած տեղը ուղղուեց։

—Ելենա, ասաց նա նրան մի օտարոտի և սուր ձայնով,—
թող ինձ, հեռացիր:

—Ի՞նչ, խօսեց Ելենան զարմացած:—Դու վատ ես զգում
քեզ, աւելացրեց նա աշխույժ կերպով:

—Ոչ... ես լաւ եմ... բայց, խնդրեմ, թող ինձ:

—Ես քեզ չեմ հասկանում: Դու ինձ վռնդում ես... Այդ
ինչ ես անում, ասաց նա յանկարծ. Ինսարովը կռացաւ դիւա-
նից համարեա մինչեւ յատակը և իր շրթունքները սեղմեց Ելե-
նայի ոտներին:—Այդ մի անիւր, Դմիտրի..., Դմիտրի...

Ինսարովը բարձրացաւ:

—Ուրեմն, թող ինձ: Գիտես, Ելենա, երբ ես հիւանդա-
ցայ, իսկոյն ուշքից չը զրկուեայ. ես գիտէի, որ կորստի
ծայրին եմ, նոյն իսկ տաքութեան մէջ, դառանցանքի մէջ, ես
հասկանում էի, աղօտ կերպով զգում էի, որ մահը գալիս է
դէպի ինձ, ես մնաւ բարեւ էի ասում կեանքին, քեզ, ամեն
ինչին, և հրաժեշտ էի տալիս յոյսին... Եւ յանկարծ այս վերա-
ծնութիւնը, այս լոյսը խաւարից յետոյ, դու... դու... իմ կողքին,
ինձ մօտ... քո ձայնը, քո շունչը... Այս բոլորը իմ ոյժերից վեր է:
Ես զգում եմ որ սիրում եմ քեզ ջերմապէս, ես լսում եմ, որ
դու ինքդ անում ես քեզ իմը, ես ոչ մի բանի համար պա-
տասխանատու չեմ... Հեռացիր:

—Դմիտրի... չնչնաց Ելենան, և իր գլուխը թագցրեց նրա
ուսին: Նա միայն այժմ հասկացաւ նրան:

—Ելենա, շարունակեց նա,—եւ քեզ սիրում եմ, դու
այդ գիտես, ես իմ կեանքը պատրաստ եմ տալ քեզ համար...
ինչո՞ւ եկար դու ինձ մօտ այժմ, երբ ես թոյլ եմ, երբ ես
ինձ չեմ տիրում, երբ իմ ամբողջ արիւնը այրուած է... դու
իմն ես, ասում ես դու... դու ինձ սիրում ես...

—Դմիտրի, կրկնեց Ելենան և ամբողջապէս բռնկուեց և
աւելի պինդ սեղմուեց նրան:

—Ելենա, խղճա՛ ինձ—հեռացիր, ես զգում եմ, ես կարող
եմ մեռնել, ես չեմ տանի այս յոյզերը... ամբողջ հոգիս ձգտում է
դէպի քեզ... մտածիր մահը քիչ էր մնում որ բաժանէր մեզ...
և այժմ դու այստեղ, դու իմ գրկում... Ելենա...

Ելենան ամբողջովին դողաց:—Ուրեմն, վերցրու ինձ,
չնչնաց նա հազիւ լսելի ձայնով...

XXIX

Նիկօլայ Արտեմովիչը, յօնքերը կիտած, յետ ու առաջ էր
գնում իր առանձնասենեակում: Շուրթնը նստած էր պատու-

հանի մօտ և ոտը ոտի վրայ դրած, հանդարտ ծխում էր սի-
գարը:

—Դադարեցէք, խնդրում եմ, անկիւնից անկիւն քայլե-
լուց, ասաց նա, թափ աւելով մոխիրը սիգարից:—Ես շարու-
րակ սպասում եմ որ դուք կը խօսէք, հետեւում եմ ձեզ—վիզ
ցաւեց: Բացի գրանից, ձեր քայլուածքի մէջ ինչ-որ լարուած,
մեղօդրամատիական բան կայ:

—Ձեր բանը մի գլուխ դէսից-դէնից դուրս տալն է, պա-
տասխանեց Նիկօլայ Արտեմովիչը: Դուք չէք ուզում մտնել իմ
դրութիւնը, դուք չէք ուզում հասկանալ թէ ես սովորել եմ
այդ կնոջը, թէ ես վերջապէս կապուած եմ նրան, թէ նրա
բացակայութիւնը ինձ պիտի տանջէ: Ահա արդէն հոկտեմբերն
է, ձմեռը մօտեցել է... Ի՞նչ է նա կարող անել Ռիզայում:

—Երեւի գուլպա է գործում... իր համար, իր, ոչ թէ ձեզ
համար:

—Ծիծաղեցէք, ծիծաղեցէք, իսկ ես ձեզ կ'ասեմ, որ ես
այդպիսի կին չեմ ճանաչում: Այդ ազնուութիւնը, այդ անշահա-
սիրութիւնը...

—Ներկայացրել է նա մուրհակը դատարանին, հարցրեց
Շուրթնը:

—Այդ անշահասիրութիւնը, կրկնեց, ձայնը բարձրացնելով,
Նիկօլայ Արտեմովիչը—զարմանալի է: Ինձ ասում են, աշխար-
հում միլիօն ուրիշ կանայք կան. իսկ ես կ'ասեմ, յոյց տուէք
ինձ այդ միլիօնը. յոյց տուէք ինձ այդ միլիօնը, ասում եմ ես.
ces femmes—qu'on me les montre! Եւ չէ գրում, ահա ինչն է
սպանիչը:

—Դուք պերճախօս էք, ինչպէս Պիլթագորոսը, նկատեց
Շուրթնը.—բայց դիտէ՛ք ինչ ես ձեզ խորհուրդ կը տայի:

—Ի՞նչ:

—Երբ Աւգուստինա Խրիստիանօվնան կը վերադառնայ...
դուք հասկանում էք ինձ:

—Այո, յետոյ:

—Երբ դուք նրան կը տեսնէք... Դուք հետեւում էք իմ
մտքի զարգացման:

—Այո, այո:

—Փորձեցէք նրան ծեծել. ինչ դուրս կը գայ:

Նիկօլայ Արտեմովիչը երեսը շուռ տուեց վրդովուած:

—Ես էլ կարծում էի թէ մի իսկապէս խելօք խորհուրդ
կը տայ: Եւ ինչ սպասես նրանից: Արտիստ, մի մարդ, որ կա-
նոններ չունի...

—Կանոններ չունի: Բայց տհա, ասում են, ձեր սիրելին,

պարոն Կուրնատովսկին, կանոններ ունեցող մարդը, երէկ ձեզանից տարել է հարիւր ուսուցիչ արծաթ: Սա արդէն քաղաքավարութիւն չէ, համաձայնուեցէք:

— Ի՞նչ անենք: Մենք խաղում էինք փողով: Ի հարկէ, ես կարող էի սպասել... Բայց նրան այնքան քիչ են գնահատում այս տանը...

— Ի՞նչ է նա մտածել, վրայ բերեց Շուբինը.— ասել է, էհ, ի՞նչ պիտի լինի. նա իմ աներս է թէ չէ— դա դեռ թագնուած է ճակատագրի սափորի մէջ. իսկ հարիւր ուսուցիչ լաւ է մի մարդու համար, որ կաշառքներ չէ վերցնում:

— Անէր: Ի՞նչ աներ եմ ես: Vous rêvez, mon cher. Ի հարկէ, ամեն մի ուրիշ աղջիկ ուրախ կը լինի այդպիսի փեսացուով: Ինքներդ դատեցէք. ժիր մարդ, խելօք, ինքն իրան մարդ է դառել, երկու նահանգներում լուծ է քաշել...

— ... եսն նահանգում նահանգապետին քթից բռնած ման էր ածում, նկատեց Շուբինը:

— Շատ կարելի է: Երեւի այդպէս էլ հարկաւոր էր: Գործնական մարդ, գործեր սարքող...

— Լաւ թուղթ էլ է խաղում, նորից նկատեց Շուբինը:

— Հա, լաւ թուղթ էլ է խաղում: Բայց ելենա Նիկոլանովնան... Միթէ նրան կարելի է հասկանալ: Ուղում եմ իմանալ, ո՞ւր է այն մարդը, որ յանձն առնէր ըմբռնել, թէ ինչ է նա ուղում: Նա կամ ուրախ է, կամ տխուր. կը մաշուի յանկարծ այնպէս, որ վրան նայել չի կարելի, բայց յանկարծ կը լաւանայ, և այս բոլորը առանց որ և է յայտնի պատճառի...

Ներս մտաւ անհրապոյր տեսքով լաքէյը, բերելով մատուցարանի վրայ մի բաժակ սուրճ, սերամանը և պաքսիմատներ:

— Հօրը դուր է գալիս փեսացուն, շարունակեց Նիկոլայ Արտեմովիչը, պաքսիմատը ձեռքում ժաժ տալով— իսկ աղջիկը ի՞նչ գործ ունի դրա հետ: Դա լաւ էր նախկին, նահապետական ժամանակներում, իսկ այժմ մենք այդ բոլորը փոխել ենք: Nous avons changé tout ça: Այժմ օրիորդը խօսում է ում հետ կամենաք, կարդում է, ինչ իրան հաճելի է. մենակ ման է գալիս Մոսկուայում առանց լաքէի, առանց աղախնու, ինչպէս Պարիզում. և այս բոլորը ընդունուած է: Այս քանի օրերը ես հարցնում եմ. ո՞ւր է ելենա Նիկոլանովնան: Ասում են, բարեհաճեց դուրս գնալ: Ո՞ւր: Յայտնի չէ: Սա ի՞նչ է— կարդ է:

— Վերցրէք ձեր բաժակը և արձակեցէք ծառային, ասաց Շուբինը: Ինքներդ էք ասում, թէ չը պէտք է devant les domestiques, աւելացրեց նա կէս-ձայնով:

— Լաքէյը ճակատի տակից նայեց Շուբինին, իսկ Նիկոլայ

Արտեմովիչը վերցրեց սուրճի բաժակը, սեր ածեց և մօտ տասը հատ պաքսիմատ քաշեց արջուր:

— Ես ուղում էի ասել, սկսեց նա, հէնց որ լաքէյը դուրս եկաւ, թէ ես այս տան մէջ ոչինչ նշանակութիւն չունիմ: Ահա բոլորը: Որովհետեւ մեր ժամանակ ամենքը դատում են արտաքինով. մի մարդ և դատարկ է և յիմար, բայց իրան վրուած է պահում— նրան յարգում են. իսկ միւսը գուցէ տաղանդներ ունի, որոնք կարող էին... կարող էին մեծ օգուտ բերել, բայց համեստութեան պատճառով...

— Դուք պետական մարդ էք, Նիկոլինկա, հարցրեց Շուբինը շատ բարակ ձայնով:

— Բաւական է որքան մասխարութիւն արիք, բացական չեց Նիկոլայ Արտեմովիչը բարկացած:— Դուք ձեզ մոռանում էք: Ահա ձեզ մի նոր ապացոյց, որ ես այս տանը ոչինչ նշանակութիւն չունիմ, ոչինչ...

— Աննա Վասիլիւշնան ձեզ նեղում է... խղճուկ, ասաց Շուբինը ձգուելով: Է՛հ, Նիկոլայ Արտեմովիչ, մենք մեղաւորներ ենք: Աւելի լաւ կը լինէր որ Աննա Վասիլիւշնայի համար մի որ և է ընծայ պատրաստէիք: Այս քանի օրերը նրա ծնունդն է, իսկ դուք զիտէք թէ որքան թանգ է նրա համար ուշադրութեան ամենափոքրիկ նշանը ձեր կողմից:

— Այո, այո, շտապով պատասխանեց Նիկոլայ Արտեմովիչը. շատ չնորհակալ եմ ձեզանից, որ յիշեցրիք: Ինչպէս չէ, անպատճառ: Այ ես ունիմ մի բան. մի մանկակ, ևս նրան այս քանի օրը գնեցի Ռօզենշտրաուսից. բայց չը գիտեմ, ճշմարիտ, լաւ կը լինի:

— Դուք այդ բանը չէ որ այն միւսի, Ռեվելի բնակչուհու համար էք գնել:

— Այսինքն... ևս... այս ես... մտածում էի...

— Որ այդպէս է, անպատճառ լաւ կը լինի:

— Շուբինը վերկացաւ աթոռից:

— Ո՞ւր գնանք այսօր երեկոյեան, Պաւել Նակովիչի, հօը, հարցրեց նրան Նիկոլայ Արտեմովիչը, սիրալիր կերպով նայելով նրա աչքերին:

— Չէ որ դուք կուրս կը գնաք:

— Կուրսից յետոյ... կուրսից յետոյ:

Շուբինը նորից ձգուեց:

— Ոչ, Նիկոլայ Արտեմովիչ, ես վաղը պէտք է աշխատեմ: Մի ուրիշ անգամ:— Եւ նա դուրս գնաց:

Նիկոլայ Արտեմովիչը յօնքերը կիտեց, մի երկու անգամ անց ու դարձ արաւ սենեակում, գգրոցից հանեց թաւչէ արկ-

դիկը, որի մէջ էր մանակը և երկար տնտղում էր նրան ու չփութ մտաքսէ բարակ շորով: Յետոյ նա նստեց հայելու առաջ և սկսեց խնամքով սանրել իր խիտ թուխ մազերը, դէմքի վրայ մի վեհութիւն պահելով, խոնարհում էր գլուխը կամ դէպի աջ կամ դէպի ձախ, լեզուն թշին դէմ տալով և աչքը չը հեռացնելով սանրումը: Մէջը հազայ նրա մէջքի ետևում: Նա յետ նայեց և տեսաւ լաքէյին, որ սուրճ էր բերել նրա համար:

— Ի՞նչ կայ, հարցրեց նա:

— Նիկոլայ Արտեմիւիչ, արտասանեց լաքէյը ոչ առանց հանդիսաւորութեան, — դուք մեր աղան էք:

— Գիտեմ, յետոյ:

— Նիկոլայ Արտեմիւիչ, դուք ինձ վրայ մի հաճեցէք բարկանալու: Միայն ես, գտնուելով ձեր ողորմածութեան մօտ ծառայութեան մէջ փոքր հասակից, ստրկական եռանդից պէտք է յայտնեմ ձեր ողորմածութեան...

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ:

Լաքէյը մի քիչ շփոթուեց:

— Դուք ահա հաճում էք ասել, սկսեց նա, — թէ չէք հաճում իմանալ թէ ուր է Նինա Նիկոլաեւնան գնալ հաճում: Ես այդ իմացայ:

— Ի՞նչ ես սուտ դուրս տալիս, յիմար:

— Կամքը ձերն է, միայն ես երեք օր առաջ տեսայ թէ ինչպէս նա մի տուն մտնել հաճեց:

— Ո՞ւր, ինչ, ի՞նչպիսի տան:

— ...եան փողոցում՝ Գովարսկայեա փողոցի մօտ: Այստեղից հեռու չէ: Ես հարցրի դռնապանին, թէ ովքեր են կենում այդտեղ:

Նիկոլայ Արտեմիւիչը ոտները յատակին խփեց:

— Լոբր, անգործ: Ի՞նչպէս ես համարձակում... Ելենա Նիկոլաեւնան, իր բարութիւնից, այցելում է աղքատներին, իսկ դու... Դուրս կորիք յիմար:

Վախեցած լաքէյը ուղղում էր վազել դէպի դռները:

— Կանց, բացականչեց Նիկոլայ Արտեմիւիչը: Ի՞նչ ասաց քեզ դռնապանը:

— Ոչ... ինչ չասաց: Ասում է ուս... ուսանող:

— Լոբր, անգործ: Լոբր, լիբր, եթէ դու երազումդ էլ մէկին այդ մասին բերանիցդ մի խօսք կը թոցնես...

— Ի՞նչ էք հրամայում...

— Լոբր, եթէ դու ծպուտ էլ հանես... եթէ մէկը... եթէ ես իմանամ... Դու իմ ձեռքից հողի տակ էլ տեղ չես գտնի: Լսում ես: Կորիք:

Լաքէյը անհետացաւ:

— Տէր Աստուած իմ, այս ի՞նչ է նշանակում, մտածեց Նիկոլայ Արտեմիւիչը, մենակ մնալով, ի՞նչ ասաց ինձ այս էշի գլուխը, հը՞: Պէտք է իմանալ թէ այդ ինչ տուն է և ով է այնտեղ ապրում: Ինքս կը գնամ: Ահա բանը ինչին հասաւ վերջապէս... Un laquais! Quelle humiliation!

Եւ բարձր կրկնելով՝ un laquais! Նիկոլայ Արտեմիւիչը փակեց մանեակը գորոցի մէջ և գնաց Աննա Վասիլեւնայի մօտ: Վերջինիս նա գտաւ անկողնում, կապած թշով: Բայց նրա տանջանքների տեսքը միայն գրգռեց Նիկոլայ Արտեմիւիչին և սա շատ շուտ հասցրեց Աննա Վասիլեւնային արտասուքների:

XXX

Մինչ այս մինչ այն Արեւելքում պատրաստուող փոթորիկը վրայ հասաւ Թիւրքիան պատերազմ յայտարարեց Ռուսաստանին. իշխանութիւններից ռուսաց զօրքերը հեռացնելու համար նշանակուած ժամանակը անցել էր. արդէն հեռու չէր Սինօպի յաղթութեան օրը: Ինսարովի ստացած վերջին նամակները, անդադար կանչում էին նրան հայրենիք: Նրա առողջութիւնը դեռ բոլորովին կարգի չէր ընկել. նա հագում էր, գգում էր թուութիւն, տենդի թեթեւ նշաններ, բայց համարեա չէր նստում տանը: Նրա հոգին բորբոքուեց, նա այլ ևս չէր մտածում հիւանդութեան մասին: Անդադար դէս ու դէն էր գնում, Մօսկուայում ծածուկ տեսնուում էր զանազան մարդկանց հետ, ամբողջ գիշերները գրում էր, անհետանում էր ամբողջ օրերով. ընկալարանի տիրոջը նա յայտնեց, թէ շուտով գնում է և վաղօրօք նրան ընծայեց իր աղքատիկ կահ կարասիքը: Ելենան էլ իր կողմից պատրաստուում էր ճանապարհորդութեան: Մի երեկոյ եղանակը վատ էր. նա նստած էր իր սենեակում և թաշկինակներ կարելով, ակամայ վհատութեամբ ականջ էր դնում քամու հեծեծանքներին: Նրա աղախինը ներս մտաւ և ասաց նրան թէ հայրիկը մայրիկի ննջարանում է և կանչում է նրան... «Մայրիկը լաց է լինում, չնչնաց աղախինը Ելենայի յետեւից, դուրս գնալու ժամանակ, — իսկ հայրիկը բարկանում է...»

Ելենան թեթեւ կերպով ուսերը վեր քաշեց և մտաւ Աննա Վասիլեւնայի ննջարանը: Նիկոլայ Արտեմիւիչի բարեհոգի ամուսինը կիսով չափ պառկած էր բազկաթոռի մէջ և հոտոտում էր օդեկօյնով թրջած թաշկինակը. ինքը Նիկոլայ Արտեմիւիչը կանգնած էր բուխարու մօտ, բոլոր կոճակները կոճ-

կած, բարձր, պինդ փողպատ կապած և պինդ օսլայած օձիք ունէր, իր կերպարանքով աղօտ կերպով յիշեցնելով մի պարլամենտական հռետորի Զեռքի հռետորական շարժմամբ նա ցոյց տուեց իր աղջկան աթոռը և երբ աղջիկը, չը հասկանալով նրա շարժումը, հարցական հայեացք դրեց նրա վրայ, նա արժանաւորութեամբ, բայց գլուխը յետ չը դարձնելով, ասաց. «Ինչո՞ւ եմ քեզ նստել (Նիկոլայ Արտեմովիչը իր կնոջը միշտ ասում էր դուք, իսկ աղջկան—արտակարգ դէպքերում)»:

Ելենան նստեց:

Աննա Վասիլեւիչան լալազին ձայնով կանչեց. Նիկոլայ Արտեմովիչը աջ ձեռքը դրեց սիւրտիւկի ծոցում:

— Ես ձեզ կանչեցի, Ելենա Նիկոլաւիչա, սկսեց նա երկարատեւ լռութիւնից յետոյ, — այն պատճառով, որ բացատրեմք մի բան կամ, աւելի լաւ ասած, որ ձեզանից բացատրութիւններ պահանջեմք: Ես ձեզանից անբաւական եմ, բայց ոչ սրանով ես չատ քիչ բան եմ ասում, ձեր վարքը ինձ վշտացնում է, ինձ վիրաւորում է — ինձ և ձեր մօրը... ձեր հօրը, որին դուք տեսնում էք այստեղ:

Նիկոլայ Արտեմովիչը գործ էր դնում իր ձայնի միայն բառ նօտաները: Ելենան լռու նայեց նրան, յետոյ Աննա Վասիլեւիչային, և գունատուեց:

— Կար մի ժամանակ, նորից սկսեց Նիկոլայ Արտեմովիչը, — երբ աղջիկները թոյլ չէին տալիս իրանց բարձրից նայել իրանց ծնողների վրայ, — երբ ծնողական իշխանութիւնը հարկադրում էր անհնազանդներին դողալ: Այդ ժամանակը անցաւ, դժբախտաբար. գոնէ այսպէս են կարծում շատերը. բայց հաւատացէ՛ք, դեռ ևս գոյութիւն ունեն օրէնքներ, որոնք թոյլ չեն տալիս... թոյլ չեն տալիս... մի խօսքով, դեռ ևս գոյութիւն ունեն օրէնքներ: Խնդրում եմ ձեզ ուշադրութիւն դարձնել այս բանի վրայ. օրէնքները գոյութիւն ունեն:

— Բայց, հայրիկ, սկսեց Ելենան...

— Խնդրում եմ ձեզ չընդհատել ինձ: Մտքով տեղափոխուեմք անցեալը: Ես և Աննա Վասիլեւիչան կատարել ենք մեր պարտքը: Ես և Աննա Վասիլեւիչան ոչինչ չենք խնայել ձեր կրթութեան համար. ոչ ծախս, ոչ խնամք: Ինչ օգուտ քաղեցիք այդ բոլոր խնամքներից, այդ ծախսերից — դա ուրիշ հարց է. բայց ես իրաւունք ունե՛ի կարծելու... Ես և Աննա Վասիլեւիչան իրաւունք ունե՛ինք կարծելու, որ դուք գոնէ սրբութեամբ կը պահպանէք բարոյականութեան այն կանոնները, որ... որ մենք ձեզ, իբրեւ մեր միակ աղջկան... que nous vous avons

inculques, որ մենք ներշնչեցինք ձեզ: Մենք իրաւունք ունե՛ինք կարծելու, որ ոչինչ նոր «գաղափարներ» չեն դիպչի այդ, այսպէս ասած, նուիրական սրբութեան: Եւ ինչ, Զեմ խօսում այլ ևս այն թեթեւամտութեան մասին, որ յատուկ է ձեր սեռին, ձեր հասակին... բայց ով կարող էր սպասել, որ դուք մինչեւ այն աստիճան կը մոռանաք ձեզ...

— Հայրիկ, ասաց Ելենան, — ես գիտեմ թէ ինչ էք ուզում ասել...

— Ոչ, դու չը գիտես թէ ինչ եմ ուզում ասել, բացականչեց Նիկոլայ Արտեմովիչը, յանկարծակի դաւաճանելով թէ պարլամենտական վեհութեան, թէ ճառի կարեւորութեան և թէ բառ նօտաներին. — դու չը գիտես, յանդուգն աղջիկ:

— Ի սէր Աստուծու, Nicolas, թոթովեց Աննա Վասիլեւիչան, — vous me faites mourir.

— Մի ասէ՛ք ինձ այդ, que je vous fais mourir, Աննա Վասիլեւիչա: Դուք երեւակայել էլ չէք կարող, թէ ինչ կը լսէք իսկոյն: Պատրաստուեցէ՛ք աւելի վատին, նախադգուշացնում եմ ձեզ:

Աննա Վասիլեւիչան տեղն ու տեղը սառաւ:

— Ոչ, շարունակեց Նիկոլայ Արտեմովիչը, դառնալով Ելենային. — դու չը գիտես, ինչ եմ ես ուզում ասել:

— Ես մեղաւոր եմ ձեր առջև, սկսեց Ելենան...

— Հա՛, վերջապէ՛ս...

— Ես մեղաւոր եմ ձեր առջև, շարունակեց Ելենան, — այն պատճառով, որ վաղուց չեմ խօստովանել...

— Դու գիտես, ընդհատեց նրան Նիկոլայ Վասիլեւիչը, — որ ես կարող եմ քեզ ոչնչացնել մի խօսքով:

Ելենան բարձրացրեց աչքերը, նրան նայեց:

— Այո, տիրուհի, մի խօսքով, ինչի ես նայում (նա խաչեց ձեռքերը կրծքի վրայ: Թոյլ տուէ՛ք ձեզ հարցնել, յայտնի է ձեզ մի տուն... եան փողոցում, Պօլարսկայեա փողոցի մօտ: Դուք այցելել էք այդ տունը (նա խփեց ոտով յատակին): Պատասխանիր, անպիտան աղջիկ, և չը մտածես էլ խորամանկութիւն անել: Մարդիկ, մարդիկ, լաբէյները, տիրուհի, oles vils laquais տեսէ՛ եմ ձեզ, ինչպէս էք մտնում այնտեղ, ձեր...

Ելենան ամբողջովին բորբոքուեց, և նրա աչքերը փայլատակեցին:

— Ես խորամանկութիւն բանեցնելու կարիք չունիմ, արտասանեց նա, — այո, ես այցելում եմ այդ տունը:

— Շատ գեղեցիկ: Լսում էք, լսում էք, Աննա Վասիլեւիչա: Եւ դուք, անշուշտ, գիտե՛ք թէ ով է այնտեղ ապրում:

—Այո, գիտեմ. իմ ամուսինը:

Նիկոլայ Արտեմովիչը պլէնց աչքերը:

—Քո...

—Իմ ամուսինը, կրկնեց Ելենան:—Ես ամուսնացել եմ Դմիտրի Նիկանովիչի, Ենսարովի հետ:

—Դո՛ւ... ամուսնացել ես... հազիւ կարողացաւ խօսել Աննա Վասիլեւնան:

—Այո, մայրիկ... ներեցէք ինձ: Երկու շաբաթ առաջ մենք ծածուկ պատկուեցինք:

Աննա Վասիլեւնան ընկաւ բազկաթոռի մէջ. Նիկոլայ Արտեմովիչը երկու քայլ յետ գնաց:

—Ամուսնացած, Այդ չփրկի, այդ չերնօգորացու հետ: Տոհմային ազնուական Նիկոլայ Ստախովի աղջիկը ամուսնացել է մի թափառականի, մի անտոհմիկի հետ: Առանց ծնողական է օրհնութեան: Եւ դու կարծում ես թէ ես այդ բանը այդպէս էլ կը թողնեմ, թէ ես չեմ գանգատուի, թէ ես թոյլ կը տամ քեզ... թէ դու... թէ... Քեզ վաճառեցի կողմերին, իսկ նրան տաժանակիր բարեհաճեցէք այս բոլորին ասել նրան, որ դուք նրան զրկում էք ժառանգութիւնից:

—Նիկոլայ Արտեմովիչ, ի սէր Աստուծոյ, հեծե՛ծաց Աննա Վասիլեւնան:

—Եւ երբ, ինչպէս կատարուեց այդ: Ո՞վ պատկեց ձեզ, ո՞ր, ինչպէս: Աստուծոյ իմ: Այժմ ինչ կասեն բոլոր ծանօթները, ամբողջ աշխարհը: Եւ դու, անամօթ կեղծող, կարողացար այդպիսի արարմունքից յետոյ ապրել ծնողական յարկի տակ: Դու չը վախեցար... երկնային պատուհանից:

—Հայրիկ, առաց Ելենան (նա գողում էր ամբողջովին, ոտից մինչև գլուխ, բայց նրա ձայն ամուր էր).—դուք ազատ էք անելու ինձ հետ, ինչ կամենում էք, բայց իզուր էք ինձ մեղադրում անամօթութեան և կեղծելու համար: Ես չէի ու մեղադրում ձեզ վաղօրօք, բայց ես ակամայ այս քանի օրերը ինքս կասէի ձեզ ամեն ինչ, որովհետեւ մենք եկող շաբաթ գնում ենք:

—Գնում էք: Ո՞ւր:

—Ամուսնուս հայրենիքը, Բոլգարիա:

—Թիւրքերի մօտ, բացականչեց Աննա Վասիլեւնան և ուշաթափուեց:

—Ելենան վաղեց իր մօր մօտ:

—Հեռու, գոռաց Նիկոլայ Արտեմովիչը և բռնեց աղջկայ ձեռքը. հեռու, անարժան...

Բայց այդ ակնթարթում ննջարանի դուռը բացուեց և երեւաց մի գունատ դէմք, փայլող աչքերով. դա Շուբինն էր:

—Նիկոլայ Վասիլեւիչ, կանչեց նա որքան ոյժ ունէր ձայնի մէջ,—Աւագութիւնա խրատիւնօյնան եկել է և ձեզ կանչում է:

Նիկոլայ Արտեմովիչը կատաղութեամբ յետ նայեց, բռնեց քր թափ տուեց Շուբինի վրայ, մի բոլբ կանգ առաւ և արագութեամբ դուրս եկաւ սենեակից:

Ելենան ընկաւ մօր ոտները և գրկեց նրա ծնկները:

Ուվար Իվանովիչը պառկած էր իր անկողնում: Օձիք չուներեղ չափիկը, որի վրայ երեւում էր խոշոր կոճակը, բռնել էր նրա լիքը վիզը և լայն, ազատ ծալքերով փռուած էր նրա համարեա կանացի կրծքի վրայ, բաց պահելով մեծ կիպարիսեայ խաչը և պատկերը: Թեթեւ վերմակը ծածկում էր նրա լայնարձակ անդամները: Ծրագը աղօտ լոյս էր տալիս գիշերային փառքիկ սեղանի վրայ, կվասով լի մեծ բաժակի մօտ, անկողնի վրայ, նստած էր տխրադէմ Շուբինը:

—Այո, մտախոհութեամբ ասում էր Շուբինը,—Ելենան ամուսնացած է և պատրաստուում է գնալ: Ձեր հօրեղբոր որդին աղմուկ և գոռգոռոց հանեց ամբողջ տան մէջ. փակուեց ննջարանում որպէս թէ գաղտնապահութեան համար, մինչև ոչ միայն չաքէյներն ու աղախիները, նոյն իսկ կառապաններն էլ կարող էին լսել ամեն ինչ: Նա այժմ էլ փրփրած, կրակ է կրտրած, քիչ էր մնում ինձ հետ կռուի. մի գլուխ իր հայրական անէծքն է թափում. բայց բանը այդ չէ: Աննա Վասիլեւնան սպանուած է, բայց նրան աւելի շատ աղջկայ գնալն է հոգեհան անում, քան ամուսնանալը:

Ուվար Իվանովիչը խաղացրեց մատները:

—Մայր է, խօսեց նա.—և... իբր:

—Ձեր հօրեղբոր որդին, շարունակեց Շուբինը,—սպանում է միտրօպօլիտին էլ, ընդհանուր նահանգապետին էլ, մինիստրին էլ գանգաւաններ տալ, իսկ բանը կը վերջանայ նրանով, որ Ելենան կը գնայ: Ո՞ւր համար ախորժելի է սոնչայնել իր հարազատ աղջկան: Աքաղաղի պէս կը բարկանայ, յետոյ պոչը կախ կ'անէ:

—Իրաւունք... չունեն, նկատեց Ուվար Իվանովիչը, խմելով մեծ բաժակից:

—Այդպէս է, այդպէս է: Բայց Մոսկովայում դատապարտութիւնների, ասէկօսէների, բամբասանքների ինչ անագին քանակութիւն կը բարձրանայ: Ելենան չը վախեց

նրանցից... Եւ սա նրանցից բարձր է: Գնում է նա—և ուր, սարսափելի է մտածել անդամ: Ի՞նչ հեռու, ի՞նչ խուլ տեղ: Ի՞նչ է սպասում նրանց այնտեղ: Ես տեսնում եմ նրանց, կարծես նա գիշերը, բուքի մէջ, երեսուն աստիճան սառնամանիքին, գնում է իջևանից, բաժանում է հայրենիքից, ընտանիքից: Իսկ ես նրան հասկանում եմ: Ո՞ւմ է նա այստեղ թողնում: Ո՞ւմ է տեսել Կուրնատուփէն: Բերսենեկներին, մէկ էլ ինձ. և սրանք դեռ լաւերն են: Ի՞նչ կայ այստեղ, որ կարելի լինէր ամսոսալ: Մի բան է վատը, ասում են, թէ նրա ամուսինը—սատանան տանէ, լեզուս պտոյտ չէ գալիս այդ բանը արտասանելու,—ասում են, ինսարովը արիւն է թքում. սա վատ է: Ես նրանց տեսայ այս քանի օրը. դէմքը այնպէս է, որ նրանից իսկոյն կարելի է վերջնել Բրուտոսի արձանը: Դուք գիտէ՞ք ով էր Բրուտոսը, Ուվար Իվանովիչ:

—Ի՞նչ իմանաս, մարդ էր:

—Ճիշտ, «մարդ էր նա»: Այո, հրաշալի դէմք, բայց տկար, շատ տկար:

—Պէտք է պատերազմէ... մի և նոյն է, խօսեց Ուվար Իվանովիչը:

—Մի և նոյն է, ճիշտ է. դուք այսօր բոլորովին ճիշտ էք արտայայտում. բայց ապրելը մի և նոյն չէ: Ձէ որ Ելենան կուզէ ապրել նրա հետ:

—Ջահիլութեան բան է, պատասխանեց Ուվար Իվանովիչը:

—Այո, ջահիլ, փառաւոր, համարձակ բան է: Մահ, կեանք, կոխ, անկում, յաղթանակ, սէր, ազատութիւն, հայրենիք... Լաւ է, լաւ է: Աստուած տայ ամեն մէկին: Դա այն չէ, ինչ մինչեւ կոկորդը ճահիճի մէջ նստել և աշխատել այնպէս ցոյց տալ թէ քեզ համար մի և նոյն է, մինչդեռ իսկապէս մի և նոյն չէ: Իսկ այնտեղ—լարերը ձգուած են, հնչիր ամբողջ աշխարհի առաջ կամ կտրուի:

Շուրթերը գլուխը գցեց կրծքի վրայ:

—Այո, շարունակեց նա երկար լռութիւնից յետոյ,—Ինսարովը արժանի է Ելենային: Սակայն ինչ անհեթեթ բան: Ոչ ոք արժանի չէ Ելենային: Ինսարով... Ինսարով... Ի՞նչ հարկաւոր է կեղծ հեղութիւնը: Դսենք թէ նա կտրիճ է, իր գլուխը պահել կ'իմանայ, թէ և մինչև այժմ անում էր այն, ինչ և մենք մեղաւորներս. բայց միթէ մենք այնքան էլ կատարեալ անպէտքութիւն ենք: Հէնց ես, միթէ ես անպէտքութիւն եմ, Ուվար Իվանովիչ: Միթէ ինձ Աստուած զրկել է ամեն բանից: Ոչինչ ընդունակութիւն, ոչինչ տաղանդ ինձ չէ տուել: Ով գիտէ,

գուցէ, Պաւել Շուրթերի անունը մի ժամանակ փառաւոր անուն կը լինի: Ահա ձեր սեղանի վրայ ընկած է պղնձէ գրօշ: Ով գիտէ, գուցէ, երբ և իցէ, մի հարիւր տարուց յետոյ, այդ պղինձը գործ կ'ածուի Պաւել Շուրթերի արձանի համար, որ կը դնէ չընորհապարտ սերունդը ի պատիւ նրա:

Ուվար Իվանովիչը յենուեց արմունկի վրայ և աչքերը յառեց տաքացած դեղարուեստագէտի վրայ:

—Հեռու ժամանակի երգ է, խօսեց նա վերջապէս, մատները սովորականի պէս խաղացնելով.—խօսքը ուրիշների մասին է, իսկ դու... իբրեւ... քո մասին:

—Օ՛, մեծ փիլիսոփայ ռուսաց երկրի, բայականչեց Շուրթերը.—Ձեր իւրաքանչիւր խօսքը—գուտ ոսկի է, և ոչ թէ ինձ, այլ ձեզ պէտք է արձան դնել և այդ բանը ես ինքս կ'անեմ: Այ ինչպէս այժմ պառկած էք, այդ դիրքի մէջ,—դիրք, որի մէջ չր դիտես ինչ կայ աւելի՞ ծուլութիւն թէ ոյժ—այդպէս էլ ես կը ձուլեմ ձեզ: Արդարացի յանդիմանութեամբ դուք խոցեցիք իմ եռամուրթիւնը և իմ ինքնասիրութիւնը: Այո, այո, պէտք չէ խօսել իր մասին. պէտք չէ յոխորտալ: Դեռ մեզ մօտ ոչ ոք չը կայ, դեռ մարդիկ չը կան, ուր էլ նայես: Ամեն ինչ—կամ մանր մունր բաներ են, կրծողներ, փոքրիկ Համլէտներ, իրանց ատողներ, կամ մթութիւն և ստորերկրեայ խլութիւն, կամ թէ խօսողներ, դատարկաբաններ և թմբուկի կոպալներ: Բայց ահա ինչպիսիներն էլ են լինում. մինչեւ խայտառակ նըրբութիւնը իրանք իրանց ուսումնասիրել են, անդադար իրանց իւրաքանչիւր զգացմունքի զարկերակն են շօշափում և իրանք իրանց զեկուցում են տալիս. ահա ինչ եմ ես զգում, ահա ինչ եմ ես մտածում: Օգտակար, գործնական պարապմունք: Ոչ, եթէ մեղանում կարգին մարդիկ լինէին, չէր հեռանայ մեղանից այդ աղջիկը, այդ զգայուն հոգին, չէր դուրս պրծնի, ինչպէս ձուկը, որ ջուրն է մոնում: Այս ինչ է, Ուվար Իվանովիչ, երբ կը գայ մեր ժամանակը: Ե՞րբ կը լինեն մեղանում մարդիկ:

—Ժամանակ տուր, պատասխանեց Ուվար Իվանովիչը,—կը լինեն:

—Կը լինեն: Հոգ, սեւահողի ոյժ. դու ասացիր կը լինեն: Նայեցէք, ես կը գրեմ ձեր խօսքը: Բայց ինչու էք ճրագը հանգընում:

—Բնել եմ ուզում, մնաս բարով:

XXXI

Շուրքինը ճիշտ ասաց: Ելենայի ամուսնութեան անակնկալ լուրը քիչ էր մնում սպանէ Աննա Վասիլեֆնային: Նա պառկեց անկողնում: Նիկոլայ Արտեմովիչը պահանջեց նրանից, որ թոյլ չը տայ աղջկան սրեւալ իր աչքին. նա կարծես ուրախացել էր որ առիթ կայ ցոյց տալ նրան տան տիրոջ կատարեալ նշանակութեան մէջ, ընտանիքի գլխի ամբողջ ոյժի մէջ. նա անընդհատ աղմկում է և որոտում էր ծառաների վրայ, մի գլուխ ասելով. «ես ձեզ կ'ապացուցանեմ, ով եմ ես, ես ձեզ իմանալ կը տամ—սպասեցէք»: Քանի նա նստած էր տանը, Աննա Վասիլեֆնային չէր տեսնում Ելենային և բաւականանում էր Զոյեայի ներկայութեամբ, որ շատ եռանդով ծառայում էր նրան, բայց ինքն իրան մտածում էր, «Diesen Insaroff vorziehen—und wem?»: Բայց հէնց որ Նիկոլայ Արտեմովիչը տանից հեռանում էր (իսկ սա բաւական յաճախ էր պատահում. Աւգուստինա Խրիստիանովնային ճիշտ որ վերադարձել էր), Ելենան գալիս էր իր մօր մօտ—և սա, երկար, լուռ, արտասուքներ թափելով նստում էր նրան: Այս համը յանդիմանութիւնը ամենից խոր էր թափանցում Ելենայի սրտի մէջ. զգլում չէր նա զգում այդ ժամանակ, այլ խոր, անվերջ խղճահարութիւն, որ նման էր զղման...

—Մայրիկ, սիրելի մայրիկ, կրկնում էր նա, համբուրելով նրա ձեռքը.—ինչ անէի, ես մեղաւոր չեմ, ես սիրեցի նրան, ես ուրիշ կերպ վարուել չէի կարող: Մեղադրեցէք ձակառաղիւրը. նա ինձ կապեց մի մարդու հետ, որ դուր չէ գալիս հայրիկին, որ տանում է ինձ ձեզանից:

—Օհ, ընդհատում էր նրան Աննա Վասիլեֆնան.—մի յիշեցնիր ինձ այդ բանը: Հէնց որ միտս եմ բերում, որ դու ուզում ես գնալ, սիրտս թուլանում է:

—Սիրելի մայրիկ, պատասխանում էր Ելենան,—մխիթարուեցէք զոնէ նրանով, որ կարող էր աւելի վատը լինել. ես կարող էի մեռնել:

—Եւ ես հէնց այժմ ել յոյս չունեմ թէ էլի կը տեսնեմ քեզ: Կամ դու կեանքդ կը վերջացնես այնտեղ, մի որ և է շարժական խրճիթի մէջ (Աննա Վասիլեֆնային Բօլգարիան ներկայանում էր Սիբիրի տունդրաների նման մի բան), կամ թէ ես չեմ տանի բաժանումը...

—Մի ասէք այդ, բարի մայրիկ, մենք դեռ կը տեսնուենք,

Աստուած կարող է: Իսկ Բօլգարիայում նոյնպիսի քաղաքներ են, ինչպէս այստեղ:

—Ի՜նչ քաղաք, ի՜նչ բան: Այնտեղ այժմ պատերազմ է. այնտեղ այժմ, ես կարծում եմ, ուր որ գնաս, թնդանօթներ են արձակում: Դու չուտ պիտի գնաս:

—Շուտ... եթէ միայն հայրիկը... Նա ուզում է գանգատուել, նա սպառնում է բաժանել մեզ:

Աննա Վասիլեֆնան աչքերը դէպի երկինք բարձրացրեց:

—Ոչ, Լենօչկա, նա չի գանգատուի: Ես ինքս ոչ մի կերպ համաձայն չէի լինի այս հարսանիքին, կը մեռնէի, բայց չէի համաձայնի. բայց հօ եղածը եղել է պրծել, իսկ ես չեմ թոյլ տայ խայտառակել իմ աղջկան:

Այսպէս անցաւ մի քանի օր: Վերջապէս Աննա Վասիլեֆնան սիրտ առաւ, և մի երեկոյ փակուեց իր ամուսնու հետ միասին ծածուկ ննջարանում: Տան մէջ ամեն ինչ լռեց, անշարժացաւ... Սկզբում ոչինչ չէր լսում. յետոյ որոտաց Նիկոլայ Արտեմովիչի ձայնը, յետոյ վէճ սկսուեց, բարձրացան աղաղակներ, թուում էր նոյն իսկ թէ հեծեմանքներ էլ են լսում... Արդէն Շուրքինը աղախինների և Զոյեայի հետ պատրաստում էր նորից օգնութեան հասնել. բայց աղմուկը ննջարանում սկսեց փոքր առ փոքր թուլանալ, փոխուեց խօսակցութեան և լռեց: Միայն երբեմն լսում էին թոյլ հեկեկանքներ—դրանք էլ վերջացան: Զրնդացին բանալիները, լսուեց բացուող պահարանի ձուռոցը... Դուռը բացուեց և երեւաց Նիկոլայ Արտեմովիչը: Դաժան հայեացք գցեց բոլոր պատահողների վրայ և գնաց կլուր. իսկ Աննա Վասիլեֆնան կանչեց իր մօտ Ելենային, պինդ գրկեց նրան և դառն արտասուքներ թափելով ասաց.

—Ամեն ինչ դրստուած է, հայրդ պատմութիւն չի սարքի, և այժմ ոչինչ չէ խանգարում քեզ գնալ... ձգել մեզ:

—Թոյլ կը տաք Դիմիտրիին գալ շնորհակալութիւն յայտնել ձեզ, հարցրեց Ելենան իր մօրը, երբ նա մի քիչ հանգստացաւ:

—Սպասիր, հոգիս, չեմ կարող ես այժմ տեսնել մեզ բաժանողին: Ծանապարհուելուց առաջ կը տեսնենք:

Ծանապարհուելուց առաջ, տխրութեամբ կրկնեց Ելենան: Նիկոլայ Արտեմովիչը համաձայնեց «պատմութիւն» չը սարքել. բայց Աննա Վասիլեֆնան չասաց իր աղջկան թէ ինչ գնով նա տուեց իր համաձայնութիւնը: Նա չասաց, որ խոստացաւ վճարել նրա բոլոր պարտքերը և ձեռքից ձեռք տուեց նրան հազար ռուբլի արծաթ: Բացի դրանից, նա վճռապէս յայտ-

նեց Աննա Վասիլևիչային թէ չէ ուզում պատահել Ինսարովին, որին շարունակում էր անուանել չէրնօգօրացի, իսկ գնալով կլուբ, առանց որ և է հարկաւորութեան խօսեց Ելենայի հարսանիքի մասին—իր խաչընկերի հետ, որ ինժեներական պաշտօնաթուղ գնենրալ էր: «Դուք լսել էք, խօսեց նա մի կեղծ անփութութեամբ—~~իմ խաչընկերը~~, չափազանց շատ գիտականութիւնից, ամուսնացել է մի ինչ-որ ուսանողի հետ: Գնենրալը նախեց նրան ակնոցների միջով, «հըմ» արեց և հարցրեց նրան ինչ է նա խաղում:

XXXII

Իսկ ճանապարհուելու օրը մօտենում էր: Նոյեմբերը արդէն վերջանում էր, անցնում էին նշանակուած ժամանակները: Ինսարովը վաղուց վերջացրել էր իր բոլոր պատրաստութիւնները և այրում էր Մօսկուայից շուտով դուրս գնալու ցանկութեամբ: Բժիշկին էլ շտապեցնում էր նրան. «ձեզ հարկաւոր է տաք կլիմա, ասում էր նա նրան, այստեղ դուք չէք լաւանայ»: Անհամբերութիւնը նեղում էր և Ելենային. նրան վախեցնում էր Ինսարովի դունատութիւնը, նիհարութիւնը: Ելենան յաճախ մի ակամայ վախով էր նայում նրա փոխուած գծերին: Ծնողների տան մէջ նրա դրութիւնը անտանելի էր դառնում: Մայրը աղօթում էր նրա վրայ, ինչպէս մեռածի վրայ, իսկ հայրը վարում էր նրա հետ արհամարհական—սառն եղանակով, անջատման մօտիկութիւնը հօրն էլ ծածուկ տանջում էր, բայց նա իր պարտքն է համարում, վիրաւորուած հօր պարտք, ծածկել իր զգացմունքները, իր թուլութիւնը: Աննա Վասիլևիչան ցանկացաւ վերջապէս տեսնուել Ինսարովի հետ: Վերջինիս տարան նրա մօտ կամացուկ, յետի սանդուղքով: Երբ նա մտաւ սենեակը, Աննա Վասիլևիչան երկար չը կարողացաւ խօսել նրա հետ, չը կարողացաւ նոյն իսկ սիրտ անել նայել նրան: Ինսարովը նստեց նրա բազկաթոռի մօտ և մի հանդարտ յարգանքով սպասում էր նրա առաջին խօսքին: Ելենան նստած էր այդտեղ և իր ձեռքի մէջ բռնած ունէր մօր ձեռքը: Աննա Վասիլևիչան վերջապէս բարձրացրեց աչքերը, ասաց. «Աստուած լինի ձեր դատաւորը, Դմիտրի Նիկանօրովիչ... և կանգ առաւ. յանդիմանութիւնները սառան նրա շրթունքների վրայ:—Բայց դուք հիւանդ էք, բացականչեց նա.—Ելենա, նա հիւանդ է:

—Ես տկար էի, Աննա Վասիլևիչա, պատասխանեց Ինսարովը,—և այժմ էլ դեռ բոլորովին չեմ լաւացել, բայց յոյս ունիմ, որ հայրենի օդը ինձ վերջնականապէս կը կազդուրէ:

—Այո... Բօլգարիան, թոթովեց Աննա Վասիլևիչան և մտածեց. «Աստուած իմ, բօլգարացի, մեռնող, ձայնը կարծես տակառից է դուրս գալիս, աչքերը խոր ընկած, կմախք, նրա սիրտիւնը կարծես ուրիշ ուսերից է վերցրած, դեղին է ինչպէս իրիցուկ,—և Ելենան նրա կինն է, նրան սիրում է... հօսա մի երազ է... Բայց նա իսկոյն զսպեց իրան:—Դմիտրի Նիկանօրովիչ, ասաց նա,—դուք անպատճառ, անպատճառ պիտի գնաք:

—Անպատճառ, Աննա Վասիլևիչա:

Աննա Վասիլևիչան նայեց նրան:

—Օհ, Դմիտրի Նիկանօրովիչ, Աստուած չանէ որ դուք քաջէք այն, ինչ ես եմ այժմ քաջում... Բայց դուք խոստանում էք ինձ պահպանել Ելենային, սիրել նրան... պակասութիւն դուք չէք տեսնի, քանի որ ես կենդանի եմ:

Արտասուքները խլացրին նրա ձայնը: Նա բաց արաւ իր գիրկը, և Ելենան ու Ինսարովը ընկան նրա գիրկը:

Ճակատագրական օրը հասաւ վերջապէս: Որոշուած էր, որ Ելենան հրաժեշտ տայ իր ծնողներին տանը, իսկ ճանապարհ ընկնէ Ինսարովի բնակարանից: Պէտք է ճանապարհուէին ժամի տասներկուսին: Քառօր ժամ առաջ եկաւ Բերսենովը: Նա կարծում էր թէ կը պատահէ Ինսարովի մօտ նրա հայրենակիցներին, որոնք կը կամենան նրա ճանապարհ գնել. բայց նրանք բոլորը առաջ էին գնացել. գնացել էին նոյնպէս և ընթերցողին յայտնի երկու խորհրդաւոր անձնաւորութիւնները (նրանք էին վկանները Ինսարովի պսակադրութեանը): Դերձակը գլուխ տուեց «բարի աղային»: Նա, երեխ, վշտից, բայց գուցէ և ուրախութիւնից որ կա՛հ կարասիքը իրան է մնում, սաստիկ խմել էր. կինը նրան շուտ հեռացրեց տարաւ: Սենեակում ամեն ինչ արդէն հաւաքած էր. թոկով կապած պայուսակը ընկած էր յատակի վրայ, Բերսենովը մտածմունքի մէջ ընկաւ. շատ յիշողութիւններ անցան նրա հոգու մէջ:

Ժամի տասներկուսը վաղուց էր խփել և կառապանը արդէն բերել էր ձիւները, իսկ «նորապսակները» դեռ չէին երեւում: Վերջապէս լուսեցան սանդուղքի վրայ շտապ քայլեր և Ելենան ներս մտաւ Ինսարովի և Շուբինի հետ: Ելենայի աչքերը կարմիր էին. նա թողել էր իր մօրը ուշաթափութեան մէջ. հրաժեշտը շատ ծանր էր եղել: Ելենան շաբթից աւել էր ինչ չէր տեսել Բերսենովին. վերջին ժամանակները Բերսենովը քիչ էր գնում Ստախովների մօտ: Ելենան չէր սպասում թէ կը հանդիպէ նրան, բացականչեց. «դուք, չնորհակալութիւն» և փա-

Թաթուեց նրա վզին. Ինսարովը նոյնպէս գրկեց նրան, Նեղոզ լուծիւն տիրեց: Ի՜նչ կարող էին ասել այս երեք մարդիկ, ի՜նչ էին զգում այս երեք սրտերը: Շուրթնր հասկացաւ որ անհրաժեշտ է մի կենդանի ձայնով, խօսքով վերջ դնել այդ ճշող գրութեան:

—էլի հաւաքուել է մեր երրորդութիւնը, խօսեց նա,—
վերջին անգամ: Հնադանդուներ ճակատագրի հրամաններին,
բարի խօսքով յիշատակենք անցեալը և Աստուծով նոր կեանք
սկսենք: «Աստուծով, դէպի հեռու ճանապարհ», երգեց նա և
կանգ առաւ: Յանկարծ նա զգաց խղճահարութիւն, անյարմար
ութիւն: Մեղք է երգել այնտեղ, ուր պառկած է մեռելը. իսկ
այդ ակնթարթում, այս սենեակի մէջ, մեռնում էր այն անցեա-
լը, որի մասին նա յիշեց, անցեալը այն մարդկանց, որոնք հա-
ւաքուել էին այնտեղ: Ասենք մեռնում էր նոր կեանքի վերա-
ծնութեան համար... բայց էլի մեռնում էր:

—Դէհ, Ելենա, սկսեց Բերսենսկը, դիմելով կնոջը, —կարծեմ ամեն ինչ վերջացաւ: Ամեն ինչ վճարուած է, պնդացրած է: Պէտք է միայն այս պալուսակը տանել:

Նա կանչեց բնակարանի տիրոջը, որ ներս մտաւ իր կնոջ
և աղջկայ հետ: Նա թեթեւ կերպով օրօրուելով լսեց ինքնաբերական
հրամանը, պաշտօնակիր իր ուսերին դրեց և արագ վազեց սան-
դուղքով դէպի ցած, թրխկացնելով իր կօշիկներով:

—Այժմ, ռուսական սովորութեամբ, պէտք է նստել, նկատեց ինսպրօյրը:

Ամենքը նստեցին, Բերսեննովը տեղաւորուեց հին բազմոցի վրայ. Ելենասն նստեց նրա կողքին, դերձակի կինը և աղջիկը կանգնեցին շէմքի մօտ: Ամենքը լուեցին. ամենքը լարուած ժպտում էին, և ոչ ոք չը գիտէր թէ ինչու է ժպտում. ամեն մէկը ուզում էր հրաժեշտի մի բան ասել, և ամեն մէկը (բացի, ի հարկէ, դերձակի կնոջից և նրա աղջկանից. սրանք միայն պլքել էին իրանց աչքերը) զգում էր, որ այսպիսի բոպէներին կարելի է միայն լսել բառեր արտասանել, որ իւրաքանչիւր խելօք կամ պարզապէս սրտագին խօսք կը լինէր մի անտեղի, համարեա, կեղծ բան, Խնսարովը առաջինը վեր կացաւ և սկսեց խաչ հանել երեսին... «Մնաս բարով, մեր սենեակ», բացականչեց նա:

Լատեցիին համբոյրներ, բաժանման հնչուն, բայց յուրտ համբոյրներ, ողջերթի կիսատ ցանկութիւններ, գրեկու խոստումներ, վերջին, կիսով չափ ճնշուած ֆնատ բարովի խօսքեր...

Երևանն ամբողջովին արտասուհնքների մեջ, արդէն նստել էր սայլակում, ինսարօլը ինսամբօլ ծածկում էր նրա ոտները

գորգով. Շուրթները, բերսենները, բնակարանի տէրը, նրա կնիքը, աղջիկը իր անխուսափելի թաշկինակը գլխին, դռնապանը, օտար մի արհեստավոր, որ հագած էր զօլաւոր խալաթ—ամենքը կանգնած էին պատշգամբի մօտ, երբ յանկարծ բակը ներս թըռաւ մի հարուստ սահնակ, որին լծած էր մի ամենի վազուռն ձի, և սահնակից, թափ տալով ձիւնը վերարկուի օձիքից, ցած թռաւ Նիկօլայ Արտեմնովիչը:

—Հասայ, փառք Աստուծու, բայցականչեց նա, և վազեց սայլերի մօտ:—Ահա քեզ, ելենա, մեր վերջին ծնողական օր հնութիւնը, ասաց նա հանելով սիրտիւկի գրպանից մի փոքրիկ եկեղեցական պատկեր, որ կարուած էր թաւիչիայ ըսակի մէջ, կախեց նրա վզից: Ելենան հեկեկայ և սկսեց համբուրել նրա ձեռքերը, իսկ կառապանը այդ միջոցին հանեց սահնակի առջեւից կէս շիշ շամպանեան և երեք բաժակ:

—Դէհ, ասաց Նիկողայ Արտեմովիչը, իսկ նրա արտա-
սուենքները կաթկաթում էին վերարկուի կողքի մորթուց կա-
րած օձիքի վրայ— պէտք է ճանապարհ դնել... և ցանկալ... Նա
սկսեց շամպայնը ածել. նրա ձևերը դողում էին, փրփուրը
բարձրանում էր բաժակների չրթուենքներից և ընկնում էր ձիւ-
նի վրայ: Նա վերցրեց մի բաժակ, իսկ միւս երկուսը տուեց
Ելենային և Խնսարովին, որ արդէն կարողացել էր տեղաւոր-
ուել նրա կողքին: Աստուած տայ ձեզ... սկսեց Նիկողայ Արտե-
մովիչը և չը կարողացաւ վերջացնել ու խմեց գինին, նրանք
նոյնպէս խմեցին:—Այժմ պէտք էր որ դուք, պարոններ, աւե-
լացրեց նա, դիմելով Շուբինին և Բերսենովին,—բայց այդ
վայրկեանին կառապանը շարժեց ձիւները: Նիկողայ Արտեմ-
ովիչը վազեց սայլի կողքից:—Տես, գրիւ մեզ, ասում էր նա
ընդհատուող ձայնով: Ելենան բարձրացրեց գլուխը, ասաց.
«մնացէք բարով, հայրիկ, Անդրէյ Պետրովիչ, Պավել Եակովլե-
նստեց, կառապանը մտրակը շարժեց, չուացրեց, սայլակը ճռու-
ոցով ձիւնի վրայ, դռներից դէպի աջ ծռուեց—և անյայտա-
ջաւ:

XXIII

Ապրիլեան պայծառ օր էր: Լայն ծովախորշով, որ բաժանում է Վենեցիան ծովային աւազի այն շերտից, որ անուանւում է Լիտո, սահում էր սրակուրծք գոնգօլը, հանգարտ օրօրուկով ամեն անգամ երբ նաւավարը ընկնում էր երկար

թիւ վրայ: Գօնդօլի ցածրիկ կտուրի տակ, կաշէ փափուկ բարձրի վրայ, նստած էին Ելենան և Ինսարօվը:

Ելենայի դէմքի գծերը շատ չէին փոխուել. Մոսկուայից ճանապարհուելու օրից, բայց նրանց արտայայտութիւնը ուրիշ էր դառել. այդ արտայայտութիւնը աւելի խելամիտ և խիստ էր, իսկ աչքերը աւելի համարձակ էին նայում: Նրա ամբողջ մարմինը ծաղկել էր և մազերը, կարծես, աւելի փարթամ և խիտ ընկած էին: Դա ճակատի և թարմ թշերի երկարութեամբ: Միայն չրթունքների մէջ, երբ նա չէր ժպտում, հաղիւ նկատելի ծալքով յայտնւում էր մի ծածուկ, մշտական հոգսի ներկայութիւնը: Ինսարօվի դէմքի արտայայտութիւնը, ընդհակառակն, մնացել էր նոյնը, բայց նրա գծերը անողորմ կերպով փոխուել էին: Նա նիհարացել էր, ծերացել, գունատուել, մէջքից կռացել. նա համարեա անդադար հազում էր կարճ, չոր հազով, և նրա խոր ընկած աչքերը մի օտարոտի փայլ էին տալիս: Ռուսաստանից այստեղ գալիս, Ինսարօվը համարեա երկու ամիս հիւանդ պառկեց Վիեննայում, և միայն մարտի վերջին կնոջ հետ եկաւ Վիեննայի. նա այդտեղից յոյս ունէր Զարայի վրայով անցնել Սերբիա, Բօլգարիա. միւս ճանապարհները նրա համար փակուած էին: Պատերազմը արդէն եռում էր Դունայ գետի վրայ. Անգլիան և Ֆրանսիան յայտարարել էին Ռուսաստանին պատերազմ, բոլոր սլաւօնական երկիրները յուզւում էին և պատրաստւում ապստամբութեան:

Գօնդօլը մօտեցաւ Լիդօի ներքին ծայրին: Ելենան և Ինսարօվը գնացին նեղ աւազոտ ճանապարհով, որի երկու կողմով տնկուած էին փղերիկ հիւանդոտ ծառեր (նրանց տնկում են ամեն տարի և նրանք մեռնում են ամեն տարի), դէպի Լիդօի արտաքին ծայրը, դէպի ծովը:

Նրանք գնացին ափով: Աղբիական ծովը թաւալում էր նրանց առաջ իր պղտոր-կապոյտ ալիքները. նրանք փրփրում էին, Ֆլշում, առաջ էին վազում, և յետ ու յետ գնալով, թողնում էին աւազի վրայ փղերիկ խիռնջներ և ծովային խոտերի կտորներ:

— Ի՞նչ վատեցուցիչ տեղ, նկատեց Ելենան. ես վախում եմ որ այստեղ քեզ համար չափազանց ցուրտ լինի. բայց ես հասկանում եմ թէ ինչու դու ուզեցիր այստեղ գալ:

— Յօւրտ, պատասխանեց մի արագ, բայց դառն հեգնութեամբ Ինսարօվը: Լաւ գինուոր կը լինեմ ես, եթէ վախենամ ցրտից: Իսկ այստեղ եկայ ես... Կ'ասեմ թէ ինչու. նայում եմ այս ծովին, և ինձ թւում է թէ այստեղից մօտիկ եմ իմ հայ-

րենիքին: Նա այնտեղ է, աւելացրեց նա, ձեռքը մեկնելով դէպի արեւելք: Ահա քամին էլ այն կողմից է գալիս:

— Այդ քամին արդեօք չի բերի այն նաւը, որին դու սպասում ես, — ասաց Ելենան. — ահա սպիտակին է տալիս առաջատը, նա չէ արդեօք:

Ինսարօվը նայեց ծովային հեռաւորութեան, որ ցոյց էր տալիս Ելենան:

Բէնդիչը խոստացաւ մինչև մի շաբաթը ամեն ինչ սարքել մեզ համար, նկատեց նա: Նրա վրայ, կարծեմ, կարելի է վրստահ լինել... Լսել ես, Ելենա, աւելացրեց նա մի յանկարծակի ոգեւորութեամբ, — ասում են որ դալմատացի խեղճ ձկնորսները նուիրեցին իրանց կապարները — գիտես, ինչ են դրանք, այն ծանրոցը, որոնցից ուռկանները ջրի տակն են գնում — գնդակներ ձուլելու համար: Փող նրանք չունէին, ապրում են միմիայն ներ ձուլելու համար: Փող նրանք չունէին, ապրում են միմիայն ձկնորսութեամբ. բայց ուրախութեամբ տուին իրանց վերջին ունեցածը, և այժմ սոված են: Ի՞նչ ժողովուրդ է:

— Aufgepasst! Կանչեց նրանց յետեւում մի գոռոզ ձայն: Լսուեց ձիու սմբակների խուլ տոփիւնը, և աւստրիական մի օֆիցեր, կարճ լիկ մոխրագոյն տիւնիկ հագած և կանաչ գլխարկ դրած, սլացաւ նրանց մօտով... Նրանք հաղիւ կարողացան մի կողմ քաշուել:

Ինսարօվը մօայլ կերպով նայեց նրա յետեւից:

— Նա մեղաւոր չէ, ասաց Ելենան, — դու գիտես, նրանք մի ուրիշ տեղ չունեն, որ ձիաները արշաւելու սովորեցնեն:

— Նա մեղաւոր չէ, պատասխանեց Ինսարօվը, — բայց իմ արիւնը չարժեց, իր աղաղակով, իր բեղերով, իր գլխարկով, իր ամբողջ արտաքինով: Վերադառնանք:

— Վերադառնանք, Դմիտրի: Բացի դրանից, այստեղ իսկ որ փչում է: Դու Մօսկուայի հիւանդութիւնից յետոյ քեզ չը պահպանեցիր և դրա համար տուեցիր Վիեննայում: Այժմ պէտք է զգոյշ լինել:

Ինսարօվը լռեց, բայց նախկին դառն հեգնութիւնը սահեց նրա չրթունքների վրայով:

— Ուզո՞ւմ ես, շարունակեց Ելենան, — դրօսներ Canal Grande-ի վրայ: Այն Ժամանակից, ինչ մենք այստեղ ենք, դեռ լաւ չենք տեսել Վիեննային: Իսկ երեկոյեան գնանք թատրոն. ես օթեակի երկու տոմսակ ունեմ, ասում են թէ նոր օպերա են տալիս: Ուզո՞ւմ ես, այսօրը մենք միմեանց տանք, մոռանք նանք քաղաքականութիւնը, պատերազմը, ամեն ինչ, իմանանք միայն մի բան. որ մենք ապրում ենք, չնչում ենք, մտածում ենք միասին, որ մենք միացած ենք ընդ միշտ... Ուզո՞ւմ ես:

— Դու այդ ուղում ես, Ելենա, պատասխանեց Ինսարովը: Նշանակում է, որ ես էլ եմ ուղում...

— Ես այդ գիտեի, նկատեց Ելենան ժպտալով: Գնանք, գնանք:

Նրանք վերադարձան գոնդոլի մօտ, նստեցին և հրամայեցին տանել իրանց, չը շտապելով Canal Grande-ի վրայով:

Ով չէ տեսել Վենեցիան ապրիլին, նրան հազիւ թէ ծանօթ լինի այդ կախարդական քաղաքի ամբողջ անասելի չքնադուծիւնը: Գարնան հեղուծիւնը և քնքշուծիւնը այնպէս են սազ գալիս Վենեցիային, ինչպէս ամառուայ պայծառ արեւը փառահեղ Գենուային, ինչպէս աշնան ոսկին ու ծիրանին մեծ ծիրանի Հոտմին: Գարնան նման, Վենեցիայի գեղեցկութիւնն էլ և՛ յուղում է և՛ արտադրում է ցանկութիւններ. նա ճնշում և զրգռում է անփորձ սիրտը, ինչպէս մօտիկ, առեղծուածային, բայց խորհրդաւոր երջանկութեան խոստումը: Ամեն ինչ նրա մէջ պայծառ է, հասկանալի, և ամեն ինչ սքողում է մի ինչ-որ սիրահարուած խաղաղութեան բարակ մուխով. ամեն ինչ նրա մէջ լուռ է, և ամեն ինչ ժպտուն է. ամեն ինչ նրա մէջ կանաչական է, սկսած նոյն իսկ անուանից. իդուր չեն նրան տուել գեղեցիկ անունը: Պալատների, եկեղեցիների ահագին զանգուածները կանգնած են թեթի և հրաշալի, ինչպէս ներգաշակ քունը երիտասարդ աստուծու. կայ մի ինչ-որ հէքիաթային, մի ինչ-որ գերող օտարոտի բան ջրանցքների համար ալիքի կանաչ գորշ փայլի և մետաքսեայ փալիւրցի մէջ, գոնդոլների անձայն վազողքի մէջ, քաղաքային կոպիտ ձայների, կոպիտ թրխթրկոցի, ձայթիւնների և աղմուկի բացակայութեան մէջ: «Վենեցիան մեռնում է, Վենեցիան դատարկուել է», ասում են ձեզ նրա բնակիչները, բայց գուցէ հէնց վերջին չքնադուծիւնը, գեղեցկութեան ծաղկման և յաղթանակի մէջ տեղի ունեցող թառամումի չքնադուծիւնը պակասում էր նրան: Ով նրան չէ տեսել, նա նրան չէ ճանաչում. ոչ Կանալետտին, ոչ Գվարդի (չը խօսելով այլ եւս նորագոյն պատկերահանների մասին) ոյժ չունեն հաղորդելու օդի այդ արծաթային քնքշութիւնը, այդ թռչող և մօտիկ հեռաւորութիւնը, այդ հիացնող ներգաշակութիւնը ամենագողտրիկ գծագրութիւնների և հայուող գոյների կեանք անցկացրած, կեանքից ջարդուած մարդը Վենեցիան այցելելու բան չունի. Վենեցիան այդպիսի համար դառն կը լինի, ինչպէս նախկին օրերի չը կատարուած իղձերի յիշողութիւն. բայց քաղցր կը լինի Վենեցիան նրա համար, ում մէջ գեռ եռում են ոյժերը, ով իրան բարեբաստիկ է զգում. թող այդպիսին բերէ իր երջանկութիւնը Վենետիկի հմայուած

երկնքի տակ, և որքան էլ այդ երջանկութիւնը լուսաճաճանչ լինի, Վենեցիան էլի կ'ոսկեգօծէ նրան իր անթառամ փայլով:

Գոնդոլը, որի մէջ նստած էին Ինսարովը և Ելենան, հանգարտիկ անցաւ Riva dei Jeliavoni. Դօժերի պալատի, Պիացետտայի մօտով, և մտաւ Մեծ Ջրանցքը: Երկու կողմից շարան ընկան մարմարեայ պալատները. սրանք, կարծես, հանգարտ լողում էին մօտով, հազիւ թոյլ տալով հայեացքին գրկել և հասկանալ իրանց բոլոր գեղեցկութիւնները: Ելենան զգում էր իրան խորապէս երջանիկ. նրա երկնքի կապուտակութեան մէջ մի մութ ամպիկ կար, այն էլ հեռանում էր. Ինսարովը այդ օրը անհամեմատ լաւ էր զգում իրան: Նրանք հասան Րիալտօի դիւր կամարին և յետ դարձան: Ելենան վախենում էր որ եկեղեցիների ցրտութիւնը Ինսարովի համար վատ կը լինի. բայց նա յիշեց delle Belle Arti ակադեմիան և հրամայեց գոնդոլավարին գնալ այնտեղ: Նրանք շուտով պտտեցին այդ փոքրիկ մուգէի բոլոր դահլիճները: Չը լինելով ոչ գիացողներ, ոչ սիրողներ, նրանք այժմ կանգ չէին առնում իւրաքանչիւր պատկերի առաջ, չէին բռնադատում իրանց. մի ինչ-որ փայլուն ուրախութիւն անակնկալ կերպով եկաւ նրանց վրայ: Նրանց յանկարծ ամեն ինչ թուաց զուարճալի (երեխաներին լաւ յայտնի է այս զգացմունքը): Ի մեծ ապշութիւն երեք այցելու անդլիացիների, Ելենան արտասուելու չափ բրբջում էր Տինտօրետօյի սուրբ Մարկոսի վրայ, որ ցատկում է երկնքից ինչպէս գորտը ջրի մէջ, կեղեքուող սարուկին ազատելու համար. իր կողմից Ինսարովը հրճուանք զգաց, տեսնելով կանաչ քղամիտ հազած այն եռանդոտ մարդու մէջքն ու սրունքները, որ կանգնած է Տիցիանի Համբարձում պատկերի առաջին պլանում և բարձրացնում է ձեռքերը Աստուածամօրից յետոյ. բայց ինքը Աստուածամայրը—մի գեղեցիկ, ուժեղ կին, որ հանդարտ և վեհ կերպով սլանում է դէպի Հօր Աստուծու գիրկը—ապշեցրեց թէ Ինսարովին և թէ Ելենային. դուր եկաւ նրանց նոյնպէս և ծերունի Չիմա դա-Կօնելեանօի խիստ և սուրբ պատկերը: Դուրս գալով ակադեմիայից, նրանք մի անգամ էլ նայեցին իրանց յետեւից եկող անգլիացիներին, որոնք նապաստակի երկար ատամներ և կախ ընկած բակենբարդեր ունէին—և ծիծաղեցին. տեսան իրանց գոնդոլավարին իր պոչատ բաճկոնով և կարճիկ վարդիկով—և ծիծաղեցին. տեսան մանրավաճառ կնոջը, որ սպիտակ մազերի մի կապոց ունէր գլխի գազաթի ծայրին—և աւելի թունդ ծիծաղեցին. վերջապէս միմեանց դէմքի նայեցին և ծիծաղից թուլացան, իսկ հէնց որ նստեցին գոնդոլի մէջ—պինդ և պինդ սեղմեցին իրար ձեռքերը:

Նրանք գնացին հիւրանոցը, վաղեցին իրանց սենեակը և հրամայեցին որ ճաշ բերեն իրանց համար: Ուրախութիւնը չէր թողնում նրանց և ճաշի վրայ: Նրանք միմեանց մեծարում էին, խմում էին Մոսկուայի բարեկամների կենացը, ծափահարում էին ծառային համեղ ձկան համար, և շարունակ պահանջում էին նրանից կենդանի frutti di mare! Ծառան ուսերը վեր էր քաշում և ոտներով քաշալում, իսկ նրանց սենեակից դուրս գալիս շարժում էր գլուխը և մի անգամ նոյն իսկ հառաչելով շշնջալով. poveretti! (խեղճեր): Ծաշից յետոյ նրանք գնացին թատրոն:

Թատրոնում տալիս էին Վերդիի՝ արդարն ասուած, բաւական ցած, բայց եւրոպական բոլոր բեմերում ընդունուած և մեզ, ուսանողներս, լաւ յայտնի «Տրափատա» օպերան: Սեղօնը Վենետիկայում անցել էր, և բոլոր երգիչները միջակութեան մակերևոյթից չէին բարձրանում. ամեն մէկը բղաւում էր, որքան ոյժ ունէր: Վիօլետտայի դերը կատարում էր մի արտիստուհի, որ համարում չունէր, բայց չնորհից զուրկ չէր: Դա մի երիտասարդ, ոչ շատ գեղեցիկ, սեռական աղջիկ էր ոչ բոլորովին հաւասար և արդէն ջարդուած ձայնով: Նա հագնուած էր միամտութեան չափ խայտաբղէտ և վատ. կարմիր ցանցը ծածկում էր նրա մազերը, գոյնը գնացած, կապոյտ ատլասից կարած հագուստը ճնշում էր նրա կրծքը, չվեղական հաստ ձեռնոցները հասնում էին սուր արմուկներին, և լինչպէս կարող էր նա, որ և է բերգամացի հովուի մի աղջիկը, իմանալ թէ ինչպէս են հագնուում Պարիզի կամելիաները, Բեմի վրայ պահուել էլ չէր իմանում նա. բայց նրա խաղի մէջ շատ կար ճշմարտութիւն և անարուեստ պարզութիւն, և երգում էր նա արտայայտութեան և ըրթմի այն առանձին կրքոտութեամբ, որ աջողում է միայն իտալացիներին: Ելնան և Ինսարովը նստած էին երկուսով մութ օթեակում, բոլորովին մօտ բեմին. ոգու ուրախ տրամադրութիւնը, որ իջել էր նրանց վրայ delle Belle Arti ակադեմիայում, դեռ չէր անցել: Երբ հրապուրող կնոջ ցանցերն ընկած դժբախտ պատանու հայրը երևաց բեմի վրայ իր ֆրակով և սպիտակ, յցուած կեղծ մազերով, արծալեց վհատեցուցիչ բառային օրհնօրհն, նրանք երկուսով քիչ էր մնում փրակացնէին: Բայց Վիօլետտայի խաղը աղղեց նրանց վրայ:

— Այս խեղճ աղջկան համարեա բոլորովին չեն ծափահարում, ասաց Ելնան, — իսկ ես հազար անգամ նախապատիւ եմ համարում նրան մի որևիցէ ինքնավստահ, երկրորդական հրուշակի տէր դերասանուհուց, որ կը կոտորատուէր և կը գալարուէր,

ամբողջ ժամանակ էֆֆէկտի յետից վաղելով: Այս մէկը կարծես հանաքներ անելու տրամադրութիւն չունի. տես, նա չէ նկատում թէ հասարակութիւն կայ:

Ինսարովը օթեակի ծայրին ընկաւ և ուշադրութեամբ նայեց Վիօլետտային:

— Այո, արտասանեց նա, — նա հանաք չէ անում. մահուան հոտ է գալիս:

Ելնան լռեց:

Սկսուեց երրորդ գործողութիւնը: Վարագոյրը բարձրացաւ... Ելնան ցնցուեց տեսնելով այդ անկողինը, այդ կախ գցած վարագոյրները, դեղերով լի սրուակները, կիսով չափ հանգած լամպան... Նա յիշեց մօտիկ անցեալը... «Իսկ ապագան, իսկ ներկան», այս հարցերը անցան նրա գլխով: Կարծես դիտմամբ, դերասանուհու կեղծ հաղին իբրև պատասխան օթեակում լսուեց Ինսարովի խուլ, չը կեղծուած հազը... Ելնան գաղտուկ նայեց նրան և իսկոյն տուեց իր գծերին անչիօթ և հանգիստ արտայայտութիւն. Ինսարովը նրան հասկացաւ, և ինքն էլ սկսեց ժպտալ և շատ ցած ձայնով մասնակցել երգեցողութեան:

Բայց նա չուտով լռեց: Վիօլետտայի խաղը գնալով լաւ, ազատ էր դառնում: Նա դէն գոյեց ամեն ինչ, որ կողմնակի էր, անհարկաւոր էր և զգաւ իրան. հազուադէպ, բարձրագոյն բախտ գեղարուեստագէտի համար: Նա յանկարծ անցաւ այն գծից, որը որոշել անկարելի է, բայց որի յետում ապրում է գեղեցկութիւնը: Հասարակութիւնը յնցուեց, զարմացաւ: Զարդուած ձայնով տգեղ աղջիկը նրան սկսում էր իր ձեռքի մէջ առնել, տիրել նրան: Բայց և երգչուհու ձայնն էլ ջարդուածի պէս չէր հնչում, այլ տաքացաւ և սնդագացաւ: Երևաց «Ալֆրէդօ», Վիօլետտայի ուրախական աղաղակը քիչ էր մնում բարձրացնէ այն փոթորիկը, որի անունն է fanatismo և որի առջև ոչինչ են մեր հիւսիսային ոգնոցները: Մի ակնթարթ ևս — և հասարակութիւնը դարձեալ լռեց, անշարժացաւ: Սկսուեց դուէտը, օպերայի ամենալաւ կտորը, որի մէջ կօմպօզիտօրին աջողուել է արտայայտել անխելքաբար վատնած երիտասարդութեան բոլոր ափսոսանքները, կատաղի և անկարող սիրոյ վերջին կռիւը: Ոգեւորուած ընդհանուր համակրութեան չունչով, գեղարուեստագէտի ուրախութեան արտասուքները և իսկական տանջանքը աչքերին, երգչուհին անձնատուր եղաւ իրան բարձրացնող ալիքին, նրա դէմքը կերպարանափոխուեց, և յանկարծակի մօտեցող մահուան տհաւոր ուրուականի առաջ աղաչանքի մի այնպիսի, մինչև երկինք հասնող ուժգնութեամբ նրա

բերանից դուրս թափուկացան „Lascia mi vivere... morir ti giovane“ (տուր ինձ ապրել... մեռնել այսպէս ջանի), որ ամբողջ թատրոնը դրդաց կատաղի ծափահարութիւններից և ոգևորական աղաղակներից:

Ելնան ամբողջովին ցրտացաւ: Նա սկսեց հանդարտ որոնել իր ձեռքով ինսարովի ձեռքը, գտաւ նրան և պինդ սեղմեց: Ինսարովի պատահականեց նրա սեղմումին. բայց ոչ Ելնան նայեց ինսարովին, ոչ ինսարովը Ելնային: Այս սեղմումը նման չէր այն սեղմումին, որով նրանք, մի քանի ժամ առաջ, միմեանց սղջունում էին գոնդօլում:

Նրանք նաւարկեցին դէպի իրանց հիւանդանոցը դարձեալ Canal Grande-ի վրայով: Գիշերը արդէն վրայ էր հասել, լուսաւոր, փափուկ գիշերը: Նոյն պալատները շարէ շար եկան նրանց առջև, բայց այժմ ուրիշ տեսակ էին թուում: Նրանցից այնպիսիները, որոնց լուսաւորում էր լուսինը, ոսկեգոյն սպիտակութիւն էին տալիս և այդպիսի սպիտակութեան մէջ կարծես կորչում էին մանրամասնութիւնները և պատուհանների ու պատշգամբների գծագրութիւնները, դրանք աւելի պարզ երեւում էին այն շինութիւնների վրայ, որոնք ծածկուած էին հաւասար ստուերի թեթեւ մթութեամբ: Գոնդօլները իրանց փոքրիկ կարմիր կրակներով, կարծես, էլ աւելի անլսելի և արագ էին վազում. խորհրդաւոր կերպով փայլում էին նրանց պողտաւէ ցուկները, խորհրդաւոր կերպով բարձրանում և ցած էին ընկնում թիւերը վրդովուած ջրի արծաթէ ծփանքների վրայ: այստեղ, այնտեղ, կարճ և ոչ բարձր ձայնով բացականչում էին գոնդօլավարները (նրանք այժմ երբէք չեն երգում), ուրիշ ձայներ համարեա չէին լսում: Հիւրանոցը, ուր ապրում էին Ինսարովը և Ելնան, գտնուում էր Riva dei Schiavoni-ի վրայ: չը հասնելով նրան, նրանք դուրս եկան գոնդօլից և մի քանի անգամ պտտեցին սուրբ Մարկոսի հրապարակի շուրջը, կամարների տակ, ուր մանրիկ սրճարանների առաջ խմբւում էր շատ պարապ ժողովուրդ: Ման գալ սիրած էակի հետ օտար քաղաքում, օտարների մէջ, մի առանձին ախորժելի բան է. ամեն ինչ թուում է գեղեցիկ և նշանաւոր, ամենքին ցանկանում ես բարիք, խաղաղութիւն և նոյն այն երջանկութիւնը, որով լըցւած ես ինքդ: Բայց Ելնան այլ ևս չէր կարողանում անհոգութեամբ անձնատուր լինել իր երջանկութեան զգացմունքին. նրա սիրտը, որ ցնցուել էր օրուայ տպաւորութիւններից, չէր կարողանում հանգստանալ, իսկ Ինսարովը, անցնելով դօժերի պալատի մօտով, լուռ կերպով ցոյց տուեց աւստրիական թընդանօթների բերանները, որոնք նայում էին ստորին կամարների

տակից, և զիսարկը քաշեց յօնքերի վրայ: Միևնոյն ժամանակ նա իրան զգում էր յոգնած,—և վերջին անգամ նայելով ս. Մարկոսի եկեղեցուն, նրա զմբէթներին, ուր լուսնի ճառագայթների տակ կապտագոյն կապարի վրայ վառւում էին ֆօսֆօրական լոյսի բծերը, նրանք դանդաղ կերպով տուն վերադարձան:

Նրանց սենեակի պատուհանները նայում էին այն լայն ծովային անցքին, որ տարածւում է Riva dei Schiavoni-ից մինչև Ջիուդիկկա: Համարեա նրանց հիւրանոցի դիմաց բարձրանում էր ս. Գէորգի սրածայր աշտարակը. աջ կողմում, բարձր, օղի մէջ, փայլում էր Դօգանի ոսկէ գունդը—և պըճընուած, իբրև հարս կանգնած էր գեղեցկագոյնը եկեղեցիներից, Գալլադին Reotentore-ը. ձախ կողմում սկին էին տալիս նաւերի կայմերը, շոգենաւերի ծինելոյզները. այս և այն կողմերում կախուած էր, ինչպէս մեծ թիւ, կիսով չափ ծալուած առագաստը և դրօշակները հազիւ էին շարժւում: Ինսարովը նստեց պատուհանի առաջ, բայց Ելնան թոյլ չը տուեց նրան երկար գուարձանալ տեսարանով. յանկարծ Ինսարովի մէջ երևաց տաքութիւն, նրան գրկեց մի տեսակ լափող թուլութիւն: Ելնան պառկեցրեց նրան անկողնում և սպասելով մինչև որ նա քնեց, հանդարտ կերպով վերադարձաւ պատուհանի մօտ: Օ՛, ինչպէս հանդարտ և փաղաքշական էր գիշերը, որպիսի աղունակային հեզութեամբ էր շնչում կապտագոյն օդը, ինչպէս ամեն մի տանջանք, ամեն մի վիշտ պիտի լռէր և քնէր այս պարզ երկնքի տակ, այս սուրբ, անմեղ ճառագայթների տակ: Օ՛, Աստուած, մտածում էր Ելնան, ինչու է մահը, ինչու անջատում, հիւանդութիւն և արտասուքներ. կամ ինչու է այս գեղեցկութիւնը, յոյսի այս քաղցր զգացմունքը, ինչու է հաստատուն ապաստանի, անփոփոխ պաշտպանութեան, անմահ հովանաւորութեան այս հանգստացնող գիտակցութիւնը: Էլ ինչ է նշանակում այս ժպտուն, օրհնող երկինքը, այս երջանիկ, հանգստացող երկիրը. միթէ այս բոլորը միայն մեր մէջ է. իսկ մեզանից դուրս յաւիտենական ցուրտ և լուռութիւն է: Միթէ մենք մենակ ենք... մենակ... իսկ այնտեղ, ամեն կողմում, այդ բոլոր անհասանելի անդունդների և բարութիւնների մէջ—ամեն ինչ, ամեն ինչ խորթ է մեզ: Եթէ այդպէս է, էլ ինչացու է աղօթքի այդ ծառաւ և ուրախութիւնը („Morir si giovane“, հնչեց նրա հոգում մէջ)... Միթէ չէ կարելի աղաչել, հեռացնել, փրկել... Ո՛վ Աստուած, միթէ չէ կարելի հաւատալ հրաշքին: Ելնան գլուխը դրեց սեղմած ձեռքերի վրայ: «Բաւական է» շնչաց նա: «Միթէ արդէն բաւական է. ես երջանիկ էի, ոչ միայն բօլէներ,

ոչ ժամեր, ոչ ամբողջ օրեր.—ամբողջ շաբաթներ միմեանց յետեից: Բայց ինչ իրաւունքով: Նա սկսեց սարսափել իր երջանկութիւնից: Իսկ եթէ նա չէ կարելի, մտածեց նա. եթէ այս բանը ձրի չէ տրուում, Չէ որ դա երկինք էր... Իսկ մենք մարդիկ ենք, խեղճ, մեղաւոր մարդիկ... Morir di giovane... Օ՛, մութ ուրուական, հեռացիր: Միայն ինձ չէ հարկաւոր նրա կեանքը:

«Բայց եթէ սա պատիժ է, մտածեց նա նորից, եթէ մենք պարտաւոր ենք այժմ լիապէս վճար հատուցանել մեր մեղքի համար: Իմ խիղճը լռած էր, նա այժմ լուռ է, բայց միթէ դա անմեղութեան ապացոյց է: Օ՛հ, Աստուած, միթէ մենք այդքան յանցաւոր ենք: Միթէ Դու, որ ստեղծել ես այս գիշերը, այս երկինքը, կը կամենաս պատժել մեզ այն պատճառով, որ մենք սիրում էինք: Իսկ եթէ այդպէս է, եթէ նա մեղաւոր է, եթէ ես մեղաւոր եմ,—աւելացրեց նա մի ակամայ ուժգնութեամբ,—տուր նրան, ով Աստուած, տուր մեզ երկուսիս մեռնել գոնէ ազնիւ, փառաւոր, մահով—այնտեղ, նրա հայրենի դաշտերում, և ոչ թէ այստեղ, ոչ այս խուլ սենեակում»:

«Իսկ մենակ, խեղճ մօր վիշտը» հարցրեց նա իրան և շփոթուեց, և պատասխաններ չը գտաւ իր հարցի դէմ: Ելնան չը գիտէր, որ իւրաքանչիւր մարդու բախտաւորութիւնը հիմնուած է ուրիշի դժբախտութեան վրայ, որ նոյն իսկ նրա օգուտը և յարմարութիւնը պահանջում են, ինչպէս արձանը՝ պատուանդան, ուրիշների վնասը և անյարմարութիւնները:

«Բենդիչ», քնի մէջ թոթովեց ինսարովը:

Ելնան օտների մատների վրայ մօտեցաւ նրան, խոնարհուեց նրա վրայ և սրբեց քրտինքը նրա դէմքից: Ինսարովը բարձի վրայ մի քիչ դէս ու դէն ընկաւ և հանդարտուեց:

Իսկ նա նորից մօտեցաւ պատուհանին և նորից մտածութիւնները վերցրին նրան: Նա սկսեց ինքն իրան խրատել և հաւատացնել թէ վախելու պատճառ չը կայ: Նա մինչև իսկ ամաչեց իր թուլութիւնից: «Միթէ վտանգ կայ, միթէ նա այժմ լաւ չէ, չչնչաց նա: Չէ որ եթէ մենք այսօր թատրոնում չը լինէինք, այս մտքերը իմ գլուխը չէին գայ: Այդ ակնթարթում նա ջրից բարձր մի սպիտակ որոր տեսաւ, նրան, երևի, վախեցրել էր ձկնորսը և նա թռչում էր լուռ, անհաստատ թռիչքով, կարծես անդդելով, թէ ուր կարելի է դառն իջնել: «Ահա եթէ նա թռչէ այս կողմը, մտածեց Ելնան,—դա կը լինի լաւ նշան»... Որորը տեղն ու տեղը պտոյտներ արաւ, թևերը դարսեց և նետահարի նման, մի խզճալի ձայն արձակելով ընկաւ մի ինչ-որ հեռու տեղ, մութ նաւի յետեր: Ելնան ցնցուեց, բայց

յետոյ ամաչեց, որ ցնցուեց, և նա, շորերը չը հանելով, պառկեց անկողնում ինսարովի մօտ, որ չնչում էր ծանր և յաճախ

XXXIV

Ինսարովը ուշ զարթնեց մի խուլ ցաւով գլխի մէջ, ամբողջ մարմնի, ինչպէս նա էր ասում, անճոռնի թուլութեան զգացմունքով: Սակայն նա վեր կացաւ:

— Բենդիչը չեկաւ, այս եղաւ նրա պոռնին հարցը:

— Դեռ ոչ, պատասխանեց Ելնան և տուեց նրան Osservatore Triestino լրագրի վերջին համարը, ուր շատ էր խօսուում պատերազմի մասին, սլաւօնական երկիրների, իշխանութիւնների մասին: Ինսարովը սկսեց կարդալ, իսկ Ելնան նրա համար սուրճ էր պատրաստում... Մէկը բաղխեց դուռը:

«Բենդիչը», մտածեցին երկուսը, բայց ձեռողը ասաց ուսերէն. «կարելի է մտնել»: Ելնան և ինսարովը զարմացած իրար նայեցին և, չը սպասելով նրանց պատասխանին, սենեակը մտաւ մի շատ լաւ հագնուած մարդ, փոքրիկ, սուր դէմքով և աշխոյժ մանր աչքերով, նա ամբողջովին փայլում էր, կարծես թէ նոր է տարել ահագին փողեր կամ լսել է ամենաախորժելի մի նորութիւն:

Ինսարովը աթոռից բարձրացաւ:

— Դուք ինձ չէք ճանաչի, ասաց անծանօթը, արձակ-համարձակ մօտենալով նրան և սիրալիր ողջոյն տալով Ելնային: — Լուսօտարով, յիշում էք, մենք Մօսկուայում հանդիպեցինք իրար Ե...-ի մօտ:

— Այո, Ե...-ի մօտ, արտասանեց ինսարովը:

— Ինչպէս չէ, ինչպէս չէ: Խնդրում եմ ձեզ ներկայացնել ինձ ձեր ամուսնուն: Տիկին, ես միշտ խորապէս յարգում էի Դմիտրի Վասիլևիչին... (նա ուղղեց) Նիկանօր Վասիլևիչին և շատ երջանիկ եմ, որ վերջապէս պատիւ ունիմ ձեզ հետ ծանօթանալու: Երևակայեցէք, շարունակեց նա, գիմելով ինսարովին, — ես միայն երէկ երեկոյեան իմացայ, որ դուք այստեղ էք: Ես նոյնպէս այս հիւրանոցում եմ ապրում: Ինչ քաղաք է սա, այս վեներիան—բանաստեղծութիւն, և ուրիշ ոչինչ: Մի բան միայն սարսափելի է. անիծած աւստրիացիները իւրաքանչիւր քայլում — ախ, այս աւստրիացիները: Ի դէպ, լսել էք, Դուսայի վրայ զննական պատերազմ է տեղի ունեցել, 300 թիւրք օֆիցերներ են սպանուել, Սիլիստրիան վերցրած է, Սերբիան արդէն իրան անկախ է հրատարակել, Դուք իբրեւ հայրենասէր, հրճուանքի մէջ պիտի լինէք այնպէս չէ: Իմ մէջ էլ սլաւօնական արիւնը

եռում ու եռում: Բայց ես խորհուրդ եմ տալիս ձեզ զգոյշ լինել, ես համոզուած եմ, որ ձեզ հետեւում են: Լրտեսութիւնը այստեղ նարսափելի է: Նրէկ մօտենում է ինձ մի ինչ-որ կասկածելի մարդ հարցնում է՝ ուսում եմ արդեօք: Ես նրան ասացի թէ Դանիացի եմ... Բայց դուք պէտք է որ տկար լինէք, ամենասիրելի Նիկանօր Վասիլեվիչ: Դուք պէտք է բժշկուէք, տիկին, դուք պէտք է բժշկուէք ձեր ամուսնուն: Ես երէկ, խելագարի պէս, վազում էի պալատները և եկեղեցիները—դուք հօ եղել էք դոժերի պալատում: Ի՞նչ հարստութիւն ամեն տեղ: Մանաւանդ այդ մեծ դահլիճը և Մարինօ Փալիերօի տեղը, այնպէս էլ կանգնած է, decapitati pro criminibus. Ես եղայ և հռչակաւոր բանտերի մէջ, ահա ուր իմ հոգին վրդովուեց—եւ, գուցէ դուք յիշում էք—միշտ սիրում էի զբաղուել սօցիալական հարցերով և արխատօլրատիայի դէմ էի—ահա ուր կը տանէի ես արխատօլրատիայի պաշտպաններին,—այդ բանտերը, ճիշտ է ասել Բայրօնը. «T Stood in venice on the bridge of sighs». սակայն նա էլ արխատօլրատ էր: Ես միշտ առաջադիմութեան կողմն էի: Երիտասարդ սերունդը ամբողջովին առաջադիմութեան կողմն է: Իսկ ինչպէս են անգլօ—ֆրանսիացիները: Տեսնե՞ք, շատ բան կանեն նրանք, Բուստրապան և Գօլմերստօնը: Գիտէ՞ք դուք, Գօլմերստօնը առաջին միսիստր է դարձել: Ոչ, ինչ էլ ասէք, ռուսական բռնկները հանաք չէ: Սարսափելի խաբերայ է այդ Բուստրապան: Ուզում էք, ես ձեզ կը տամ les Châtiments de Victor Hugo—զարմանալի է: L'avenir le gendarme de Dieu—մի քիչ համարձակ է ասուած, բայց ոյժ, ոյժ: Լաւ է նոյնպէս ասել իշխան Վեազեմսկին, «Եւրոպան կրկնում է Բաշ-Կադիկլար, աչք չը վերցնելով Սինօպից»: Ես սիրում եմ բանաստեղծութիւնը: Ինձ մօտ կայ նոյնպէս և Գրատօնի վերջին գրքոյկը, ինձ մօտ ամեն բան կայ: Չը գիտեմ ինչպէս դուք, բայց ես շատ ուրախ եմ որ պատերազմ կայ. միայն թէ չը պահանջէին տուն վերադառնալ, ես այստեղից պատրաստուում եմ Ֆլօրինցիա, Հռոմ գնալ. Ֆրանսիա գնալ չէ կարելի, ուստի մտածում եմ Սպանիա գնալ—կանայք այնտեղ, ասում են, զարմանալի են, բայց ազգատուութիւն է, և միջատներ շատ կան: Կը գնայի և Կալիֆօրնիա, մեզ ուսանելին համար ամեն ինչ մեծ բան չէ, բայց ես մի խմբագրի խօսք եմ տուել ուսումնասիրել մանրամասնաբար վաճառականութեան հարցը Միջերկրական ծովում: Դուք կասէք թէ անհետաքրքրական առարկայ է, մասնագիտական է, բայց մեզ հարկաւոր են, հարկաւոր են մասնագէտներ, բաւական է որքան փիլիսոփայութիւններ արինք, այժմ հարկաւոր է գործնականը, գործնականը... Բայց դուք շատ տկար էք, Նիկա-

նօր Վասիլեվիչ, ես ձեզ գուցէ, յոգնեցնում եմ, բայց միևնոյն է, ես քիչ էլ կը նստեմ...

Եւ երկար այսպէս չրթչրթում էր Լուպօեարօլը, և հեռանալով, խոստացաւ էլի գալ:

Անսպասելի այցելութիւնից տանջուած՝ Ինսարօլը պառկեց բազմոցի վրայ:—Ահա, դառնութեամբ ասաց նա, նայելով Ելենային,—ահա ձեր երիտասարդ սերունդը: Մի ուրիշը աւելի վեհ է պահում իրան, ինքն իրան ցոյց է տալիս, բայց հոգով նոյն կաշաղակն է, ինչպէս այս պարոնը:

Ելենան չը պատասխանեց իր ամուսնուն. այդ վայրկեանին նրան աւելի շատ անհանգստացնում էր Ինսարօլի թուլութիւնը, քան Ռուսաստանի ամբողջ երիտասարդ սերունդի դրութիւնը... Նա նստեց նրա մօտ, վերցրեց ձեռագործը: Ինսարօլը փակեց աչքերը և ընկած էր անշարժ, ամբողջապէս դունատ և ցուրտ: Ելենան նայեց նրա խիստ գծագրուած կիսադէմքին, նրա ձգուած ձեռքերին և յանկարծակի երկիւղը ձմեռային նրա սիրտը:

—Դմիտրի... սկսեց նա:

Ինսարօլը վեր թռաւ—ի՞նչ է. Բենդիչը եկաւ:

—Դեռ ոչ... Բայց ինչ ես կարծում—դու տաքութիւն ունիս, դու ճիշտ որ, առողջ չես, չուղարկենք արդեօք բժշկի յետեից:

—Քեզ վախացրել է այդ շատախօսը: Հարկաւոր չէ: Քիչ կը հանգստանամ և ամեն ինչ կանցնէ: Ծալից յետոյ մենք էլի կը գնանք... Մի որ և է տեղ:

Անցաւ երկու ժամ... Ինսարօլը դեռ պառկած էր բազմոցի վրայ, բայց քնել չէր կարողանում, թէև աչքերը չէր բաց անում: Ելենան նրա մօտից չէր հեռանում: Նա վայր գցեց ձեռագործը ծնկների վրայ և չէր շարժուում:

—Ինչո՞ւ չես քնում, հարցրեց նա վերջապէս:

—Այ մի քիչ սպասիր,—Ինսարօլը վերցրեց Ելենայի ձեռքը և դրեց իր գլխի տակ:—Այ այսպէս... Լաւ է: Զարթեցրու ինձ իսկոյն, հէնց որ կը գայ Բենդիչը: Եթէ նա կասէ թէ նաւը պատրաստ է, մենք նոյն ժամին կը ձանապարհուենք... Պէտք է իրերը պնդացնել:

—Պնդացնելը երկար չի քաշի, պատասխանեց Ելենան:

—Ի՞նչ էր այդ մարդը դուրս տալիս պատերազմի, Սերբիայի մօտին, խօսեց քիչ յետոյ, Ինսարօլը:—Երևի իրանից էր հնարում: Բայց պէտք է, պէտք է գնալ, ժամանակ կորցնել չէ կարելի: Պատրաստ եղիր:

Նա քնեց և սենեակում ամեն ինչ հանդարտուեց:

Ելենան գլուխը թեքեց դէպի բազկաթոռի մէջքը և երկար

նայում էր պատուհանին: Եղանակը փչացաւ. քամի վեր կացաւ: Մեծ սպիտակ ամպերը արագ անցնում էին երկնքի վրայով, բարակ կայմը օրօրում էր հեռանում, կարմիր խաչ ունեցող երկար դրօշակը անդադար ծածանւում էր, ցած ընկնում և էլի ծածանւում: Հին ժամացույցի ճօճանակը թխթխում էր ծանր, մի ինչ-որ տխուր փշշոցով: Ելնան փակեց աչքերը: Ամբողջ գիշերը նա վատ էր քնել, քիչ-քիչ նա քնի մէջ մտաւ:

Օտարոտի երազ տեսաւ նա: Նրան թուաց, թէ նաւակով լողում է ծարիրինօի լճակի վրայ ինչ-որ անծանօթ մարդկանց հետ: Նրանք լուռ են, նստած են անշարժ, ոչ ոք չէ թիավարում, նաւակը ինքն ու ինքն է շարժւում: Ելնան սարսափ չէ զգում, այլ ծանծրոյթ. նա կը կամենար իմանալ, ինչ մարդիկ են դրանք և ինչու ինքը դրանց հետ է:—Նա նայում է, իսկ լճակը լայնանում է, ամպերը կորչում են,—այլ ևս լճակ չէ դա, այլ անհանգիստ ծով. ահագին, բաց-կապոյտ, լոկկ ալիքները փռահնդ կերպով օրօրում են նաւակը. ինչ-որ որոտացող, ահագին բան բարձրանում է յատակից. անյայտ ուղեկիցները յանկարծ տեղներից վեր են թռչում, կանչում են, շարժում են իրանց ձեռքերը... Ելնան ճանաչում է նրանց ղեմքը. նրա հայրն էլ նրանց մէջ է: Բայց մի ինչ-որ սպիտակ փոթորիկ յարձակւում է ալիքների վրայ. ամեն ինչ պտոյտ եկաւ, խառնուեց...

Ելնան նայում է իր չորս կողմը. առաջուայ պէս ամեն ինչ սպիտակ է նրա շուրջը: Բայց սա ձիւն է, ձիւն, անվերջ ձիւն: Եւ Ելնան այլ ևս նաւակում չէ, նա սայլակում գնում է, ինչպէս գնում էր Մոսկուայից: Նա մենակ չէ. նրա կողքին նստած է մի փոքրիկ արարած, որ փաթաթուած է հնամաշ սալօպի մէջ: Ելնան նայում է նրան. դա Կատեան է, նրա խնդճ բարեկամուհին: Ելնան սարսափ է զգում: Միթէ Կատեան չէ մեռել մտածում է նա:

—Կատեա, այս ուր ենք գնում չեղ հետ:

Կատեան չէ պատասխանում և փաթաթուած է իր սալօպի մէջ. նա ցրտից փայտանում է: Յուրա է և Ելնայի համար. նա նայում է ճանապարհի երկարութեամբ. քաղաք է երևում հեռուում, ձիւնային փոշու միջով: Բարձր սպիտակ աշտարակներ արծաթեայ գլուխներով... Կատեա, Կատեա, սա Մոսկուան է: Ոչ, մտածում է Ելնան, սա Սոլովկիի վանքն է, այնտեղ շատ, շատ մանր ու անձուկ խուցեր կան, ինչպէս մեղուանոցի մէջ. այնտեղ հեղձուկ է, նեղուածք է,—այնտեղ փակուած է Դմիտրին: Ես պէտք է նրան ազատեմ... Յանկարծ ալսոր, բերանաբաց անդունդ է փռւում նրա առջ: Սայլակը ընկնում է, Կա-

տեան ծիծաղում է: Ելնան, Ելնան, լսում է մի ձայն անդունդից:

«Ելնան», հնչեց պարզ կերպով նրա ականջների մէջ: Նա արագ բարձրացրեց գլուխը, յետ նայեց և ընդարմացաւ. Ինսարօվը, սպիտակ, իբրև ձիւն, նրա երազի ձիւնը, բարձրացաւ մինչև բազմոցի կէտը, և նայում էր Ելնային իր մեծ, փայլուն, սարսափելի աչքերով: Նրա մազերը ցրուել էին ճակատի վրայ, չրթունքները բացուել էին օտարոտի կերպով: Սարսափը, խառնուած մի տեսակ կարօտագին գուլթի հետ, արտայայտուել էր նրա յանկարծակի փոխուած ղեմքի վրայ:

—Ելնան, արտասանեց նա.—ես մեռնում եմ:

Ելնան ճշգրտով ծունկ չոքեց և սեղմուեց նրա կրծքին:

—Ամեն ինչ վերջացած է, կրկնեց Ինսարօվը.—ես մեռնում եմ... Մնաս բարով, իմ խղճալի: Մնաս բարով, իմ հայրենիք...

Եւ նա երեսն ի վայր ընկաւ բազմոցի վրայ:

Ելնան սենեակից դուրս վազեց, սկսեց օգնութիւն կանչել, ծառան վազեց բժշկի յետևից: Ելնան ընկաւ Ինսարօվի վրայ:

Այդ ակնթարթում դրան չէմքում երևաց մի լայնաթիկուէնը, արևառ ղեմքով մարդ որ հագած ունէր հաստ վերարկու և ցածրիկ գլխարկ: Նա կանգ առաւ, տարակուսանքի մէջ էր:

—Բենդիչ—բացականչեց Ելնան—դուք էք: Նայեցէք, ի սէր Աստուծու, նա վատ է: Ինչ կզաւ նրան: Աստուած, Աստուած: Երէկ տանից դուրս եկաւ, այս բոպէին խօսում էր ինձ հետ»:

Բենդիչը ոչինչ չասաց և միայն ճանապարհ տուեց: Նրա մօտով աշխոյժով քայլեց մի փոքրիկ մարդ, որ կեղծ մազեր և ակնոց ունէր. դա բժիշկն էր, որ ապրում էր նոյն հիւրանոցում: Նա մօտեցաւ Ինսարօվին:

—Սինիօրա, ասաց նա մի քանի վայրկեանից յետոյ, պարոն օտարերկրացին վախճանուել է—il Signorefore stiere e morto—անկմիղմից, որ միացած էր թոքերի խանգարման հետ:

XXXV

Միւս օրը, նոյն այդ սենեակում, պատուհանի մօտ կանգնած էր Բենդիչը. նրա առջև, շալի մէջ փաթաթուած, նստել էր Ելնան: Հարկան սենեակում դադարի մէջ պառկած էր Ինսարօվը: Ելնայի ղեմքը թէ վախեցած էր, թէ անկենդան. ճա-

կատի վրայ, յօնքերի մէջ տեղում, երեացել էին երկու կնճիռներ. դրանք լարուած արտայայտութիւն էին տալիս նրա անշարժ աչքերին: Պատուհանում ընկած է Աննա Վասիլեֆնայի բացուած նամակը: Նա կանչում էր իր աղջկան Մոսկուա, գոնէ մի ամիս ժամանակով, գանգատուում էր իր մենակութեան վերայ, Նիկոլայ Արտեմովիչի վրայ, բարեւում էր Ինսարովին, տեղեկութիւն էր ուղղում նրա առողջութեան մասին և խնդրում էր նրան բաց թողնել կնոջը:

Բենդիչը դալմատացի էր, ծովագնաց, որի հետ Ինսարովը ծանօթացել էր առաջին անգամ հայրենիք ճանապարհորդելիս և որին նա որոնեց ու գտաւ Վենեցիայում: Դա մի դաժան, կոպիտ, համարձակ մարդ էր, նուիրուած սլաւոնական գործին: Նա ատում էր թիւրքերին, ինչպէս և աւստրիացիներին:

— Քանի ժամանակ դուք պիտի մնաք Վենեցիայում, հարցրեց նրան Ելենան իտալերէն: Նրա ձայնն էլ անկենդան էր, ինչպէս և դէմքը:

— Մի օր, որպէս զի բեռը վերցնեմ և կասկած չը յարուցանեմ, իսկ յետոյ ուղիղ դէպի Զարա: Ուրախ լուր չեմ տանի ես մեր երկրացիներին: Նրան վաղուց էին սպասում: Նրա վրայ յոյս ունէին:

— Նրա վրայ յոյս ունէին, մեքենաբար կրկնեց Ելենան:

— Ե՞րբ էք նրան թաղում, հարցրեց Բենդիչը:

Ելենան իսկոյն չը պատասխանեց. — Էգուց:

— Էգուց, ես կը մնամ, ուղղում եմ մի բուռն հող գցել նրա գերեզմանի մէջ: Պէտք է ձեզ էլ օգնել: Բայց լաւ կը լինէր որ նա պառկէր սլաւոնական հողի մէջ:

Ելենան նայեց Բենդիչին:

— Նաւապետ, ասաց նա, — վերցրէք ինձ նրա հետ և տարէք մեզ ծովի միւս կողմը, հեռու այստեղից: Կարելի է:

Բենդիչը մտածեց. — Կարելի է, բայց գլխացաւանք շատ կայ: Պէտք կը լինի այստեղի անիծուած իշխանութեան հետ գործ ունենալ: Բայց ասեմք թէ մենք այդ բոլորը սարքեցինք, թաղեցինք նրան այստեղ. ինչպէս ձեզ յետ բերեմ:

— Ձեզ հարկաւոր չի լինի ինձ յետ բերել:

— Ի՞նչպէս: Ո՞ւր կը մնաք դուք:

— Ես ինձ համար տեղ կը գտնեմ. միայն վերցրէք մեզ, վերցրէք ինձ:

Բենդիչը քորեց իր վիզը. — Ինչպէս ուղղում էք, բայց այդ բոլորը շատ գլխացաւանք է: Պնամ, փորձեմ, իսկ դուք սպասեցէք ինձ այստեղ երկու ժամից յետոյ:

Նա գնաց: Ելենան անցաւ հարեան սենեակը, թիկն տուեց պատին և երկար կանգնած էր, քարացածի նման: Յետոյ նա ծռեկ չորեց, բայց աղօթել չէր կարողանում: Նրա հոգու մէջ յանդիմանութիւններ չը կային. նա չէր յանդգնում հարցնել Աստուծուն, ինչո՞ւ չը խնայեց, ինչո՞ւ պատժեց մեղքից էլ աւել, եթէ կար մեղք: Մեղանից ամեն մէկը մեղաւոր է հէնց նրանով, որ ապրում է, և չը կայ այնպիսի մի մեծ մտածող, չը կայ մարդկութեան մի այնպիսի բարերար, որ իր տուած օգուտի ոյժով կարողանար յոյս ունենալ, թէ ապրելու իրաւունք ունի... Բայց Ելենան աղօթել չէր կարողանում. նա քարացել էր:

Նոյն գիշերը մի լայն նաւակ հեռացաւ այն հիւրանոցից, ուր ապրում էին Ինսարովները: Նաւակում նստած էր Ելենան Բենդիչի հետ և դրուած էր մի երկար արկղ, որ ծածկուած էր սև մահուղով: Մօտ մի ժամ նաւեցին նրանք և մօտեցան վերջապէս մի փոքրիկ երկկայմանի նաւին, որ խարխալ էր գրցել նաւահանգստի մուտքի մօտ: Ելենան և Բենդիչը նաւը բարձրացան, նաւակները բերին արկղը: Կէս գիշերից բարձրացաւ փոթորիկ, բայց վաղ առաւօտեան նաւը արդէն հեռացել էր օրից: Օրուայ ընթացքում փոթորիկը սարսափելի ոյժի հասաւ և փորձուած ծովագնացները «Լիզօի» գրասենեակներում չարժում էին իրանց գլուխները և լաւ բան չէին սպասում: Ազրիալան ծովը Վենեցիայի, Տրիեստի և դալմատական ափի մէջ չափազանց վտանգաւոր է:

Ելենայի Վենեցիայից ճանապարհուելուց մօտ երեք շաբաթ յետոյ Աննա Վասիլեֆնայի Մոսկուայում ստացաւ հետեւեալ նամակը.

«Իմ սիրելի ծնողներ, ես շնորհիւ հրաժեշտ եմ տալիս ձեզ: Դուք այլ ևս չէք տեսնի ինձ: Երէկ վախճանուեց Դմիտրին: Ամեն ինչ վերջացաւ ինձ համար: Այսօր ես նրա մարմնի հետ ճանապարհուում եմ Զարա: Կը թաղեմ նրան, իսկ յետոյ ինչ կը լինի ինձ հետ, չը գիտեմ: Բայց այլ ևս մի ուրիշ հայրենիք չը կայ ինձ համար, բացի Դ-ի հայրենիքից: Այստեղ պատրաստուում է ապստամբութիւն, պատերազմ. ես գթութեան քոյր կը դառնամ, հիւանդների և վիրաւորուածների յետևից կը գնամ: Չը գիտեմ ինչ կը լինի ինձ հետ, բայց Դ-ի մահից յետոյ ես հաւատարիմ կը մնամ նրա յիշատակին, նրա ամբողջ կեանքի գործին: Ես սովորել եմ բօլշարական և սերբիական լեզուները: Երեի, ես այս բոլորը չեմ տանի, — աւելի լաւ: Ես լեզուները: Երեի, ես այս բոլորը չեմ տանի, — աւելի լաւ: Ես հասել եմ անդունդի ծայրին և պիտի ընկնեմ: Զուր չէր ձակահաղորդ միացրել մեզ, ով գիտէ, գուցէ ես սպանեցի նրան:

այժմ նրա հերթն է ինձ իր յետինց քաշելու: Ես երջանկութիւն էի որոնում— և կը գտնեմ՝ երևի մահ: Երևի այսպէս էր հարկաւոր, երևի մեղք կար... Բայց մահը ամեն ինչ ծածկում է և հաշտեցնում,— այնպէս չէ: Ներեցէք ինձ, որ ձեզ վիշտ եմ պատճառել. իմ կամքով չարի ես այդ բանը: Իսկ վերադառնալ Ռուսաստան— ինչու: Ի՞նչ անեմ Ռուսաստանում:

«Ընդունեցէք իմ վերջին համբոյրները և օրհնութիւնները և մի դատապարտէք ինձ»:

Ծ.

Այն ժամանակից անցել է արդէն մօտ հինգ տարի, և ուրիշ մի լուր այլ ևս չէ եկել Ելենայի մասին: Անպտուղ մնացին բոլոր նամակները, հարց ու փորձերը. իզուր ինքը, Նիկոլայ Արտեմովիչը, հաշտութիւն կը քննարկէր յետոյ, զնայ վենեցիա, Ջարա. վենեցիայում նա իմացաւ այն, ինչ արդէն յայտնի է ընթերցողին, իսկ Ջարայում ոչ ոք չը կարողացաւ դրական տեղեկութիւններ տալ Րենդիչի և այն նաւի մասին, որ նա էր վարձել: Մութ լուրեր էին պտտում, որպէս թէ մի քանի տարի առաջ ծովը, սաստիկ փոթորիկից յետոյ, ափ նետեց մի դազադ, որի մէջ գտան մի տղամարդի դիակ... Ուրիշ, աւելի արժանահաւատ տեղեկութիւններին նայելով, այդ դազադը ծովը չէր դուրս նետել, այլ բերել և ափի մօտ թաղել էր մի օտարերկրացի տիկին, որ եկել էր վենեցիայից, մի քանիսները աւելացնում էին, թէ այդ տիկնոջը յետոյ տեսել են Հերցիգովի նաւում այն զօրքի հետ, որ հաւաքւում էր այն ժամանակ, նկարագրում էին նոյն իսկ նրա հագուստը, որ սե էր ոտքից մինչև գլուխ: Ինչ էլ լինէր, Ելենայի հետքը կորաւ ընդմիշտ և անդառնալի կերպով, և ոչ ոք չը գիտէ, դեռ կենդանի է նա, թագնուած է մի տեղ, թէ արդէն վերջացել է կեանքի փորձիկ խաղը, վերջացել է այդ կեանքի թեթիւ խմորումը և հասել է մահուան հերթը: Պատահում է, որ մարդը, զարթնելով, մի ալկամայ երկիւղով հարցնում է իրան, մի՞թէ ես արդէն երեսուն... քառասուն... յիսուն տարեկան եմ: Ի՞նչպէս էր որ կեանքը, այսպէս չուտ անցաւ: Ի՞նչպէս էր որ մահը այդքան մօտ եկաւ: Մահը մի ձկնորսի նման է, որ գցել է ձուկը իր ցանցի մէջ և մի առժամանակ պահում է նրան ջրի մէջ. ձուկը դեռ լողում է, բայց ցանցը նրա վրայ է և ձկնորսը դուրս կը քաշէ նրան, երբ կը կամենայ:

Ի՞նչ եղան մեր պատմութեան միւս անձինքը:

Աննա Վասիլեւիչան դեռ կենդանի է. իրան դիպած հարուածից յետոյ նա շատ պառաւել է, գանգատւում է քիչ, բայց աւելի շատ դիտում է Նիկոլայ Արտեմովիչը նոյնպէս ծերացել է և սպիտակել, և բաժանուել է Աւգուստինա Խրիստիանովնայից... Նա այժմ հայհոյում է ամեն օտարերկրեայ բան: Նրա տնտեսուհին, երեսուն տարեկան մի գեղեցիկ կին, ուսմանից, մետաքսեայ շորեր է հագնում և կրում է ոսկէ մատանիներ ու ականջի օղեր: Կուրնատովսկին, իբրեւ տեմպերամենտի տէր և իբրեւ եռանդոտ սեահեր մարդ, որ սիրում է սիրունատես չիկաներ կանանց, ամուսնացել է Զօհայի հետ. սա բոլորովին հպատակուել է նրան և նոյն իսկ դադարել է գերմաներէն մտածելուց: Բերսենսկը գտնւում է Հէյդլբերգում. նա այցելեց Բերլինը, Պարիզը, և զուր ժամանակ չէ անցնում. նրանից մի օրինաւոր պրօֆէսոր դուրս կը գայ: Գիտնական հասարակութիւնը ուշադրութիւն դարձրեց նրա երկու յօդուածների վրայ. Հիմ-գերմանական իրաւունքի մի բանի առանձնայատկութիւնների մասին դասաստանական պատժների գործում, եւ— Բաղափային սկզբունքի նշանակութեան մասին փաղափարքութեան հարցի մէջ: Ափսոս միայն, որ երկու յօդուածներն էլ գրուած են փոքր ինչ ծանր լեզուով և խճողւած են օտար բառերով: Շուրթնը Հոռոմուս է. նա ամբողջապէս նուիրուել է իր արուեստին և համարում է մէկը ամենանշանաւոր և շատ բան խոստացող երիտասարդ քանդակագործներից: Խիստ քննող տուրիստները գտնում են, որ նա բաւականաչափ չէ ուսումնասիրել հներին, որ նա «ոճ» չունի և համարում են նրան Փրանսիական դպրոցին հետևող: Անգլիացիներից և ամերիկացիներից նա անթիւ պատուէրներ ունի: Վերջին ժամանակ շատ աղմուկ հանեց նրա մի վակխանուհին, ուսու կոմս Բօրօշկին, մի յայտնի հարուստ, որ գնել նրանց 1000 սկուտիով, բայց աւելի լաւ համարեց 3000 տալ մի ուրիշ քանդակագործի, որ Փրանսիացի էր pur sang այն խմբական արձանի համար, որ ներկայացնում էր «Երիտասարդ գեղջկուհին», որ մեռնում է սէրից դարձան Ոգուկրծքին: Շուրթնը մի մի անգամ նամակ է գրում Ուվար Իվանովիչին, որ միայն բոլորովին չէ փոխուել ոչ մի բանի մէջ: Յօվիչին, որ միայն բոլորովին չէ փոխուել ոչ մի բանի մէջ: Յօվիչում էր, գրում էր Շուրթնը մի քանի ժամանակ առաջ, թէ Յիշում էր, գրում էր Շուրթնը մի քանի ժամանակ առաջ, ինքն ինչ ասացիք ինձ այն գիշերը, երբ յայտնի դարձաւ խեղճ Ելենայի ամուսնութիւնը, երբ ես նստած էի ձեր մահճակալի վրայ և խօսում էի ձեզ հետ: Յիշում էր, ես հարցնում էի ձեզ այն ժամանակ, կը լինէն մարդիկ մեղանում, և դուք պատասխանեցիք.

«Կը լինեն»: Օ՛, սևահողի ոյժ: Եւ ահա այժմ եւ այստեղից, իմ
«գեղեցիկ հեռաւորութիւնից, հարցնում եմ ձեզ նորից.—հը,
ի՞նչ է, Ուվար Իվանովիչ, կը լինեն»:

Ուվար Իվանովիչը խաղացրեց մատները և գէպի հեռուն
ուղղեց իր խորհրդաւոր հայեացքը...

Վ Ե Ր Ջ

13587
13589

891.71
U-78